

SAD I ČETNIČKA PROPAGANDA

Od prvog dana života u emigraciji jugoslovenska izbjeglička vlada je pojačala organizovane propagandne aktivnosti u Velikoj Britaniji. Paralelno s tim ona je inicirala i uspostavljala tu djelatnost i u Sjedinjenim Američkim Državama. To nisu ometale ni prepirke koje su bez prestanka trajale među njenim ministrima bez obzira ko se nalazio na čelnom mjestu emigrantskog kabineta. Vlada je u jesen 1941. godine uputila dr. Ivana Šubašića sa još nekoliko ministara u SAD.³¹¹ Njihov osnovni zadatak je bio da izdejtstvuju naklonost američke vlade za stvar Jugoslavije. Ta Šubašićeva grupa trebalo je da za *jugoslovensku stvar* pridobije i podršku raznih iseljeničkih grupa kako u Americi tako i u Kanadi. Ivan Šubašić, Sava Kosanović i drugi iz grupe što je poslata u Ameriku pristajali su uz opciju poslijeratne demokratske federativne Jugoslavije. Čim su stigli na američko tlo, međutim, uočili su da se u tamošnjoj javnosti iz jugoslovenske ambasade od njenog čelnika Konstantina Fotića već usmjerava propaganda velikosrpske provenijencije. Fotić je u septembru 1942. godine podignut u rang jugoslovenskog ambasadora. Uživao je izdašnu podršku ne samo u znatnom srpskom dijelu izbjegličkog kabineta nego, u stanovitoj mjeri, i kod američke vlade. S njegove strane se sve više ispoljavala i širila agresivna velikosrpska, pročetnička i, u isto vrijeme, antihrvatska politika. Naspram velikosrpske, javljala se sve ofanzivnije i otvorenije i proustaška. Kako protiv velikodržavnih aspiracija ustaškog pokreta tako su Šubašić i ostali iz grupe upućene u Ameriku najveći dio vremena provodili u odbrani jugoslovenske državne ideje, a protiv velikosrpstva i njegovog velikodržavlja. To se može vidjeti i iz Šubašićevog govora pod naslovom *Jugoslavija u svijetu..* On je taj govor održao u San Francisku pred grupom Amerikanaca jugoslovenskog porijekla 29. novembra 1942. godine.

Uz ambasadu u Vašingtonu u januaru 1942. godine otvoren je Jugoslovenski informativni centar u Njujorku (New Yorku). I taj čin je od izbjegličke vlade i njene ambasade sračunato iskorišćen za pojačavanje četničke propagande u Americi. U njujorški centar je preseljena informativna služba iz jugoslovenske ambasade u Vašingtonu. Za rukovodioca Centra postavljen je srpski političar i ministar bez portfelja Bogoljub Jevtić. Centar je ustrojio više samostalnih odjeljenja: uredom za obnovu rukovodio je Sava Kosanović, koji je kao ministar bez portfelja usmjeravao djelovanje među srpskim iseljenicima; na čelu Slovenskog odjeljenja stajao je Franc Snaj, također ministar bez portfelja; uredom za djelovanje među hrvatskim iseljenicima rukovodio je dr. Ivan Šubašić. Prijašnji ataše za štampu u Vašingtonu Bogdan Radić vodio je Odjeljenje za štampu pri tom centru.

311 Dr. Ivan Šubašić, *Yugoslavia and the World*, Yugoslavia, Ridgefield, Conn., sv. II, 1943., No. 1, str. 5-8. To su bili dr. Ivan Šubašić, Boža Marković, Franc Snaj, Bogoljub Jevtić, i Sava Kosanović.

BJEKSTVO DUGO OD BEOGRADA DO LONDONA I VAŠINGTONA

Posljednja aprilska sjednica kraljevske vlade kod Sarajeva - Kako je kapitulacija objašnjena hrvatskom izdajom - Umjesto u borbu generali prebjegle avijatičare šalju na odmor u Kanadu - Od Atine preko Kaira i Jerusalima do Londona - Vladina misija u Americi i Konstantin Fotić sa Amerikanskim Srbobranom. Za Vladu spasonosna Dražina pojača u zemlji - Kad su Srbobran i Pavelićeva Hrvatska država finansirani iz Jugoslovenskog poslanstva u Vašingtonu

Više kao upozorenje ili protest, a mnogo manje pobuden ličnim emocijama ili interesima, Sava N. Kosanović je ispričao svoja svjedočenja posljednje aprilske sjednice kraljevske vlade u neposrednoj blizini Sarajeva, prije paničnog bjekstva iz zemlje pred nastupajućom njemačkom i italijanskom okupacijom Kraljevine Jugoslavije.

Stanovito razumijevanje onoga što se događalo u vezi sa jugoslovenskom vladom u izgnanstvu nakon sloma Kraljevine Jugoslavije, napose njene propagande u Americi, olakšavaju mnogi telegrami i pisma Save N. Kosanovića. Ponajviše kao upozorenje ili protest. Mnogo manje bio je pobuden ličnim interesom. Njegove pisane poruke su i politički stavovi. On je od prevrata izvršenog 27. marta 1941. godine, kada je poništeno pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu, zauzimao položaj ministra snabdijevanja u vladi kojom su dominirali generali Dušan Simović i Bogoljub Ilić. U tom svojstvu je bio svjedok posljednje vladine sjednice u zemlji 13. aprila 1941. godine u manastiru časnih sestara kod Sarajeva. Toga dana je Simović, ne pitajući vladu, naredio generalu Kalafatoviću da potpiše kapitulaciju. O tome piše neposredno po svršetku rata. Kosanović je objavio brošuru *Šta se moglo videti iz emigracije* (Beograd, 1945.). Ministri su bježali glavom bez obzira. Ukrcali su se u avione 15. aprila u Nikšiću, a prvo slijetanje imali u Atini. Tamo su 17. aprila u posljednji čas spriječili Simovićevu izjavu štampi da je hrvatska izdaja kriva za slom jugoslovenske države. Takvom tumačenju se usprotivilo više ministara, među njima i Kosanović. Oni su smatrali da su mnogo dublji uzroci državnog poraza pred naletom nacističke Njemačke i fašističke Italije. Rekli su da je Skoplje palo prije Zagreba i da krivci za vojni slom pokušavaju da odgovornost prebace na drugog.

Još prije dolaska Pavelića na vlast, formiranja NDH i strahota koje su počinile ustaše, u Americi je Konstantin Fotić već počeo da kapitulaciju objašnjava hrvatskom izdajom, a počinjena ustaška zlodjela nad Srbima zločinačkim djelom svih Hrvata, hrvatskog naroda. Time je zametnuta sumnja u mogućnost restauracije Jugoslavije i prevashodna briga o tome kakav će režim u državi biti nakon rata. Rodila se sumnja u obnovu države baš kod onih koji su predstavljali Jugoslaviju. A da se ne govori o raskolu među jugoslovenskim iseljenicima.

Ne treba zanemariti ni raširenu pretpostavku srpskih ministara da će vladati mir u okupiranoj zemlji, da će se oni po završetku rata vratiti natrag i uspostaviti svoj režim. Ta misao je od početka bila svojstvena ne samo među jednim brojem članova Kraljevske vlade, nego i kod generala Milana Nedića i Draže Mihailovića. Na tome je izbila razlika u gledanju na ulogu jugoslovenske vojske koja je pred naletom okupatora izbjegla na Bliski Istok. Tamo se skupilo oko 300 avijatičara. Jedni su smatrali da oni kao piloti treba da nastave borbu, a drugi su bili odlučno protiv toga. U logoru jugoslovenskih avijatičara u Amanu (Transjordanija) među avijatičare su otišli Kralj, Simović, Ilić, Šu bašić, Banjanin i Kosanović. Simović je rekao avijatičarima: "*Vrhovni komandant je došao da vam pokaže svoju brigu. Vi ste se junački borili, vi ste sad zamoreni. Vi treba da odete u Kanadu, da se odmorite, pa da se izgradi naša velika avijacija koja će se boriti samo za našu zemlju. Postoji i drugo mišljenje, da treba odmah da se bori. To bi mogla biti samo jedna eskadrila, ali samo sastavljena od dobrovoljaca. Molim gospodina Kosanovića da vam obrazloži to gledite.*"¹¹²

Kosanović to nije očekivao, ali je rekao da će svi izgubiti moralni kapital ako se prestane o nama govoriti kao borcima. "Vi ste profesionalni vojnici, vaša je dužnost borba, a ja sam spreman da sa prvim avionom koji bude išao u akciju protiv neprijatelja pođem s vama". Dobio je buran aplauz. Većina se odmah javila za borbu. Njihovu spremnost upropastili su generali.

Iz Atine je vlada prebačena u Kairo, dijelom u manastir *Tanturu* kod Jerusalima. Odatle je dio vlade prešao u London, a dio u američku misiju. Za Ameriku su određeni dr. Ivan Šubašić, Boža Marković, Snoj, Jevtić i Kosanović. Kao zvanični predstavnik Jugoslavije u Americi Konstantin Fotić je učinio sve da odgodi dolazak te grupe u Ameriku. Prema sjećanjima Save Kosanovića, Fotić je nastojao da uvjeri američke vlasti kako je Milan Nedić patriota i ličnost s kojom treba računati na Balkanu. Širenjem vijesti protiv Hrvata kao glavnih krivaca za slom Jugoslavije i ustaške zločine dijelio je jugoslovensku emigraciju i širio mržnju među Jugoslovenima u toj zemlji. U tom pravcu je usmjerio i list *Amerikanski Srbobran* koji je izlazio u Pitsburgu. U redakciji je imao i svoje ljude koje je plaćao iz dispozicionog fonda kojim je on upravljao. Od ranije je u Americi boravio i Jovan Dučić koji je došao iz Madrida kao ambasador na bolovanju. Živio je u Geru kod Čikaga. Na Fotićevoj političkoj liniji, uz Dučića je pristajao i vladika Dionisije, sa većim dijelom pravoslavnog sveštenstva, vojni atašei i gotovo sav diplomatski aparat.

Srbobran je Kosanoviću priredio srdačan doček u Pitsburgu. Urednik lista se u maju 1941. pismeno požalio predsjedniku vlade generalu Simoviću kako Fotić, putem američkog Ministarstva spoljnih poslova u Vašingtonu, sprečava vladinu misiju da dođe u Ameriku. Ali se srdačnost prema Kosanoviću i američkoj misiji upućenoj od izbjegličke vlade preokrenula. Da *Srbobran* okrene

¹¹² S. Kosanović, *Šta se moglo videti iz emigracije*, str. 6, Beograd, 1945.

list uticao je Fotić. Predao je listu na publikovanje primjerak memoranduma vikarnog episkopa Valerijana njemačkom komandantu Srbije generalu Dankelmanu o masakrima Srba u Hrvatskoj. Taj memorandum je sastavljen sa znanjem Milana Nedića, koji je obezbijedio propisnu putnicu dr. Milošu Sekuliću u Carigrad. Tamo je taj memorandum najprije dospio do dr. Tujanjanina, a zatim i jugoslovenske vlade u Londonu. U Ameriku iz Londona donio ga je Ivan Subotić i predao Fotiću, a ovaj *diskretno* redakciji *Srbobrana*.

Taj memorandum se ocjenjuje kao jedan od najuspješnijih akata Gebelsove propagande koja je na taj način obuzela političku emigraciju. Osnovna poruka toga dokumenta je razbijanje ideje jugoslovenstva i negacija Jugoslavije. Njegova upotreba u Americi isprovocirala je srpsko javno mišljenje i unošenje straha među nesrpskim članovima vlade u Londonu. Tom akcijom na kojoj su objedinjeni svi protivnici jugoslovenske ideje rehabilitovan je Milan Nedić kojem je pridavana uloga branitelja srpstva. Na Vidovdan 1943. godine Srpska Narodna odbrana u Čikagu donijela je rezoluciju kojom apeluje na Vašington da povuče priznanje Jugoslavije kao *Versajskog falsifikata*, jer je ona samo u interesu Nijemaca i Hrvata. Činjeno je to u ime Draže Mihailovića i uz pokroviteljstvo službenih jugoslovenskih faktora.

Ova planski vođena akcija predstavnika vlade, većine diplomatskog osoblja, uz ustaške zločine i Nedićevu kvislinšku ulogu, paralisana je pojavom Draže Mihailovića u zemlji. Njegova misija je protumačena kao borba za Jugoslaviju, da su s njim svi narodi Jugoslavije. Cjelokupna jugoslovenska emigracija u Americi je krajem 1941. i početkom 1942. bez obzira na političku usmjerenost, složno je prihvatila potrebu pomoći i podrške Mihailoviću. Tada je i Fotić plaćao iz poslanstva aktivnog člana redakcije Pavelićeve *Hrvatske države* u Pitsburgu Zubaka sve dok ga američke vlasti nisu zatvorile.

Što je više i šire prodirala istina o NOP-u i Titu protiv fašističkog porobljivača zemlje Fotić je pojačavao organizaciju propagande u prilog Mihailovića. U tome je uživao punu podršku izbjegličke vlade, posebno predsjednika Simovića i Slobodana Jovanovića, te ministara Ninčića i Milana Gavrilovića. Na Fotićevu poziciju nije imala uticaja smjena generala Dušana Simovića koga je na čelu vlade zamijenio Slobodan Jovanović, pogotovo kada je položaj vojnog ministra preuzeo Mihailović. U septembru 1942. godine, pod predsjednikovanjem Slobodana Jovanovića, Fotić je dobio rang ambasadora premda se tome postavljenju protivila većina članova kabineta. Taj njegov položaj je učvršćivan i za kratkotrajno vrijeme Trifunovićeve vlade od juna do avgusta 1943. te u Purićevom kabinetu koji je uspostavljen u avgustu 1943.

KAKO JE POČELO U AMERICI

Za Dražu i protiv Draže - za Srbiju a protiv Jugoslavije

Ministru za informisanje u Londonskoj vladi Večeslavu Wilderu prispjelo je reagovanje Save Kosanovića na Wilderov govor preko BBC-a. Iz Njujorka je Kosanović kablogramom zamolio Wildera *da bude oprezniji kad drži govore poput onoga od 13. avgusta 1942. godine*. Poručio mu je da kao ministar za informisanje *nisi jako dobro informisan*. Wilder je promptno odgovorio iz Londona. Rekao je da je iznenađen Kosanovićevim telegramom. *"Moj govor dobro promišljen pisan u duhu naše obične političke linije, osnovane na dobrim direktnim izveštajima. Molim budi obazriviji ubuduće"*.

Slično toj prošla je Kosanovićeva intervencija ministru Dvora Radoju Kneževiću 28. avgusta 1942. godine. Kosanović ga obavještava da se američki ratni fotoreporter od *King fičer Sindikata* Robert Brajant nalazi u Kairu. *"Poduzeće spremno da ga pošalje Draži Mihailoviću za fotografiranje bez ikakve obaveze. Brajant akreditovan u Vor Departmentu i Američka vojska traži da ide u Čang King ako ne bi bio upotrebljen u Jugoslaviji. Za propagandu fotografije i kino najefektivnije"*. Kosanović je zamolio hitan odgovor hoće li se omogućiti da se taj fotoreporter ubaci u zemlju.

Prilikom Kraljevog boravka u Americi, naime, Kosanović je razgovarao sa Kneževićem o propagandi. Tada je rečeno da bi se moglo izvesti ubacivanje pouzdanog fotografa u zemlju. Umjesto Kneževića odgovorio je premijer Jovanović 6. oktobra 1942. godine. U telegramu je rekao da ministar Dvora ne zna ništa o tome. Dometnuo je da se *"Englezi ljute i protestuju zašto se vode razgovori preko novinara"*. Savjetovao je da Kosanović ubuduće odbija razgovore ma bilo s kim u vezi sa generalom Mihailovićem. Jovanović je kao predsjednik vlade i zastupnik ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva naložio Kosanoviću *"da apsolutno ne uzima nikakva učesća, ni posredno ni neposredno, u pitanjima tičući se generala Draže Mihailovića"*.

Ali ni Kosanović nije ostao na "ličnom mišljenju datom Wilderu povodom Radićinog telegrama". Ponovio je da je Oversi Pres Agencija u svom biltenu dala u formi saopštenja "demanti napada na Dražu Mihailovića, s time da ga je dobila od našeg Poslanstva. Telegramu, koji je Centar dostavio taj tekst vladi u Londonu, dodao je svoje upozorenje kako je saopštenje nesretno stilizovano i da je štetno po naše i savezničke interese u Americi. Taj tekst toliko je loš da je vlada trebala naložiti da bude demantovan. Između ostalog, tamo se kaže, pod potpisom jugoslovenskog poslanstva u Vašingtonu, da je Crna Gora "oduvek bila komunističko gnezdo u Jugoslaviji."

Tekst nisu objavile ni jedne američke novine.

Napadi na Mihailovića počeli su u isto vrijeme u cjelokupnoj ljevičarskoj štampi u Americi na svim jezicima. Smatralo se da direktiva dolazi iz Moskve. Kao što se mislilo da iz Moskve pristižu i sva obavještenja o borba-

ma partizana sa najiscrpnijim detaljima. Kosanović je u svojim telegramima predsjedniku vlade Jovanoviću navodio da iz toga proizlazi nejedinstvenost borbe u Jugoslaviji protiv okupatora. Smatrao je da emigrantska vlada može biti most između Rusije i zapada, a ne da ona otežava sporazumijevanje ili da se to sporazumijevanje obavlja bez učešća te vlade. Za vladu je najvažnije bilo šta pišu ljevičarski listovi u Americi. Kao da bi uzroka nestalo i sve bilo u najboljem redu kada bi dva ljevičarska lista u Americi i Kanadi promijenila ton i sadržaj pisanja. To je za izbjegličku vladu bilo primarnije nego što je u Americi 11 mjeseci do tada vođena kampanja protiv države Jugoslavije, protiv svake mogućnosti zajedničkog života Jugoslovena, protiv cjelokupnog hrvatstva, protiv svih Slovenaca pa i Srba nešovinsta. Napadima su izloženi i svi članovi vlade osim Ninčića i još dvojice ministara.

Kampanju protiv Draže povelj su ljevičari-Amerikanci po vijestima iz Moskve. U njoj se ne napada ideja Jugoslavije. I za Dražine snage se u njoj kaže da se ne bore za Jugoslaviju. Vlada je šutke prelazila preko činjenice da se urušava ideja Jugoslavije baš u glasilima i u propagandi na koju utiče Fotić i Poslanstvo izbjegličke vlade u Vašingtonu. Ideja Jugoslavije se ne može nadomjestiti imenom Mihailovića.

Predsjednik Ruzvelt je govorio na Međunarodnom studentskom kongresu u Vašingtonu. On je rekao kako je *u Norveškoj, Čehoslovačkoj i Poljskoj, Srbiji i Grčkoj živ duh borbe*". To što je upotrijebio ime Srbija umjesto Jugoslavija pobudilo je Kosanovića da se obrati La Gvardiji u američkoj administraciji. Iako nenamjerno, to se ne događa prvi put, ali ima teške posljedice za jugoslovensku borbu. Spominjati isključivo Srbiju znači prihvatanje Hitlerovog udara čiji je rezultat u Jugoslaviji stvaranje dviju umjetnih tvorevina - Pavelićeve NDH i Nedićeve Srbije. U Americi 90 odsto jugoslovenske emigracije čine Hrvati i Slovenci, a Srbi 10 odsto. Za tu ogromnu većinu je neprihvatljivo ignorisanje Slovenaca i Hrvata i drugih naroda kao komponenti jugoslovenske države! Sugestija za upotrebu imena Srbija stizala je od strane Poslanstva i Konstantina Fotića iz Vašingtona.

Prvi dio

DVIJE PROPAGANDNE LINIJE U AMERICI - VAŠINGTONSKA I NJUJORŠKA

MINISTARSKE DIOBE I SUKOBI U JUGOSLOVENSKOM ISELJENIŠTVU

U jesen 1941. godine, kao što je već rečeno, dr. Ivan Šubašić i još neki ministri upućeni su u SAD da pridobiju američku vladu za stvar Jugoslavije. U osnovi njihove namjere bila je i organizacija podrške Jugoslaviji među južnoslovenskim iseljeničkim grupama tamo i u Kanadi. Konstantin Fotić i jugoslovenska Kraljevska ambasada u Americi su sve više ispoljavali agresivnu, velikosrpsku, pročetničku politiku i antihrvatsku poziciju.³¹³ Ministri, osobito Šubašić, Kosanović i drugi koji su vjerovali u demokratsku federativnu Jugoslaviju, većinu svoga vremena morali su utrošiti braneći jugoslovenske državne ideje, a protiv velikosrpske propagande koja je uglavnom usmjeravana iz jugoslovenske ambasade i od ambasadora. Oni su, takođe, morali provoditi vrijeme boreći se protiv zamaskirane proustaške propagande koja je poticala iz nekih hrvatskih iseljeničkih izvora.³¹⁴

Da bi potpomogla rad ministara jugoslovenska vlada je u januaru 1942. godine otvorila Jugoslovenski informativni centar u *New Yorku*. U taj centar je prenesena i locirana informativna služba iz ambasade u Washingtonu.

Informativni centar započeo je kao jugoslovenski naspram velikosrpskoj, pročetničkoj ambasadi u Washingtonu. Kosanović i još neki od osoblja sa Radićem i u izvjesnoj mjeri Šubašić, sve su više bili za partizane i NOP, smatrajući da će oni uspostaviti istinski jugoslovensku državu i vladu. Na tim pitanjima polarizovani su Fotić i ambasada u Vašingtonu, s jedne, i grupa Šubašić - Kosanović, u Informativnom centru u Njujorku, s druge strane.

313 Najprije Srbija, od 6. januara 1917. godine, otvorila je u Vašingtonu svoje poslanstvo. Šefovi tih poslanstava bili su Ljubomir Mihailović (1917), J. Simić, otpravnik poslova (1918) i Slavko J. Grujić, poslanik (1919). Od februara 1919. stvaranjem nove države, poslanstvo se transformiše u poslanstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a poslanici su bili: dr. Ante Tresić-Pavičević (1922), Vojislav Antonijević (1927), dr. Leonid Pitamec (1929). U oktobru 1929. poslanstvo Kraljevine SHS mijenja ime u poslanstvo Kraljevine Jugoslavije. Otpravnik poslova 1934. bio je Božidar P. Stojanović, i - 1935. Konstantin Fotić. Petog oktobra 1942. godine predstavništvo Kraljevine Jugoslavije podignuto je na rang ambasade. Na dužnost izvanrednog i opunomoćenog ambasadora imenovan je Konstantin Fotić. Fotić je tu dužnost (ambasadora kraljevske vlade u izbjeglištvu) obavljao do formiranja Privremene vlade DFJ (Demokratske Federativne Jugoslavije) do 7. marta 1945. godine. Tada je dr. Ivan Šubašić, u svojstvu ministra inostranih poslova Privremene vlade DFJ, obavijestio Fotića da je opozvan. Ovaj je odbio da to prihvati, što je rijedak slučaj u diplomatskoj praksi. Istog dana, 7. marta 1945. godine, imenovan je dr. Ivan Frangeš za otpravnika poslova u ambasadi DFJ u Vašingtonu. Frangeš je na toj dužnosti ostao do osmog aprila iste godine. Od 8. aprila na dužnosti izvanrednog i opunomoćenog ambasadora DFJ, odnosno SFRJ, nalazile su se: Stanoje Simić (1945), Sava Kosanović (1946) itd. - popis u knjizi Miće Rakića *Zemlja bez kompasa*.

314 Tekst Šubašićevog govora pod naslovom *Jugoslavija i svijet*, koji je održao pred grupom Amerikanaca jugoslovenskog porijekla u San Francisku 29. XI 1942. u *Jugoslavija*, 6. I 1943., str. 5-8, te razni memorandumi i pisma Save Kosanovića, 16-27.

Grupa Šubašić-Kosanović je kritikovala i Fotića uz podršku hrvatskih ministara i još nekih članova kabineta u Londonu. Fotić je u septembru 1942. godine podignut na rang ambasadora, jer je imao jaku podršku u kabinetu i visok ugled kod vlade SAD-a. Kad je Božidar Purić postao predsjednik izbjegličke vlade u septembru 1943. godine, Fotiću je uspjelo da zatvori Informativni centar i sve informativne službe da vrati u Washington. Od tada je ambasada još više podržavala Mihailovića, a Kosanović i više pomoćnika iz Centra iskazivali sve više podršku Titu i partizanima. U propagiranju NOP-a ujedinio se sa Louisom Adamičem, američkim piscem slovenskog porijekla, jednim od vodećih članova Udruženog odbora američkih Jugoslovena u New Yorku (United Committee of South-Slavic Americans).

AMBASADOR IZ VAŠINGTONA NALAGAO JEDNU, A NJUJORSKI CENTAR FORSIRAO DRUGU PROPAGANDNU LINIJU

Informativni centar u Njujorku bio je kost u grlu jugoslovenskog poslanstva i poslanika, kasnije ambasadora Konstantina Fotića u Vašingtonu. U svom djelovanju njujorski centar nije slijedio onu propagandnu liniju kakvu je nalagao Fotić. Najviše je ministar Sava Kosanović izložen Fotićevim telegrafskim porukama izbjegličkoj vladi u Londonu kao osoba nepodobna za vođenje toga propagandnog punkta u Americi. Taj centar Fotić je u tim telegramima nazivao "našom famoznom institucijom". Početkom decembra 1942. godine u poruci ministru spoljnih poslova M. Ninčiću on daje "opšti pregled njihovog rada i naše situacije ovdje". Kaže da je još prije osnivanja toga biroa predviđao dva osnovna pravca njegova rada: "(a) Umanjiti značaj srpskog doprinosa i srpske akcije u ovom ratu i kompromitovati sve srpske vrednosti; (b) Iznositi veštačke činjenice i izmišljene izveštaje o stavu Hrvatske u ovom ratu kako bi se u Americi steklo uverenje da je hrvatski doprinos sav na strani saveznika i da su hrvatske žrtve i napor barem onoliko koliko i srpske".

Fotić se u tim predviđanjima, kako kaže, nije prevario. "Informativni centar sprovodi ovu politiku sistematski i sa jednom istrajnošću kojoj se mora odati priznanje. Njihova akcija postala je naročito bezobzirna i agresivna posle odlaska Nj. V. Kralja iz Amerike, a posle moga postavljanja za Ambasadora. Uzela je takvog maha da sam najozbiljnije prinuđen da tražim Vašu intervenciju da se tome stane na put..."

RASKOL IZMEĐU CENTRA U NJUJORKU I AMBASADE U VAŠINGTONU

Od njegovog otvaranja nastao je raskorak između njujorskog Centra i jugoslovenske ambasade u Vašingtonu. U njujorskom centru je preferirano jugoslovensko, a iz ambasade velikosrpsko i pročetničko usmjeravanje propagande u američkim prostorima. I među zaposlenim osobljem su otpočele diobe na toj liniji. Mogle su se uočiti i podjele između nosilaca simpatija prema NOP-u ili četničkom pokretu. Kosanović, zajedno sa Radićem, a donekle i sa Šubašićem, te još nekim pojedincima iz osoblja, smatrali su da su partizani i NOP privrženi jugoslovenskoj državi. Tako su ustanove jugoslovenske izbjegličke vlade, na četničko-partizanskom sukobu u zemlji, polarizovane u dva suprotna smjera: s jedne strane je bio Fotić i ambasada u Vašingtonu, a s druge Informativni centar u Njujorku.¹¹⁵

U vezi sa ovim informativnim centrom i većinom njegovog osoblja zanimljiva je epizoda od 18. marta 1943. godine. Naime, u drugoj polovini 1942. godine filmska kompanija Twentieth Century-Fox snimila je igrani film *Četnici* (The Chetniks). Savjetnik za taj film bio je dr. Miloš Sekulić. Većina funkcionera i drugog osoblja Informativnog centra u Njujorku nije prihvatila poziv da prisustvuje premijeri toga filma smatrajući da je sadržajem previše naklonjen četničkoj ideologiji.

U tom raskolu između vladinih ustanova u Vašingtonu i Njujorku grupa Šubašić-Kosanović je uživala podršku hrvatskih ministara i još nekih članova izbjegličkog kabineta u Londonu. Ta grupa je upućivala oštre kritike na adresu ambasadora Fotića. Ovaj potonji je uzvraćao spletkama što kod premijera Jovanovića, što kod ministra inostranih poslova Ninčića. Dugo je insistirao na zatvaraju Informativnog centra u Njujorku.

Na veoma važnoj funkciji ministra inostranih poslova u izbjegličkoj vladi nalazio se u to vrijeme Momčilo Ninčić. Poslovična je, kažu, njegova nepomirljivost prema Hrvatima. Jozo Tomasević je kod njega pronašao nedvosmislenu sumnju u mogućnost ponovnog uspostavljanja Jugoslavije kao ujedinjene zemlje. Ninčić se, izgleda, nije slagao ni sa Britancima i sovjetskom vladom otkad su počeli optuživati generala Mihailovića i četnički pokret za saradnju sa okupacionim vojnim formacijama kao zajedničkim neprijateljima zemalja antihitlerovske koalicije. Zanimljiva je i jedna činjenica iz biografije ovog diplomate i političara. Ninčićeva kćerka Olga je u isto vrijeme bila član KPJ, udata za istaknutog bosanskohercegovačkog komunistu i funkcionera Avdu Humu. U toku rata je poznata kao Titova sekretarica. Pratila ga je i na sastanku sa britanskim premijerom Vinstonom Čerčilom u avgustu 1944. godine u Napulju.

115 U tom sukobu među jugoslovenskim političarima i diplomatama u emigraciji pisao je Bogdan Radić, *The Plot Against Yugoslavia*, *The Nation*, 29. januara 1944., str. 118-122.

POLITIČKI RASCJEP I GRUPISANJE MEĐU ISELJENICIMA

Godina 1942. kao druga godina rata u Jugoslaviji rasplamsala je velike i žustre rasprave između Hrvata i Srba u Americi. Tada još nisu otvorene debate o ravnogorskom pokretu i Mihailoviću. U vrijeme kraljeve posjete Americi, u junu 1942. godine, u toj zemlji izdiferencirale su se dvije grupe: jedna okupljena oko lista *Amerikanski Srbobran* koja se deklarirala kao velikosrpska i, druga, koja je bila jaka, predstavljala je jugoslovensku opciju. Prva je skupila prilog za Dražu i predala kralju 10.000 dolara. *Srbobran* je napadao vladu u Londonu što ne pomaže generala Mihailovića. Tada je tek otvorena, a odmah se i brzo raširila propagandna kampanja koju je za Dražu pomagao i podržavao i Konstantin Fotić. Malo se ko u jeku te kampanje usuđivao da ustane protiv Draže i ravnogorskog pokreta. Najistureniji u listu *Srbobran* bio je Jovan Dučić.¹¹⁶

PRODUBLJIVANJE UNUTRAŠNJEG RAZDORA IZMEĐU SRBA I HRVATA

Američka misija izbjegličke vlade nastojala je da parališe antijugoslovensku kampanju koja je vođena od strane Konstantina Fotića i *Srbobrana* u toj zemlji. U sklopu tih nastojanja ona je u januaru 1942. godine organizovala Informativni centar u Njujorku. Time je ta misija navukla bijes Fotića i *Srbobrana*, kojim nije išlo u prilog afirmisanje jugoslovenske državne misli. U tome su na kraju i uspjeli: u septembru 1943. godine, kada je kormilo vlade preuzeo Purić, taj centar, a s njim i Ofis za rekonstrukciju, je ukinut.

U vrijeme predsjednikovanja Slobodana Jovanovića najintenzivnije je propagandno djelovanje na Londonskom radiju grupe majora - Kneževića, Vohoske, Roždalskog. Ta grupa u cjelini, i svako od njih ponaosob, sustavno je djelovala na produbljivanju razdora između Srba i Hrvata. Na svu štetnost tih sadržaja u informativnim emisijama Radio-Londona Sava Kosanović je kablogramom upozorio ministre Ninčića i Grola u Londonu. Poslao im je kablogram iz Keptauna u Južnoj Africi gdje su čekali na put u Ameriku kao

¹¹⁶ Dučić je rodom iz Trebinja. Kao pjesnik i književnik otpočeo je književni rad u Mostaru, u književnom krugu Alekse Šantića i Svetozara Čorovića. Kao diplomat dugo je boravio u Francuskoj, Svajcarskoj, Italiji, Mađarskoj, Grčkoj i Španiji. U Drugom svjetskom ratu je kao emigrant boravio u SAD-u i saradivao sa emigrantskim jugoslovenskim vladama i Dražinim pokretom. Zastupnik je ideje stvaranja Velike Srbije. Umro u emigraciji 1943. godine. Nakon 53 godine, 19. oktobra 2000. godine, njegovi posmrtni ostaci su preneseni i sahranjeni u rodnom Trebinju u manastiru Hercegovačka Gračanica.

vladina misija i zatražio da obrate pažnju na štetnost takvih emisija na našem jeziku. "Za propagandu potrebna baranga protiv Hitlera i fašizma, a ne produbljivanje razdora između Srba i Hrvata. U zemlji to loše djeluje, a u inostranstvu daje argumente onima koji su uvek dokazivali da je Jugoslavija konglomerat i mozaik država, a protivno je osnovnom stavu našem. U Americi može otežati svaku akciju među našim svetom".

Momčilo Ninčić je tada bio ministar spoljnih poslova u izbjegličkoj vladi. Njemu na ruke Kosanović je otpremio i upozorenje o članku u *Tajmu* koji se bavio uzrocima jugoslovenskog poraza i to na osnovu informacija iz jugoslovenskih krugova. Taj prilog je 16. jula 1941. godine prenio i *Argos* u Keptaunu. Tekst je izazvao depresiju među Jugoslovenima koji su ga pročitali. Njihovo ne malo zaprepašćenje je izazvalo što je Londonski radio istog dana dao širok publicitet onome "što je protivno našim interesima" - kako Kosanović javlja Ninčiću. U tom članku je dokazivano kako je unutrašnja izdaja i slabost kriva za slom. Kosanović je smatrao da to tumačenje ne pomaže vaskrs Jugoslavije u inostranstvu i da u zemlji izaziva razdor.

AKCIJA PETE KOLONE

Jovan Dučić i "Amerikanski Srbobran" osporavaju misao jugoslovenstva. Propagandna praksa koja je kompromitovala Mihailovića i obarala ugled izbjegličke vlade

Akcija pete kolone u Americi - *Srpska Narodna odbrana* i *Srbobran* objavili su pamflet *Federalizam ili centralizam*. Prilog je napisao Jovan Dučić. Osnovna sadržina: napad na misao jugoslovenstva.

"Jugoslavija je politička i nacionalna konstrukcija za koju je svak znao da će biti kratkog veka. Jugoslavija je nesreća za Srbe. Ona je zabluda, a ne rezultat heroizma, slučaja, a ne mudrosti, spoljnih interesa, a ne nacionalnog jedinstva." U tom prilogu autor tvrdi da je Pašić uvidio "evidentnu istinu da pitanje dalmatinske obale ne sme biti posmatrano kao nacionalni problem, imperijalistički ili istorički, nego strateški i zbog toga životni interes Italije". Hrvati i Slovenci su pristaše Habsburga.

Kosanović je pokazao ministru spoljnih poslova Ninčiću prve stranice toga pamfleta a ovaj je rekao da će to pisanje prestati. Ali nije. Kosanović je i dalje slao telegrame, ukazujući na porazne efekte takvog rada službenika Ministarstva spoljnih poslova. Ne samo Dučić nego i ambasador, kao i konzulat aktivno objavljuju ovakve i slične informacije. Kosanović je tražio energično obustavljanje te propagandne prakse. Odbrana Mihailovića od strane tih istih diplomatskih i drugih vladinih službenika od napada u javnosti kompromitovala je i samog Mihailovića, a padao je i ugled izbjegličke vlade.

NAMJERAN GAF SLUŽBENE PROPAGANDE:

UMJESTO JUGOSLAVIJE - SRBIJA, A

UMJESTO JUGOSLOVENI - SRBI

U vrijeme kada je u Americi živjelo milion i 200 hiljada Amerikanaca jugoslovenskog porijekla, desetina ili 120 hiljada njih su bili Srbi, a ostali Hrvati i Slovenci

U Americi je u to vrijeme živjelo milion i 200 hiljada Amerikanaca jugoslovenskog porijekla. Od njih je desetina, ili oko 120.000 Srba, dok su ostali Hrvati i Slovenci. I pored toga, u službenim govorima u Vašingtonu je više puta upotrijebljeno ime Srbija umjesto Jugoslavija, Srbi umjesto Jugosloveni. Kosanović je u tome vidio Fotičeve prste. Zato je američkom ministru pravde F. Bidlu 10. decembra 1941. godine uputio posebno pismo u kojem je pozdravio njegov govor na Slavenskom banketu u Detroitu 7. decembra te godine. Kosanović je primijetio da je Bidli korigovao tekst već napisanog govora pošto je vidio razne natpise sa slovenskim imenima. Upotrijebio je ime Jugoslavija i Jugosloveni umjesto Srbija i Srbi. Spomenuo je Hrvate i Slovence. Sugerisao je ministru da se to čini i ubuduće. "Ja sam Srbin" - piše Kosanović - "i lično vrlo mi laska da je ime mog naroda spominjano sa takvim priznanjem, ali sa jednog šireg političkog gledišta ja ne mislim da je to dobro".³¹⁷ Informiše ministra o Hitlerovom stavu od prije više godina kada je najavio razbijanje Jugoslavije i stvaranje neprijateljskih država na njenom tlu - Srbije i Hrvatske. "Danas je on svoj plan ostvario, pokušavajući svim sredstvima, koja mu stoje na raspoloženju, da iskopa jaz između dva naroda i da spreči njihovo jedinstvo. 'Srbija' generala Nedića i 'Hrvatska' kvisinga Pavelića služe tome". I sa "čak slučajnom upotrebom imena Srbija umjesto Jugoslavija prima se terminologija koja odobrava današnju situaciju. S druge strane i pomaže neprijatelju u njegovim namerama".

VLADINA POLITIKA PLIVA U SPLETKAMA

Spletke su dospjele i do Momčila Ninčića kao ministra za inostrane poslove. On iz Londona, 10. novembra 1942. godine, šalje depešu³¹⁸ lično poslaniku I. Cankaru. Povod je opet Sava Kosanović. "Molim izvestite me telegramom da li vam je poznato da je povodom oružane akcije u našoj zemlji Kosanović govorio američkim merodavnim krugovima da ceo teret borbe nose partizani, a da se Mihailović već mesecima ne bori."

³¹⁷ S. Kosanović, Isto, 16.

³¹⁸ Pov. br. 6180.

I ambasador Kraljevine Jugoslavije u Vašingtonu 2. decembra 1942. godine šalje paničnu depešu kraljevskoj vladi u Londonu. "... Članovi Informativnog jugoslovenskog centra u Njujorku pali su pod uticaj komunističke propagande, te rade protiv Vlade u Londonu i Draže Mihailovića..."

Fotić je zbog toga insistirao da se taj centar zatvori, a njegovi poslovi ponovo prenesu u nadležnost ambasade u Vašingtonu. Predsjednik vlade je, štaviše, zabranio Kosanoviću da istupa u javnosti.

Konstantin Fotić i Bogoljub Jevtić 28. aprila 1942. godine traže od izbjegličke vlade u Londonu odgovor na pitanje: "Da li je Radio 'Šumadija' pod kontrolom naše vlade i da li su neke emisije naročito od 23. i 24. ovog meseca u pogledu buduće Jugoslavije, u saglasnosti sa politikom Kraljevske vlade? Te emisije govore o čistoj konfederaciji država i predviđaju Bugarsku kao četvrtog člana buduće Jugoslavije. Za Dalmaciju, u emisiji od 24. ovog meseca, kazali su da u njoj žive isključivo Hrvati."

Na taj zahtjev iz Vašingtona odgovorio je dr. Slobodan Jovanović u svojstvu predsjednika ministarskog savjeta. On je već slična pitanja dobio i sa drugih strana. Zato je jednovremeno odgovorio svim poslanicima i vojnim izaslanicima u Vašingtonu, Ankari, Moskvi i konzulu u Carigradu šifrovanim telegramom: "Tajna radio-stanica 'Šumadija' van svakog je uticaja kraljevske vlade i sa njenim radom nemamo nikakve veze. Sve njene izjave smatramo kao potpuno proizvoljne. Ona je pod punom i isključivom kontrolom engleskih vlasti..."

Emigrantska vlada je daleko od konzistentne politike i političkih ciljeva osim slijepa podrške Mihailoviću. Otuda njena ograda od bilo kakvih pogleda na Jugoslaviju kakva će biti nakon završetka rata. Njena se strategija svodila na očuvanje doratnog stanja i društvenog uređenja zemlje. I to na način i u pravcu kojim je određena i ukupna aktivnost ravnogorskog pokreta i njegovih programskih opredjeljenja. Zato su u vladinim strukturama carovale spletke prema bilo kome ko je imao drukčije mišljenje ili je nastojao da se prevaziđe potpuno neodređena politika izbjegličke vlade. To će premijeru saopštiti i Sava Kosanović ograđujući se od intriga ispletenih oko njegove ličnosti. On se iz Njujorka, 22. septembra 1942. godine, obraća dr. Slobodanu Jovanoviću u London. Podsjeća ga na svoj telegram kojim se Kosanović "ogradio od insinuacija u vezi sa kampanjom protiv Draže Mihailovića. Uputili ste mi još jedan telegram. Ton ovog drugog... je još gori od prvog... Ja sam dovoljno pošten... a imam i građanske hrabrosti dovoljno da se lažima nikad ne služim."

U slučaju Draže Mihailovića upozorio sam smesta na štetnost daleko pre nego što je vlada ista učinila - dao sam intervjue, držao govore... dok nisam dobio vašu zabranu... kao predsednik vlade i zastupnik Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva, nalažem Vam najozbiljnije da apsolutno ne uzimate nikakva učešća ni posredno ni neposredno u pitanjima tičući se generala D. Mihailovića... Međutim, neodređena politika iz Londona prema Jugoslaviji, prema odnosu srpsko-hrv. slovenskom, prema Moskvi, Londonu, Vašingtonu, upropaštava golemi kapital koji narod borbom stječe. To se ne da nadoknaditi frazama."

Drugi dio

**DRAŽA MIHAILOVIĆ I NJEGOVI ČETNICI
OSVAJAJU SIMPATIJE AMERIČKE JAVNOSTI**

PRVE VIJESTI O USTAŠKIM POKOLJIMA I POJAVI DRAŽE NA JUGOSLOVENSKIM RATIŠTIMA

Vrijeme kada su štampani i elektronski mediji ispunjeni izvještajima o navodnom oružanom otporu Mihailovića i četnika u Jugoslaviji

Prve vijesti o strahotama ustaških pokolja u Americu su stigle od jednog šifrera iz Londona. On je na kraju telegrama koji mu je dat na šifrovanje dodao: *“Lično za poslanika. Od vas kriju izvještaj o pokoljima u Hrvatskoj. U spisku ubijenih, pored vladike Platona, nalazi se i ime mog oca”*.

Odmah zatim svome prijatelju, dr. Ivanu Subotiću, dotadašnjem poslaniku u Londonu koji je kretao na novu dužnost u Sjedinjene Države, Slobodan Jovanović dodao je na rastanku kopiju izvještaja Srpske pravoslavne crkve (SPC-a) o ustaškim zvjerstvima sa riječima: *“Dajte ovo g. Fotiću”*. Fotić je otišao odmah lično kod Ruzvelta da traži njegovu energičnu intervenciju. *Srbobran* je izišao u crnom okviru, a srpski iseljenici u Americi počeli su da se organizuju u želji da pomognu svojoj zemlji.

Utom se pročulo i za Dražu. Štampa je punila stupce izvještajima o njegovom otporu. To su dugo bile optimističke vijesti koje su iseljenike zahvatile poput talasa nacionalnog ponosa i oduševljenja. Fotić je držao predavanja, davao intervjuje, govorio na radiju, konferencijama za štampu, činio intervencije, pisao memorandume Stejt Departmentu o načinu da se Dražin pokret pomogne. Oduševljenje Dražinom akcijom će potrajati pune dvije godine, dok nije počela da prodire istina o tome šta se zbiva u Jugoslaviji.³¹⁹

KRALJEVA I DRAŽINA PORUKA AMERIČKOJ JAVNOSTI

“Apel emisija” i veličanje Mihailovića u Americi

“... Bilo bi od neocenjive koristi ako biste uspjeli da sve američanske radio-stanice govore u duhu Poruka Predsednika vlade. Vojnim emisijama (na BBC-u - op.a.) utičemo na držanje naroda...”

319 Konstantin Fotić je najprije bio direktor političkog odjeljenja a zatim pomoćnik ministra inostranih poslova 1928. godine. Docnije delegat KJ u Društvu naroda u Ženevi - stalni delegat. Za poslanika u Vašingtonu Fotić je postavljen 1935., a 1942., unaprijeđen je za ambasadora. Po bjekstvu jugoslovenske vlade iz zemlje njen dio je zadržan u Port Saidu, dok izdejtstvuju formalnosti oko dozvole za Palestinu. Ta grupa je optuživala drugu da je to njeno maslo. Ministri su od prvog časa zauzeti pravdanjima i unutrašnjim odnosima, umjesto spoljnom akcijom u novoj delikatnoj i teškoj situaciji vlade u izbjeglištvu. Većina jugoslovenskih predstavnika bila je u evakuaciji i obraćala se za potrebne kredite i neisplaćene plate činovnicima. Ne bave se formiranjem NDH, deklaracije o obnovi Jugoslavije i svim drugim što je bitno za njihovo djelovanje u ratnim uslovima.

Londonski radio je dosta često emitovao propagandne sadržaje u kojima se govori o američkoj podršci Mihailoviću, ravnogorskom pokretu i izbjegličkoj vladi. Putem ove radiostanice otpremene su poruke Amerikancima kako bi se američka javnost zaokupila ravnogorcima i kako bi što bolje stajala četnička stvar kod zvanične Amerike. Ali to nije bilo dovoljno za dr. Slobodana Jovanovića kao predsjednika emigrantske vlade. Zato on 17. novembra 1942. godine poručuje jugoslovenskoj ambasadi u Vašingtonu da u onom istom duhu, u kojem govori i Radio-London, pridobiju "sve američanske radio-stanice". Za njega nije bilo dovoljno što je Londonski radio objavljivao njegove aktivnosti kao premijera i njegove vlade. Htio je da, primjerice, čak i njegovu čestitku određenim državicima prenose i "sve američanske radio-stanice". Radio London je, istog dana kada je otpremljena citirana poruka ambasadi u Vašingtonu, prenio njegovu čestitku: g. Staljinu. *Moskovski radio objavio je sledeći telegram koji je predsednik jugoslovenske vlade g. Slobodan Jovanović uputio g. Staljinu, povodom državnog praznika SSSR-a.*

"*Junačko držanje sovjetskih armija ispunjava nas sve divljenjem i verom da će naš zajednički neprijatelj biti uskoro slomljen*" - poručio je Jovanović Staljinu. Ambasador Konstatin Fotić i njegov propagandni aparat u Vašingtonu nije uspio da "sve američanske radio-stanice" stavi u službu kraljevske vlade u emigraciji. Zato je toj vladi i njenim propagandistima u Londonu preostalo da i nadalje upotrebljavaju BBC da govori o podršci koju vlada i ravnogorski pokret uživaju u Americi. U toj funkciji je bila i takozvana "Apel emisija" Londonskog radija. U toj emisiji se 2. novembra 1942. godine govori o Americi i njenoj podršci Mihailoviću i četničkom pokretu.

"*Američko ministarstvo vojske posvetilo je svoj vojni čas 1. novembra gigantskoj borbi odreda đenerala Mihailovića i našeg naroda pod Dražinom komandom. Ovu emisiju slušao je ceo američki narod i cela američka oružana sila na svim kontinentima i morima. Ovom prilikom pročitana je poruka našeg mladog Kralja i njegovog vjernog prijatelja načelnika Štaba Vrhovne komande u nepobedivoj Otadžbini đenerala Draže*".

Ta kraljeva poruka, emitovana iz fanfare i marševa glasila je: "*Đeneral Draža Mihailović je pre godinu i po dana otpočeo borbu protiv osovinskih okupatora, prikupljajući odrede jugoslovenske vojske i organizujući borbene građanske elemente prvo u planinama Zapadne Srbije, zatim na teritoriji cele Jugoslavije. Njegova borba ne samo da nije prestala nijednog časa, već je - i pored suprotnih uveravanja - svakoga dana sve upornija i sve teža za neprijatelja...*"

Americi i njenom narodu se obratio, a Londonski radio ponovio, i Mihailović svojom porukom "*Američkom narodu i junačkoj američkoj oružanoj sili na suvu, na moru i u vazduhu, iz slobodnih planina Jugoslavije sa svojim borcima za slobodu naše Otadžbine i slobodu svih porobljenih naroda u Evropi, šaljem pozdrav sa dubokom verom: da je pobjeda Ujedinjenih Naroda osigurana. Jugoslovenski borci, koji se već više od godinu i po dana bore pod mojom komandom protivu sila mraka i zla, duboko su ubeđeni da će njihova borba uroditi plodom i ne žale žrtve za naš zajednički cilj.*"

Kao i 1918. godine... Vama je svima poznato da... naš narod već punu godinu i po dana neprekidno se bori, vezujući za Jugoslaviju stalno i neprekidno preko 30 osovinskih divizija...

Četnici pod mojom komandom, nikada više no danas ubeđeni su da će Rusija, Velika Britanija, a naročito Amerika, učiniti sve da pomognu naš narod u ovoj krvavoj borbi u kojoj mi ne brojimo i ne merimo žrtve..."

I kraljeva i Dražina poruka Americi istkale su, ili nastavile već od ranije započeto tkanje, mit i legendu o Draži. Javio se još jedan novi Robin Hud. Div-junak, koji traži da ga pomognu "u ovoj krvavoj borbi" koju on vodi.

KAKO JE USPOSTAVLJENA DIREKTNNA DRAŽINA VEZA SA KRALJEVSKOM AMBASADOM U VAŠINGTONU

Podrška novinara Brauna ambasadoru Fotiću i četnicima

Konstantin Fotić i njegovo društvo iz Jugoslovenske ambasade u Vašingtonu zdušno su se angažovali na, kako su to zvali, "*suzbijanju komunističke propagande u Americi o situaciji u Jugoslaviji*". Pri tome im je pomogla i neočekivano uspostavljena direktna radio-veza sa Mihailovićem u zemlji.

Preko prijemne stanice američke mornarice 16. avgusta 1943. godine prispio je telegram koji je bio nerazumljiv. To se javljao Draža i tražio potvrdu prijema. Jednom njegovom radio-telegrafisti uspjelo je da sastavi iz raznih dijelova emisioni aparat za ovako veliku daljinu. Fotić je odmah potom izdejstvovao u Stejt Departmentu da za potrebe Ambasade Agencija *Vojares* dostavlja redovno Dražine telegrame i šalje ove iz Vašingtona po cijeni od 7 centi po riječi. Time je bila obezbijedena direktna veza sa Dražom, šifrom i otvorenim telegramima. Od tada oni su stizali svakog dana. Plaćanje tih depeša privatnoj agenciji primano je kao garancija autentičnosti tih depeša. Pričalo se, naravno, kako se ti telegrami prave u Fotičevoj kuhinji. U ambasadi su ti telegrami prevodeni na engleski i dostavljani novinskim agencijama i listovima. Sve dok zbog promjene politike prema ravnogorskom pokretu nisu prestali da se objavljuju. I tada su im iz ambasade u velikom broju kopija slati svim političkim i javnim ustanovama. Fotić je po nekoliko kopija nosio sobom i pokazivao ih kongresmenima i poznatijim novinarima koji su u svojim člancima mogli da pišu jednovremeno u više listova. Tako su održani mnogi govori u Senatu i Kongresu u korist Dražine borbe a povremeno su se u tom tonu pojavljivali i članci u pojedinim listovima čak i onda kada vijesti o Draži više nisu donošene.⁴²⁰

Tako se i nakon obrta u politici Saveznika prema ravnogorskom pokretu u Jugoslaviji i prekida objavljivanja vijesti o Mihailoviću i njegovim četnicima moglo, s vremena na vrijeme, da nađe na pojedine govore u Senatu i Kongresu SAD-a. Povremeno su se mogli uočiti i članci u štampi u Dražinu korist. Stacionirani pri ambasadi u Vašingtonu nosioci te propagande bili su umješni i uporni u nastojanju da dosegnu zadate ciljeve.

Neki od njih, ponajviše Konstantin Fotić, ustrajno su održavali stalne kontakte sa uglednim ličnostima iz političkog i javnog života Amerike, poglavito sa pojedinim istaknutim novinarima i publicističkim perima. To ilustruje i primjer bliskih odnosa Fotića i novinara Konstantina Brauna u vrijeme održavanja Teheranske konferencije velike trojice - Ruzvelta, Čerčila i Staljina.

Ta konferencija je održana u novembru 1943. godine. Neposredno nakon njenog završetka u kancelariju ambasadora Fotića ušao je novinar Konstantin Braun. Još s vrata je rekao: "Gospodine ambasadore, vama su skuvali čorbu. U Teheranu je Jugoslavija predana komunistima". Iako će se za takvu odluku saznati mnogo kasnije, ovaj novinar je posredstvom svojih veza u vojnom i državnom vrhu doznao za ovu tada veliku tajnu. On je inače u svojim člancima, koji su izlazili u četrdeset listova, oštro kritikovao politiku ustupaka Sovjetima i zalagao se za Mihailovića i njegov pokret. Znano je da je skoro svakog dana dolazio kod Fotića u ambasadu. Po Vašingtonu se stoga pričalo kako Braun piše članke, a Fotić kroz njih govori.

Braun će se pročitati još po jednoj epizodi. Kad je Čerčil pred britanskim parlamentom držao govor u kojem je tvrdio da partizani drže u šahu dvadeset njemačkih divizija, Braun je objavio senzacionalno intonirani prilog o Titu. Za njega je napisao kako je tobože bez uniforme maršala morao da pobjegne iz Drvara u Italiju. O toj uniformi široko je pisala sva njemačka i štampa NDH. U *Ivning Staru* Braun je objavio članak sa naslovom preko cijele prve strane da je Tito bez pantalona pobjegao u Bari. Na to je reagovano zvaničnim engleskim kominikeom i prema kojem je Tito "savezničkom saradnjom promijenio mjesto svog glavnog stana koji se nalazi na teritoriji Jugoslavije". Taj stan je, u stvari, bio na ostrvu Vis. Englezi su ga zaposjeli. Tamo je smješten i Titov štab po njegovom povratku iz Barija. Kažu da je šef engleske vojne misije u Vašingtonu, osim spomenutog kominikea, pozvao telefonski novinara Brauna i prebacio mu da takvim pisanjem šteti savezničkim ratnim naporima. Spasuje Jefremović će 50 godina kasnije, o tome, objaviti prilog u beogradskoj *Dugi*. Napisaće da je Braun, navodno, odgovorio grubo šefu engleske vojne misije: "Akcije komunističkih bandi ne smatram ratnim naporom". A na njegovo pisanje moći će da utiče tek kada kupi većinu akcija *Ivning Star*.

AMERIČKI MIT O DRAŽI

Pogrešna personifikacija narodnog otpora u Jugoslaviji u ličnosti Draže Mihailovića - Sa porastom Mihailovićeve slave vlada u egzilu zgrabila je priliku da zadobije i vojnički prestiž - Kako su nastale konfuzije oko četnika i njihove uloge

"Velika je pogreška personificiranje spontanog otpora naroda u Jugoslaviji, koji je obuhvatao hiljade i hiljade nesebičnih, požrtvovanih vođa, u jednu ličnost - Draže Mihailovića". To je izvod iz pisma koji su Sava Kosanović i prof. Furlan uputili dr. Brajanu Mamfordu, šefu Informacionog Ofisa Ujedinjenih naroda u Njujorku 5. oktobra 1942. godine. "Ta politička pogreška bila je napravljena ne samo od jugoslovenske vlade u Londonu, nego i od novinskih i drugih informacionih agencija, naročito ovdje u Sjedinjenim Državama. Informacione i novinske službe bile su hranjene sa tendencioznim vestima iz Kaira i Carigrada. Na taj način stvoren je mit oko Draže Mihailovića, koji je mit bacio u senu narod, koji je stvarno nosio otpore."

Vlada u egzilu, poslije vojnčkog sloma, u stanju moralne depresije ovog sloma, "zgrabila je priliku da sa raščinjem slave Mihailovića opet zadobije neki vojnički prestiž. Promovirala ga na najviši vojnički čin generala, vrhovnog komandanta i člana kabineta, kao ministra vojske" - pisali su Kosanović i Furlan Mamfordu.

"U isto vreme aktivni narodni otpor, nezavisan od Mihailovića, pod imenom partizana koji je obuhvatao sve slojeve naroda, rastao je u broju, važnosti i efikasnosti i to naročito u vreme kad su razlike između Srba i Hrvata bile najjače zloupotrebljavane od šovinističkih ekstremista. Partizani od najsevernije Slovenije do Crne Gore, na teritoriju gde su Srbi i Hrvati isprepleteni, ujedinili su u svoje redove Srbe, Hrvate i Slovence. Moguće je da su najaktivnije vođe partizanske komuniste, ali i partizani su sastavljeni od članova svijih slojeva društva i članovi su svih političkih partija. Na primer, u Sloveniji mi imamo najorganizovaniju partizansku gerilu sa civilnom administracijom, novinama, izborima, ubiranjem poreza itd. Ovi partizani sastavljeni su iz katolika, liberala, jugoslovenskih nacionalista, sokola i komunista."

Jako mnogo je doprinijelo opštoj konfuziji pitanje četnika. Za vreme od deset godina vanustavne vlade u Jugoslaviji, ime četnik - nekad vrlo dobro poznate patriotske organizacije - bilo je kompromitovano sa njihovim antidemokratskim radom. Vrlo loš element stupio je u tu organizaciju ljudi koji za vreme Prvog svetskog rata nikada nisu bili četnici i koji nikada nisu ratovali. Posle sloma, kad je Nedić preuzeo vlast kao Kvisling u Beogradu, četnički vojvoda Kosta Pećanac, u neposrednoj nemačkoj službi izdao je proklamaciju na srpski narod za saradnju sa kvislinškim snagama, i tako stavio svoju organizaciju na raspoloženje okupatoru i počeo da organizuje kroz zemlju četnički pokret sa ciljem da pomaže rad neprijatelja.

U isto vreme bilo je i zaista patriotskih četnika, koji su se pridružili Mihailoviću pa i partizanima" - pisali su Kosanović i Furlan Mamfordu u Ujedinjenim narodima.

"Protivno toj stvarnoj situaciji u zemlji, britanska i američka štampa govorila je samo o Draži Mihailoviću i o njegovim četnicima, a ne o narodnom pokretu. Kako je vreme prolazilo, Mihailovićeva direktna aktivnost opadala je, dok je narodni otpor rastao. Prirodno je da je Rusija, koja traži otvaranje drugog fronta i aktivnu borbu za sve, pružala moralnu pomoć partizanima. Pažnja koju ruska Vrhovna komanda obraća gerilskoj borbi u Jugoslaviji, vidi se iz toga što je ona bila spomenuta u dva službena komunika, mnogo ranije nego što su izbile u javnost razlike između Draže Mihailovića i partizana. Ona je bila spomenuta i u tri najvažnija Staljinova govora. Ova moralna veličina naroda Jugoslavije imala je svoj upliv i na susede i tako je narodnoj borbi priključivan i izvesni broj antifašista Italijana, Nemaca i dr. pripadnika drugih naroda u susjednim državama."

"Kao što Vam je poznato, razlike između Draže Mihailovića i partizana izbile su na javnost. I taj tragični fakat pertraktivan je bio u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama sa velikim neshvaćanjem istinske situacije u Jugoslaviji, tako da može da posluži i za neke mračne račune. Kakav može biti efekat na borbeni narod u Jugoslaviji ako radio-programi neprestano dižu u zvezde Dražu Mihailovića i njegove četnike, i to u vreme kad on nije aktivan i kad se četnici bore protiv partizana? Kakvu sliku narod Jugoslavije mora stvarati o Americi i o Velikoj Britaniji i valjanost njihove informativne službe? Ali mnogo gore od toga je činjenica da narod u Jugoslaviji može steći utisak da se Velika Britanija i Amerika identifikuju sa izvesnim političkim namerama, koje su protivne težnjama našega naroda".

"Zlo je što se krivo predstavljena situacija upotrebljava od izvesnih reakcionarnih snaga u Jugoslaviji, ne samo protiv naroda, koji se bori, nego i protiv ciljeva Ujedinjenih nacija. U Americi krivo predstavljene - izjednačavanje partizana sa banditima, kriminalcima i internacionalnim ološem - ne podiže ovde duh otpora i građanski moral. Sve to je, s druge strane, izazvalo bez potrebe sumnju Rusije. Treba li da podvučem, da se ista terminologija u borbenom narodu u Jugoslaviji upotrebljava u nacističkoj, fašističkoj štampi od samog početka."

"Mi ne smemo zaboraviti da je narod u Jugoslaviji po tradiciji pro-ruski, bez obzira na politički režim. Svi ovi fenomeni u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama moraju biti protumačeni u Jugoslaviji kao protiv-ruski. To je, naravno, direktno protivno interesima Sjedinjenih Država i Velike Britanije. Zbog toga potrebno bi bilo ovde u Americi i Velikoj Britaniji naglašavati borbu naroda u Jugoslaviji, mnogo više nego naglašavati važnost pojedinaca. To će pojačati građanski moral u Sjedinjenim Državama i popraviti odnose sa Sovjetskom Unijom. Propaganda iz Velike Britanije i Amerike mora da bude uperena ka ujedinjenju svih snaga otpora, ne samo u Jugoslaviji, nego u celoj okupiranoj Evropi, a ne u pravcu razdraživanja uzajamnih antagonizama što koristi samo naci-fašizmu."

OBMANJIVANJE AMERIČKIH POKROVITELJA

Izmišljanje nepostojećih borbi četnika protiv ustaša, Nijemaca i Italijana i njihovih vojnih formacija

Preko emisija Londonskog radija izbjeglička vlada je slala poruke prema kojima još nije vrijeme za borbu protiv okupatora. Slobodan Jovanović, Božidar Purić, Momčilo Ninčić, Petar Živković, Radoje Knežević i Milan Gavrilović organizovali su i davali radio-emisije preko inostranih radiostanica na jezicima naroda Jugoslavije. U tim emisijama su čitani članci, držani govori i davane vijesti kojima se poziva narod da pristupa organizaciji ravnogorskog pokreta. Organizovali su ubacivanje u zemlju listova, proglasa i letaka sa sadržinom sličnom radio-emisijama. Takvu propagandu su ustrojili i u inostranstvu. Iz državne kase su davali velika sredstva listovima u raznim zemljama za članke pisane po njihovim direktivama, ili su ih sami pisali. Tim putem su lansirane informacije koje je dostavljao Mihailović iz zemlje o tobožnjoj četničkoj borbi protiv osovinskih snaga.

Iz Vašingtona je Konstantin Fotić otprovio 29. oktobra 1942. godine ministru inostranih poslova izbjegličke vlade šifrovani telegram.¹² "Armstrong vas moli izvestiti ga da li je tačno da je general Mihailović pre 6 meseci obustavio svaku borbu, kako mu je rekao ministar Kosanović čim ga je upoznao. Ovo mi je obaveštenje potrebno pošto se vodi kampanja i teško je davati netačno obaveštenje. I u toj kampanji najviše ističu generala Mihailovića"

Odgovor je 31. oktobra 1942. stigao sa potpisom predsjednika vlade Slobodana Jovanovića. "Veza vaš izveštaj 32: general Mihailović neprekidno nastavlja da se bori protivu Nemaca i okupatora. U Zapadnoj Bosni vode se krvave borbe protiv ustaša, Nemaca i Italijana. Ovim odredima komanduju mladi generalštabni oficiri. U celoj Bosni i Hercegovini general Mihailović svakodnevno vrši prepade na pojedine varoši i uništava okupatorske garnizone"

Pa dodaje: "U Srbiji vrši sabotaže na železnicama najvećeg obima. Zbog toga Nemci vrše prisilna hapšenja i iz varošice Mileševca odveli 500 talaca u Beograd. U Jajincima iskopan grob za 1.000 ljudi. General Ler, glavnom komandujući, izjavljuje da će srpski narod pomoriti gladu i dotuči štukama, jer je uz Mihailovića. Prepadi u Bosni i zauzeće Foče, koje se pripisuje partizanima, u stvari su delo načelnika staba majora Ostojica. Uništeno 2.000 ustaša i okupatora. Draža moli da se o ovim prepadima ništa ne objavljuje. A sve suprotne izjave su neosnovane i tendenciozne"

"Pitajte ministra Kosanovića je li u razgovoru sa jednim uglednim Amerikancom, koga mu je Mirković predstavio, rekao da se danas samo partizani bore, dok je Mihailović već 6 meseci neaktivan, partizani da su samo Hrvati i Slovenci,

ovi poslednji klerikanci, liberali, komunisti". to pitanje je sročeno 24. XI 1942. godine u telegramu predsjednika izbjegličke vlade iz Londona Slobodana Jovanovića opunomoćenom vladinom poslaniku u Otavi u Kanadi dr. Izidoru Cankaru.

MIHAILOVIĆEVI "TRIJUMFI" NISU ISTINITI

FORWARD (Johanesburg): "Ako je Mihailović imao katkad borbu, to je bilo protiv partizanskih jedinica i dobrovoljačke vojske, koja je dala mnogo primera herojskog otpora protiv okupatora" - Neistine Tajmsa i Junajted presa

U nizu članaka i listova što su kritički pisali o odsustvu četničke borbe sa okupacionim jedinicama i o saradnji Draže sa porobljivačima zemlje oglasio se list *Forward* u Johanesburgu. Ta novina u broju 11 od 19. III 1943. godine donosi opsežan članak *Sa one strane fronta*.

"Vreme je konačno obelodanilo priču o generalu Mihailoviću, jugoslovenskom ministru rata, koji po pričanjima nosi zaslugu za gerilske uspehe na Balkanu. Važno je da se izloži kakav je položaj bio generala Mihailovića. Ovaj pregled, sastavljen iz nekoliko novinarskih izvora, od Stevana Dedijera i Tomi Maječevića, jasno pokazuje da je Mihailović saradivao sa osovinom ili napadao prave gerilce iza leđa. Bilo je plagijata u književnosti, ali nikada u istoriji ratova nije bilo krađa u komunikama. Američke novine donosile su te plagijate o njihovom ljubimcu generalu Mihailoviću. Naša zemlja zna da su gerilci u Jugoslaviji razbijali i osakatali italijansko-nemačke snage okupacione vlasti, i mi smo počeli sada da otkrivamo Mihailovićeve 'trijumfe', koji ustvari nisu istiniti, jer su uspesi pripadali partizanskim odredima, koje Mihailović i njegovi četnici nemilosrdno napadaju. Ako je Mihailović imao katkada borbu, to je bilo protiv jugoslovenskih partizana i dobrovoljačke vojske, koja je dala mnogo primera herojskog otpora protiv okupatora. Evo jedne priče o Mihailovićevoj 'pobedi': 9. oktobra 1942. godine partizanska vojska objavila je preko tajne radiostanice 'Slobodna Jugoslavija' sledeće: Prema primljenim izveštajima u operacijama u okolini Jajca i u samom gradu, partizanska brigada je zarobila 500 neprijateljskih vojnika..." Tri dana docnije u *njujorskom Tajmsu* izišao je članak o istoj akciji kojom prilikom prvi put je bilo pomena o partizanskoj borbi. *Tajms* kaže: "U drugoj polovini meseca Koste Nada, ranijeg komandanta u republikanskoj španskoj vojsci, napali su Jajce i posle njegovog zauzeća počeli su sa čišćenjem neprijatelja u okolnom području. Ovaj izveštaj kaže da se Kosta Nad nalazi na čelu svih bosanskih patriota. 17. i 25. oktobra *Tajms* ponovo donosi vest iz Moskve, da su partizani zauzeli Jajce. Ovo nije sprečilo *Tajms*ovog izveštača da osudi partizane na isti način kao i kine-

ske gerilce pre nekoliko godina. *Tajms* je okarakterisao jugoslovenske dobrovoljce kao komunističke bandite, podržavane od Moskve, i dodao je da je i vod tih gerilaca običan bandit. U tom cilju *Junajted press*, publikujući nekoliko vesti o pobedi partizana i dobrovoljačke vojske u Jugoslaviji, izvitoperio ih je u slavni trijumf generala Mihailovića, koji je bez sumnje bio isto toliko iznenađen koliko i sami Nemci. Tako predstavljenu pobedu Mihailović je srećno prihvatio".

Neistinu *Tajmsa* i *Junajted pressa* pogotovo je prihvatio Bilten jugoslovenske izbjegličke vlade u Londonu. On objavljuje da su "patriotske snage generala Mihailovića zauzele Jajce blizu Banje Luke posle oštre borbe".

Da se Mihailović ne bori protiv okupatora javno je potvrđeno i u kraljevskom poslanstvu u Bernu 9. X 1943. godine. Na to upozorava lično tadašnji predsjednik izbjegličke vlade Purić. On poslaniku u Švajcarskoj Avakumoviću obraća pažnju na izjavu Lazarevića u ime generala Mihailovića.¹²² On je rekao "da se u poslednje vreme general Mihailović nije borio niti će se boriti sve dok saveznici ne pošalju trupe u Jugoslaviju, što je proizvelo nepovoljan utisak. Ova propaganda ne samo da nije korisna nego štetuje. Stoga vas molim da upozorite g. Lazarevića da ubuduće ne daje izjave u ime generala Mihailovića, člana kraljevske vlade. On treba da potpuno sačuva inkognito. Neka radi vodeći računa o ovoj potrebi. Ako postoji mogućnost da plasira što god od donetog materijala, preko tamošnjih dopisnika, neka čini sa vašom prethodnom saglasnošću".

Od dopisnika u Cirihi smisao te Lazarevićeve izjave objavljen je 2. X 1943. u Švedskoj. Za Lazarevića se kaže da je generalov povjerenik pošto je stigao u Švajcarsku. U toj izjavi se priznaje da se Mihailovićeva vojska "do sada nije borila i da se i dalje neće boriti. On smatra da bi bez prave pomoći saveznika borba bila uzaludno prolivanje krvi. Spreman je da intervenise kad se prva saveznička divizija iskrcu u Jugoslaviji. Tada će baciti u zasenu sve podvige partizana".

KAMPANJA PROTIV MIHAILOVIĆA I RAVNOGORSKOG POKRETA

U *Tajmsu* je 10. XII 1942. godine osvanuo članak koji je ambasador iz Vašingtona Konstantin Fotić usplahireno dostavio otvorenim telegramom Ministarstvu inostranih poslova u London. "Molim da se svima našim poslanicima na strani dostavi šifrovani telegram sledeće sadržine: 'General Mihailović izveštava da je Veljko Rajić otisao u Švajcarsku i tamo je glavni dopisnik za svetsku komunističku štampu. On širi sve laži o borbi partizana protiv ustaša, Italijana i Nemaca. Ukoliko ima partizanske borbe protiv ustaša i okupatora u Hrvatskoj,

njih vode samo odredi pod mojom komandom. U američkoj i engleskoj štampi izlazi niz članaka o partizanskim borbama protiv ustaša i Nemaca u Hrvatskoj, tvrdeći da su odredi generala Mihailovića uništeni ili su ga napustili. Sve je to potpuno izmišljeno. Odredi generala Mihailovića su gospodari situacije u dve trećine Jugoslavije. Oni vode borbu u našoj otadžbini po instrukcijama britanske vrhovne komande na Srednjem Istoku. Borbe u Zapadnoj Bosni koje vode uglavnom odredi generala Mihailovića pripisuju se hrvatskim partizanima. Britanska vrhovna komanda tačno poznaje činjenice o toj borbi. Po želji generala Mihailovića ne daje se nikakav publicitet. Jedan mali deo boraca nalazi se van komande Mihailovićeve. Sve vesti o partizanskoj vojsci i vladi u kojoj su zastupljene sve nacionalne grupe potpuno su izmišljene - Jovanović”.

Uprkos demantijima kampanju protiv Draže preuzimali su i novi listovi. U njima se ne spominje borba generala Mihailovića. Bilten Jugoslovenskog informacionog centra tvrdi da postoji neka vrsta prećutnog sporazuma između ustaških jedinica i hrvatskih partizana. U tom smislu predsjednik vlade Jovanović skreće pažnju Fotiću na dva članka koja su objavljena u listu *Slovenski glas*. U svom odgovoru Fotić ogovara Kosanovića. “Prilikom boravka u Čikagu došao sam u kontakt sa svima licima. Tom prilikom na prvom mestu naišao sam na tragove g. Kosanovića i njegove članke kroz Čikago. Rečeno mi je da se sumnjičenja protiv generala Mihailovića pronose kroz američke kancelarije, od ljudi zaposlenih u našim informacionim centrima. Da to ne bi škodilo njegovom ugledu trebalo bi takve ljude smeniti sa položaja”.

Kraljevski ambasador u Vašingtonu saopštava predsjedniku svoje vlade Jovanoviću o kampanji protiv Mihailovića. Stavljajući na adresu Kosanovića.³²³ “Danas sam ponovo razgovarao sa direktorom odeljenja za Evropu i šefom sekcije. Obojica izjavili su još jednom da bi američkoj vladi bilo mnogo lakše da zauzme stav o kampanji protiv Mihailovića da je u pitanju samo radiostanica ‘Slobodna Jugoslavija’. Međutim, ni iz svedočanstava naših zvaničnih i poluzvaničnih ličnosti i neke vesti koje dolaze iz naših zvaničnih izvora potpuno su suprotne zvaničnom stavu jugoslovenske vlade”.

KONTRAAKCIJA ZA DRAŽINU REHABILITACIJU

Čije su borbene aktivnosti protiv okupacionih trupa u Jugoslaviji: Dražinih odreda ili partizanskih jedinica?

Svom ministru spoljnih poslova, sa nalogom da dostavi ambasadoru u Vašingtonu, predsjedništvo kraljevske vlade šalje kratak sadržaj Banovog intervjua i Adamićevog članka. Učinjeno je to s ciljem suzbijanja propagande

protiv Draže ma s koje strane dolazila. Vojnom izaslaniku u Vašingtonu za ambasadora Konstantina Fotića dostavljeni su 14. XII 1942. stavovi povodom kampanje protiv Mihailovića u Americi.³²⁴ Cilj te kampanje je da se Draža prikaže kao neaktivan i kao saradnik Osovine, pa vlada Slobodana Jovanovića javlja “*šledeće što je zasnovano na pouzdanim podacima i kojima ona raspolaze*” - kaže se u tom aktu. “*Odredi Mihailovića organizovani su skoro u celoj zemlji. Dobro su povezani među sobom i odlično komandovanje. Svoju aktivnost vrše na celoj teritoriji Jugoslavije. Od Slovenačke do granice prema Grčkoj. Ostale borbene snage koje deluju nezavisno od Mihailovićeve neznatne su po svom broju i po zamahu svog delanja ako se uporede sa vojskom Mihailovića. Delatnost Dražinih odreda nije prestala nijednog časa i pored tvrdjenja od strane neobaveštenih ili zlonamerno. Težište borbe prenosi se s jednog kraja na drugi prema potrebama i mogućnostima, ali za sve to vreme to je predstavljalo i predstavlja neprekidnu akciju. Isključivo, akcija Dražinih odreda vezuje u Jugoslaviji 30 do 40 divizija. U toku jeseni i zime akcija se prenela u centar Srbije. Sada se vrše operacije u Srbiji dolinom Save po savezničkom ratnom planu. Ove operacije prouzrokovale su dovodenje dve divizije u Srbiju pored onih pet. O svim operacijama koje su u toku po želji Dražinoj nećemo davati obaveštenja. U nekim krajevima postoje odredi tzv. partizana (Bosna, Hrvatska, Slovenačka) koji su nadahnuti izvesnom političkom ideologijom pod imenom partizanska vojska (Hrvatska, Zapadna Bosna) ili narodnooslobodilački pokret (Slovenačka). Postoje tu i izvesne formacije srpskih nacionalista van Dražine komande pod zapovedništvom Brčićanina i Jevđevića kojima je cilj borba protiv Pavelića i ustaša da bi se donekle sprečilo ubijanje Srba. Ali mešavina borbenog pokreta trupa Draže Mihailovića predstavlja glavnu jugoslovensku silu koja vrši najveći deo otpora prema osovini. Mnoge u stvari Dražine akcije pripisuju se pogrešno partizanima”.*

323 Doc br. 1029.

324 Doc. VK broj 22/910

Treći dio

SLUČAJ LISTA “AMERIKANSKI SRBOBRAN”

“AMERIKANSKI SRBOBRAN” UMANJUJE RATNI NAPOR AMERIKE

Po dolasku dijela kraljevske vlade u Ameriku ječala se težnja da se zajednički i složno djeluje u hrvatskoj bratskoj zajednici tako i srpskoj emigraciji. Sve emigracije su prispjeli ministri nakon rata željeli da okupe i sarađuju na uspostavljanju Jugoslavije. Taj stav su iskazivali i *Srbobran* i *Slobodna reč*. Održavani su i skupovi *Saveza Srbobrana* i *Hrvatske bratske zajednice*. Tek kasnije otpočeli su prvi napadi na Jugoslaviju na stranicama *Srbobrana*. Iz vladine misije su upozoravali na opasnost takvog pisanja. Konstantin Fotić je otežavao dolazak te misije u Ameriku. Kasnije je počeo da parališe efekte službenog jugoslovenskog kursa. I kampanja toga lista usmjerena je protiv jugoslovenske misije u Americi, a naročito protiv istupanja članova misije u prilog Jugoslaviji. Šubašićev dolazak u Pitsburg na jugoslovensku manifestaciju za Jugoslaviju *Srbobran* je objavio u debelom crnom okviru. Početkom novembra 1941. godine štampao je prvi dio Memoranduma SPC-a upućen generalu Dankelmanu o masakrima Srba u Hrvatskoj. I taj dokument je objavio bez uvoda, takođe u crnom okviru preko cijelog formata lista. Memorandum je Fotić predao redakciji lista. On je sprečavao misiju u pokušajima demantija akcija vođenih u štampi o međusobnim borbama Srba i Hrvata, pravdanja razbijanja Jugoslavije, te uspostavljanja Nedićeve vlade u Beogradu kao branitelja srpstva. Fotić je u njujorškom *Tajmsu* Nedićevu ličnost isticao pozitivno u Jugoslaviji, prikazujući je kao čovjeka koji može igrati važnu ulogu na Balkanu. Sugerisao je da saveznici treba da ga čuvaju za nadolazeća vremena. Tako je došlo do objavljivanja službenih povjerljivih dokumenata u *Srbobranu*, pa Dankelmanovog memoranduma predsjedniku Ruzveltu. Umjesto Jugoslavije i spominjanja visokih američkih predstavnika preferirano je učešće službenika jugoslovenskog poslanstva na skupovima velikosrpske Srpske narodne odbrane itd. Fotić nije imao potrebe da radi za Dražu sve do onoga časa dok je Mihailović mogao služiti kao centar okupljanja za Jugoslaviju u Americi. Kad se ispostavilo da su Tito i NOP postali centar okupljanja za Jugoslaviju, u tome času Draža postaje razorna snaga ali za Fotića i dalje prihvatljiva kao jedino spasonosna. Tada se i on okreće Draži a napušta Nedića. *Srbobran*, Srpska narodna odbrana, veze sa nekim uticajnim krugovima američkog javnog života, dio štampe upotrebljavaju za Dražinu popularizaciju i podršku akcija ravnogorskog pokreta.

Službeni američki krugovi, prateći politička previranja među iseljeništvom srpskog i hrvatskog porijekla u Americi, sa velikom rezervom, pa i zabrinutošću, gledali su na raspirivanje šovinističke mržnje u pisanju *Srbobrana*. Razna odjeljenja Vlade SAD-a, naročito Ured za ratne informacije, Department of Džastis i Department of Stejt pratili su sa negodovanjem politiku *Amerikanskog Srbobrana*. Žestoki napadi toga lista na narod hrvatskog porijekla, na njegovo svećenstvo, oštri protivkatolički članci, te pokušaji da brani kvislinga

Milana Nedića koji podupire nacistički režim u Srbiji potpaljuju nacističku kampanju nesnosljivosti i rasne mržnje. Zato taj list djeluje štetno na ratni napor Amerike.

Elmir Dejvis, u svojstvu šefa Ureda za ratne informacije, obraća se predsjedniku Srpskog Narodnog Saveza Simi Vrliniću. I Vrlinić je, poput Kosanovića, izložen napadima inspirisanim sa Fotičeve i *Srbobranove* strane. Dejvis najprije podsjeća na rezoluciju koju je Vrlinić potpisao u Vašingtonu u septembru 1942. godine, a zbog koje je izložen oštrim prigovorima. *Mi se zavetujemo da ćemo slediti vođstvo Američke vlade u radu za jedinstvo svih Amerikanaca, bez obzira na nacionalno ili rasno poreklo, u izvršenju najvećeg zadatka za dobijanje ovog rata za slobodu. Mi se slažemo da ćemo se suprotstaviti svakom pokušaju naspriivanja nesloge među Amerikancima jugoslovenskog porekla.*

Šef američkog Ureda za ratne informacije ističe da je iznenađen što Vrlinića kritikuju za potpisivanje spomenute rezolucije. *"Očevidno je da je američko jedinstvo nužno za uspešno vođenje ovog rata" - piše Dejvis. "Nacisti su se hvalisali da će izazvati jedne Amerikance protiv drugih Amerikanaca - i oni nastoje da to sprovedu. Oni su godinama nastojali da nabušaju Amerikance srpskog, hrvatskog i slovenačkog porekla jedne protiv drugih. Stari je to trik: pocepaj pa vladaj. Kad ste potpisali rezoluciju u Vašingtonu, Vi ste se zavetovali da ćete se suprotstaviti ovom nacističkom planu. Čvrsto verujem da ste u tom postupku potpuno izražavali duh američkih Srba, koji su Vas izabrali za predsednika Srpskog Narodnog Saveza.*

Ujedinjene nacije nastoje da ostvare što je moguće jače jedinstvo svih onih koji su protiv Osovine. U Jugoslaviji i u Sjedinjenim Državama Amerike, mi radimo na tome da ujedinito Srbe i Hrvate i Slovence koji veruju u slobodu i demokratiju, a koji se suprotstavljaju Osovini i njenim satelitima.

Sve što Vi, kao predsednik Srpskog Narodnog Saveza, možete učiniti da se učini kraj sadašnjem razdoru između Amerikanaca srpskog i hrvatskog porekla - razdoru koji sad dobrim delom raspiruje 'Amerikanski Srbobran' - biće stvaran doprinos ratnom naporu. Stav koji ste zauzeli u prošlosti, izražen Vašom potporom koju ste dali na rezoluciju od 18. septembra 1942. godine, veoma je cenjen."

EPISKOP DIONISIJE I "SRBOBRANOVA" PROPAGANDA

Memorandum hrvatskih ministara u izbjegličkoj vladi - Ko je plaćan iz vladinog budžeta Poslanstva u Vašingtonu?

Ta propaganda, nepovoljna u osnovi, nastavljena je ne samo u Americi nego i iz Londona. I Slobodan Jovanović kao predsjednik vlade obratio se 24. februara 1942. godine vojsci. U govoru se, takođe, ne spominje Jugoslavija. Ni on ne čini razliku između ustaša i hrvatskog naroda, a Slovence je uzgred

spomenuo. Ističući prvenstveno ustaše i Pavelića umanjuje odgovornost nemačkog nacizma i Hitlera i cijele Osovine. Nedić kao kvisling nije spomenut, što je sve na liniji one političke usmjerenosti kojom je prožeta kampanja u *Srbobranu*.

Kosanović tim povodom šalje kablogram ministru Budisavljeviću u London i zbog dvosmislene situacije i procijepa u kojem se našla vladina misija u Americi nagovještava ostavku. Predsjednikov govor je naskoro dobio potvrdu i 10. marta iste godine. Tada je iz Londonskog radija na istoj liniji govorio jugoslovenski oficir. *"Ko je odgovoran za našu propagandu i za harmoniju i ciljeve koji se izražavaju u njoj? Razjedinjenost je danas katastrofalna?"*

Na propagandu iz Londona i sa stranica *Srbobrana* protiv hrvatskog naroda i jugoslovenske državne ideje naslonio se i episkop Srpske pravoslavne crkve u Americi Dionisije. On je 2. juna 1942. godine sazvaio predstavništvo Srpske crkve u Americi. Taj skup je organizovan s namjerom da raspravi o *"stavu Srpske crkve protiv masakra u Jugoslaviji i o stavu Srpske crkve prema Memorandumu ministara Hrvata u jugoslovenskoj vladi u Londonu"*

Time je otvorena nova stranica u kampanji *Srbobrana* koji je kratko vrijeme morao smiriti njenu žestinu nakon upozorenja američkih federalnih vlasti. Akcija episkopa je direktno izazivala nove razdore nasuprot američkim nastojanjima da se razdori među Amerikancima jugoslovenskog porijekla ne raspiruju dalje.

Umjesto da unosi kakav-takav red na propagandnom planu u Americi ministar inostranih poslova Momčilo Ninčić je, posredstvom Fotića u Vašingtonu, otpremio telegram kojim gasi mandat ministra Kosanovića sa završetkom Konferencije *Rada*. Zapriječio mu je da predstavlja emigrantsku vladu u Komitetu za planiranje. Taj komitet se bavio tehničkim i stručnim pitanjima u proučavanju socijalnih i ekonomskih prilika u Čehoslovačkoj, Poljskoj, Grčkoj i Jugoslaviji. Kosanović je bio predsjednik toga komiteta. Tako je dežavisan doprinos Kosanovića kao jugoslovenskog predstavnika u tim tijelima, uključiv i Komitet za rekonstrukciju koji je nailazio na odobravanje i podršku u Americi. Komitet je proučavao probleme Srednje i Istočne Evrope. Fotić i Ninčić, međutim, razbijali su njegov rad na taj način što su Rusima govorili da je njegovo djelovanje usmjereno protiv SSSR-a, a Poljacima da je to komunistička tvorevina.

Riječ je o planiranju američke materijalne pomoći u rekonstrukciji evropskih zemalja nakon Drugog svjetskog rata. Takvi njihovi koraci ušli su naruku izolacionistima u Americi. To znači one parole sa snažnim uporištem u toj zemlji: *"Ovo je evropski rat, koji se ništa ne tiče Amerike"*. Planiranje učešća Amerike u njenih sredstava za rekonstrukciju država i naroda bilo je proizvod borbe intervencionista protiv izolacionista. Svi oni koji su htjeli da drže Ameriku podalje od Evrope i rata na njenom kontinentu, pa i od trgovačko-finansijske potpore Evropi, koristili su se onim predrasudama koje su evropske nevolje u ratu tumačile pretjeranim nacionalizmima i netolerantnošću

koja vlada u evropskim zemljama. Oni su šovinizam evropskih naroda vidjeli kao prijetecu opasnost od prenošenja toga šovinizma u Ameriku što bi, kako su govorili, dovelo do novog građanskog rata u toj zemlji. Izolacionistička politika u Americi je vrlo aktivna i spretno je koristila sve evropske slabosti za sebe. Ona ih je potencirala i provocirala te slabosti. Zato je jedinstveno i harmonično istupanje evropskih zemalja išlo u prilog predsjedniku Ruzveltu i intevencionistima, a suzbijalo izolacionizam. Povlačenje Kosanovića iz spomenutih tijela značilo je dolijevanje vode na mlin američke potvrde opravdanosti teze izolacionizma, ali i razdora u jugoslovenskoj emigraciji u toj zemlji. Svaka akcija raspirivanja mržnje i unošenja raskola u jugoslovenskoj dijaspori opasna je i sa službenog američkog gledišta. I tumači se kao suprotna američkim nacionalnim interesima. Amerika želi lojalne i korisne emigrante kao lojalne i korisne američke građane. U toj emigraciji ona sagledava i neku vrstu barometra stanja u zemljama postojbinama.

Razbijanje sloge Srba, Hrvata i Slovenaca u Americi značilo je dokaz nemogućnosti opstanka Jugoslavije. Apsurdno je stvarati zemlju u kojoj se narod mrzi i čiji se pripadnici ne mogu da slože ni u američkoj udobnosti i slobodnom razvoju koji ta zemlja omogućava. Amerika, osim toga, ne želi razbijanje onih formacija koje su postojale. Njenoj koncepciji, ulaganju njenog moralnog autoriteta i materijalnog bogatstva, nije odgovarala akcija protiv Jugoslavije. Nije joj odgovarala politika podvojenosti i neiskrenosti. Otuda je bilo štetno i odsustvo jasnog i određenog stava emigrantske vlade u pitanjima budućeg uređenja Jugoslavije. U službenom Vašingtonu se smatralo da u vladi postoje dvije politike koje se sukobljavaju i neutralizuju, s tim da je jača ona koja je protiv Jugoslavije.

Publikovanje Memoranduma episkopa Valerijana služilo je i dokazivanju da Jugoslavija ne može postojati. Službenom Vašingtonu je bilo poznato da većina diplomatskog personala jugoslovenske izbjegličke vlade u Americi pomaže akciju protiv Jugoslavije. Aktivni poslanik Jovan Dučić je u *Srbobranu* vodio najgoru harangu protiv Jugoslavije. I čikaški konzul Mirković je držao, na toj liniji, govore na skupštinama Narodne odbrane kao organizacije koja se deklarirala za borbu protiv Hrvata i Slovenaca i u starom kraju i u Americi. On izjavljuje da je konzul Srbije, a ne konzul Jugoslavije.

Vladika Dionisije primao je platu iz dispozicionog fonda vašingtonskog poslanstva jugoslovenske vlade. On je bio i počasni predsjednik te iste Narodne odbrane. U isto vrijeme on je i sveštenstvo angažovao u radu protiv sloge Srba i Hrvata u Americi. Poslanik Konstantin Fotić je inicirao i kampanju protiv Hrvata u *Srbobranu*. Kosanović kaže da nikad ni u zemlji, u vrijeme najtežih političkih sukoba, nije bilo lista koji je gore pisao o Hrvatima, Slovencima i Srbima koji su za Jugoslaviju. Prilikom kraljevog boravka u Vašingtonu poslanik Fotić je priveo kralju deputaciju cjelokupnog *Srbobrana*. Od te delegacije primio je komplet lista sa svim priložima i najtežim pogrdama na ideju Jugoslavije. S tom knjigom se i slikao a fotografija je publikovana na prvoj stranici narednog broja lista.

Službeni Vašington je nastojao da presiječe tu kampanju *Srbobrana* kao štetnu po Ameriku: na zahjev Federalne policije jedan urednik je izbačen iz redakcije. Skupštinu Narodne odbrane pozdravlja Fotić a u govoru ne spomene Jugoslaviju. Ta Narodna odbrana sa te skupštine šalje svoje pozdrave Jovanu Dučiću, Fotiću, pukovniku Saviću i konzulu Stanojeviću koji govore o srpskoj a ne jugoslovenskoj vojsci.

Sve te greške u postupcima jugoslovenske propagande u Americi najizdašnije su išle u prilog Ota Habsburškog. U nepremostive sukobe između Srba i Hrvata on Americi nudi *supernacionalnu* katoličku državu, koja će unijeti sklad među narodima i Jugoslaviji. On nije napadao Srbe. Govorio je kako će se Vojvodina i Bosna pitati kome treba da pripadnu. Za Hrvate i Slovence srpska propaganda pruža dokaze da nisu za Jugoslaviju. S Otom Habsburškim je i grof Sforca koji u ime 'vječne Italije' i njene kulture koju drži zarobljene *jedan mali sloj fašista*. *Srbobran* je, naspram toga, pružao dokaze o barbarstvu, krvološtvu i mržnji.³²⁵

MEĐUSOBNA KONFRONTACIJA ISELJENIČKIH GRUPA I NJIHOVIH LISTOVA

O tome šta se uistinu događa u Jugoslaviji, naročito u četničko-partizanskim odnosima i ulozi njihovih pokreta u oružanoj borbi u zemlji, postupno je stvarana sve realnija i objektivnija slika. I među običnim Amerikancima, i među jugoslovenskim iseljeničkim grupama na tlu Sjedinjenih Američkih Država. Inače je, po nalazima J. Tomaseviča, tamo mnogo manje Amerikanaca srpskog nego hrvatskog i slovenačkog porijekla. Najveći broj onih srpskog porijekla bio je u početku za Mihailovića i njegove četnike. Mnogi od njih su i do danas zadojeni velikosrpskom ideologijom. Hrvati su početka bili uz politiku ustaškog režima u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Isto onako kao što su bili protivnici restauracije srpske hegemonije u Jugoslaviji.

Sve te jugoslovenske iseljeničke grupacije, nacionalno postrojene i ideološki indoktrinirane, nisu mogle ostati imune na svade među ministrima u izbjegličkoj vladi. Te svade su trajale bez prekida bez obzira ko je bio čelna ličnost kraljevskog vladinog kabineta. One su se prenosile na stranice listova i časopisa kojima su raspolagale nacionalne grupacije iseljenika iz Jugoslavije u Americi. Kako među tim njihovim izdanjima, tako i među iseljeništvom raspirivana je žestoka politička polemika. Oštar sukob jugoslovenskih iseljeničkih grupa zahvatio je sve naslove u štampi svih postojećih nacionalnih

325. Prema zabilježkama i dokumentaciji Save Kosanovića u Beogradu.

grupacija. Najdalje je kidisao glavni organ srpskih iseljenika *Amerikanski Srbobran*. Taj list su podsticali i na sadržaje koje je donosio naročito su uticali ambasador Konstantin Fotić i pjesnik Jovan Dučić. *Srbobran* je optuživao Hrvate i hrvatski narod u cjelini za počinjene ustaške zločine nad srpskim stanovništvom. Štampa Amerikanaca hrvatskog porijekla, poput hrvatskih ministara u izbjegličkoj vladi, energično je odbacivala takve optužbe kao neopravdane i zlonamjerne. Uzvrćala je da se ti zločini, koje inače nije sporila, ne mogu pripisivati cijelom hrvatskom narodu.

Istini za volju, valja reći da su Amerikanci spskog i crnogorskog porijekla, ali i svi jugoslovenski orijentisani Amerikanci hrvatskog i slovenačkog nacionalnog korpusa, među njima i Luis Adamič, maltene listom bili za Mihailovića sve dok se u SAD-u nije takoreći ništa znalo o pravim aktivnostima četnika i postojanju partizana. To pristajanje poklonika uz Dražu i četnike otpočelo je jenjavati od ljeta 1942. godine. Tada su se počeli pojavljivati prvi izvještaji u švedskim, američkim i britanskim komunističkim listovima o četničkim nagodbama sa silama Osovine i kvislinzima. Promijenjeni su i Adamičevi, i pogledi mnogih drugih iseljenika. Taj proces postepenog prijema činjenica opisivao je i Adamič u svojim člancima.³²⁶

RASPIRIVANJE MRŽNJE PREMA NESRPSKIM NARODIMA

Akcija "Amerikanskog Srbobrana" protiv Jugoslavije i raspirivanje mržnje prema pripadnicima drugih naroda u Americi - Da li je Srbobranova tradicija - srbovanje, i da li taj list "piše kako narod oseća"?

U vrijeme raspru o stanju i odnosima u zemlji u Americi su postojale dvije organizacije Hrvatske. Jedna se zvala Narodno vijeće, a druga Narodna obrana. Obje su imale i svoje listove. Jedan od tih listova bila je *Slobodna riječ*. Hrvatski i srpski listovi u Americi bili su u stalnoj međusobnoj svađi. *Amerikanski Srbobran*, s jedne, i hrvatski listovi, s druge strane, zalagali su se za razbijanje Jugoslavije nakon završetka rata. Oni okupljeni oko *Slobodne riječi* osnovali su i kulturno društvo četnika, koje je organizovalo skupove na kojima se slavio Draža. Sakupljali su i novčane priloge za ravnogorski pokret.

Amerikanski Srbobran je krajem oktobra 1941. godine po Fotićevom nalogu počeo akciju protiv Jugoslavije i za širenje mržnje prema pripadnicima drugih naroda u Americi. Na tu u osnovi štetnu arhivnost Kosanović je 11. novembra 1941. godine upozorio Simu Vrlenića, predsjednika *Srbobrana* u Pittsburgu. Zamolio ga je da taj list ne srlja dublje u grešku koja toj ustanovi može donijeti samo štetu. Time list ugrožava srpstvo i Jugoslaviju što je *protivno tradiciji Srbobranovog imena i našeg naroda*. Vrlenić je odgovorio dva dana kasnije: *Srbobranova tradicija je srbovanje i piše kako narod oseća. Ne može se sakriti istina*". Na iskrivljeno tumačenje *Srbobranove* tradicije Vrleniću je uzvratilo Kosanović. "*Tradicija Srbobranovog preteče bila je narodna politika koja je dovela do stvaranja Jugoslavije pod kraljem Petrom I a ne razdraživanje mržnje. 'Bečka Nova Presa' i peštanski 'Lojd' i Frankovo 'Hrvatsko Pravo' nikad nisu preštamovali 'Američki Srbobran'. To pokazuje najuverljivije pogrešnost takvog pisanja*".

Iz službenih jugoslovenskih krugova, uprkos tome, u štampi su se sistematski javljale izjave koje su poticale iz Londona, Amerike, Kaira i drugih centara u kojima je izbjeglička vlada imala svoja predstavništva. Te izjave su usmjerene protiv Jugoslavije a na liniji raspirivanja srpsko-hrvatskog sukoba. Izjave su davale ličnosti zavisne od državnog budžeta. Zato Kosanović 14. novembra 1941. godine traži od premijera Dušana Simovića da onemogući rad protiv ideje jugoslovenstva i Jugoslavije. Mnogi aktivni diplomatski činovnici, pa i drugi što su egzistirali na vladinim budžetskim sredstvima, u javnosti raspljuju srpsko-hrvatski pa i srpsko-slovenački sukob. "*Te pojave najporaznije deluju u Americi*" - piše Kosanović predsjedniku emigrantske vlade Simoviću. Utisak o podvojenim gledanjima u vladi na osnovne probleme Kosanović je tada još pripisivao neupućenim, mada je ta dioba bila očigledna i kod svakog ko je iole bio upućen i očekivao jedinstvo ministara u vladi. To je vrijeme objavljivanja Memoranduma vikarnog episkopa Valerijana o masakrima u Hrvatskoj, upućen generalu Dankelmanu uz traženje njemačke zaštite za Srbe.³²⁷ *Srbobran* ga je štampao u cijelosti i na njemu zasnovao još i druge priloge koje je preštamovala *Hrvatska Država*.

POLITIČKE POLEMIKE MEĐU JUGOSLOVENSKIM ISELJENICIMA

Ali, sukob između jugoslovenskih iseljeničkih grupa i njihovih glasila, i pored toga, nije prestajao. Naprotiv. On se rapidno rasplamsavao. Žustra politička polemika, opterećena izvrtanjem istorijskih činjenica i niskim udar-

³²⁶ Poslanici kraljevske vlade u raznim zemljama tražili su dr. Momčila Ninčića kao ministra inostranih poslova da se s vremena na vrijeme preko Radio-Londona emituju programska saopštenja. Tako i kraljevski poslanik pri Svetoj stolici dr. N. Mitrošević 24. XI 1941. godine kaže da su ta saopštenja potrebna "nama na strani kako bismo mogli da saglasimo sa njima svoje držanje i svoju propagandu i da udesimo svoj stav prema raznim strujanjima, koja se stvaraju svemo ili nevesnom pod utplivom raznih sredina u kojima živimo, pa čak i pod utplivom vrlo velike neprijateljske propa-

³²⁷ Iz zemlje ga je redovnom putnikom iznio dr. Miloš Sekulić, a Simović ga po Ivanu Subotiću poslao u Ameriku do Fotića koji ga je ustupio na publikovanje *Srbobranu*.

cima, rasla je do usijanja. Jozo Tomasevich piše kako je ona porasla do te mjere da se učinilo kako bi se mogla nepovoljno odraziti čak i na američke ratne napore.³²⁸

Zato je Ured za ratne informacije SAD-a organizovao sastanak predstavnika raznih južnoslovenskih organizacija i njihovih glasila. Osnovni cilj sastanka je bio, kako je dogovoreno, da doprinese poboljšavanju odnosa među ovim grupacijama, da bi one razvijale međusobnu toleranciju, trpeljivost i saradnju. Održan je 18. septembra/rujna 1942. godine u Vašingtonu. Svi njegovi sudionici su potpisali obavezu da će slijediti politiku vlade SAD-a koja želi da se njeguje jedinstvo svih Amerikanaca bez obzira na njihova nacionalna ili rasna obilježja. Ta obaveza je pretpostavljala i potrebu podrške da antihitlerovska koalicija dobije rat, da se odlučno preduprije pokušaji stvaranja nesloge među Americancima južnoslovenskog porijekla.

Jedino su predstavnici lista *Amerikanski Srbobran* odbili da potpišu tu obavezu. Taj pročetnički list je nastavio da piše kao da sastanka nije bilo. Zadržao je već do tada uhodanu orijentaciju. Sadržaji što su osuđeni na spomenutom sastanku i dalje su štampani na njegovim stranicama.

Tako je trajalo do 10. juna 1943. godine. Tada je direktor Ureda za ratne informacije Elmer Devis opomenuo izdavača toga iseljeničkog glasila u Sjedinjenim Državama. Devis je, obraćajući se izdavaču *Amerikanskog Srbobrana*, napisao i ovo: "Neki organi Vlade Sjedinjenih Država, uključujući Ured za ratne informacije, Ministarstvo pravde i State Department, već neko vrijeme sa zabrinutošću promatraju politiku lista 'Amerikanski Srbobran'. Njegovi žestoki napadi na sve ljude hrvatskog porijekla i njihovo svećenstvo, njegovi jaki antikatolički stavovi i zakrabuljena nastojanja u obranu kvislinga Nedića, koji podupire nacistički režim u Srbiji, često imaju efekat pomaganja nacističkoj kampanji ne-trpeljivosti i rasne mržnje, te štete američkom ratnom naporu".³²⁹

Zašto tri predstavnika *Amerikanskog Srbobrana* nisu htjeli potpisati obavezu koju su svi ostali prihvatili na sastanku u Vašingtonu? Na to pitanje ovaj list pokušava da odgovori u opsežnom izvještaju objavljenom 28. septembra 1942. godine. Taj organ srpskih iseljenika u Americi piše da se slaže sa slovom i duhom potpisanog dokumenta, ili odluke, kako je on naziva. Činjenicu da se ovaj organ slaže s tim dokumentom potvrđuju i Amerikanci srpskog porijekla koji su lojalni Sjedinjenim Američkim Državama. Oni, isto tako, ne smatraju da treba da daju neki novi dokaz svoje lojalnosti. Neki njihovi protivnici mogu ih optužiti da su separatisti. To bi po mišljenju *Srbobrana* bilo jednako nastojanju da se umanjí priznanje što pripada Srbima (u starom kraju) za njihov doprinos savezničkoj stvari. To je, takođe, napor da to priznanje podijele

i oni koji ga ne zaslužuju, jer su u stvari navijestili rat Sjedinjenim Američkim Državama - pri čemu se misli na Nezavisnu državu Hrvatsku (NDH), koja je objavila rat SAD-u, odnosno na Hrvate. U svom izvještaju list potom tvrdi da nekoliko učesnika na tom sastanku nisu zastupali nikog osim sebe samih. Jedan sudionik sastanka, piše *Amerikanski Srbobran*, *irio je u svom referatu komunističke ideje. Na kraju ističe da su sudionici toga sastanka koji su potpisali rezoluciju učinili to kao pojedinci, a ne kao predstavnici raznih organizacija.*

List, drugim riječima, ne prihvata upozorenje Elmera Davisa. Poziv Ureda za ratne informacije SAD-a nije naišao na pozitivan primjer kod njegovog izdavača.

Ignorišući to upozorenje *Srbobran* je nastavio kao i prije. Na njegovoj uređivačkoj političkoj orijentaciji nije uočena nikakva promjena.

Ali i u Jugoslaviji je ratna sreća u to vrijeme okrenula leđa Mihailoviću. Njegov četnički pokret je sve više slabio, doživljujući poraze na vojnom planu, a kompromitaciju na unutrašnjepolitičkom i međunarodnom. *Amerikanski Srbobran* to nije uviđao, niti je htio to da shvati. Postajao je još razjareniji prema svojim protivnicima. List je nastavljao svoju politiku čak i u uslovima kad se moglo vidjeti da Mihailović gubi podršku ne samo među Hrvatima i Slovencima nego i među mnogim Srbima. Istina o četničkom pokretu se probijala i na tlu Sjedinjenih Država. Širila se i o partizanskom djelovanju u zemlji. Podrška Saveznika ispoljavala se prema NOP-u u Jugoslaviji. Istina se sagledavala javnosti SAD, osim na stranicama *Amerikanskog Srbobrana*, u glavama ministara izbjegličke jugoslovenske vlade, Mihailovića i čitavog vodstva ravnogorskog pokreta.

JOVAN DUČIĆ I "AMERIKANSKI SRBOBRAN"

Člankopisci i autori memoara apologetskih prema četništvu i u vrijeme kada se to zbivalo, a posebno u godinama nakon Drugog svjetskog rata, objašnjavali su to *intrigom protiv Jovana Dučića*. Oni su se u Americi obrušili na sve koji su "rušili i dizali bunu protiv Jugoslavije a sada se počeli da zalažu za jugoslovenstvo". Među njima su "svi komunisti i njihovi pomagači, zatim gajetaši, austrofilni, mađaroni, pa čak i bivše ustaše". Oni su tumačili da se iz tih krugova prave "stabno intrige kod saveznika protiv Srba kao hegemonista i cepača Jugoslavije". Iza toga "krile su se težnje da sami Srbi, u odbrani od tih optužbi, uopšte svoje doprinose na jugoslovenskom planu, oslabe time duh otpora i olakšaju predaju Jugoslavije od strane Savezniku Titu". Ta "namera se kod Čerčila uveliko naslućivala". Optuživali su ih da "Tita proglašavaju za spasioca Jugoslavije". Takvi propagandisti četničkog pokreta nalazili su da je "verovatno kroz te kanale došlo do saopštenja američke ambasade u Londonu izbjegličkoj vladi da skrene pažnju bivšem poslaniku Jovanu Dučiću da ako ne prestane sa pisanjem u Ameri-

328 Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Liber Zagreb, 1979, 237-272.

329 Puni tekst pisma vidjeti: *Amerikanski Srbobran*, 18. VI 1943., te Savo Kosanović, *Sto se moglo videti iz emigracije*, Beograd, 1945., str. 56-57.

kanskom 'Srbobranu' može doći do uskraćivanja njegovog boravka u Americi".³³⁰ Navodno je Konstantin Fotić u SAD-u u svojstvu ambasadora jugoslovenske vlade u izbjeglištvu, tražio povodom toga objašnjenje u Stejt departmentu. Tamo su ga, navodno, uvjerali da takav zahtjev nije od njih učinjen.

Office od Strategic Services (OSS) - prema Joži Tomaseviču - u potpunosti je poznao Dučićevu djelatnost. Taj Office je 19. januara 1943. godine pripremio i poseban izvještaj o njegovim političkim pogledima i propagandnoj aktivnosti.³³¹

Pročulo se, naime, kako je američka ambasada ukazala izbjegličkoj vladi u Londonu na pisanje koje u autorstvu Jovana Dučića na stranicama *Srbobrana* šteti ratnim naporima Sjedinjenih Država. Nagoviještena je pri tome i mogućnost, ukoliko se to nastavi, da se uskrati boravak Dučiću u Americi. Spasoje Jevremović piše da je o tome Fotić u Vašingtonu dobio posebnu depešu od vlade. Jevremović kaže da je Fotić otišao u Stejt Department, gdje su ga uvjerali da takav zahtjev nije od njih uspostavljen.³³² Kaže da je u Čikagu pokazao taj telegram Dučiću, ali da je ovaj bio odlučan da nastavi pisanje "u odbranu svog naroda", kako je rekao. Jevremović je prisustvovao skupu Srba iz Gere kod Čikaga i slušao šta je okupljenima govorio Jovan Dučić. Jevremović kaže da je iz te grupe 1949. godine skupljeno 100 hiljada dolara kaucije američkoj državi, da bi se omogućilo dovođenje 10.000 srpskih zarobljenika četnika iz Evrope.³³³

Pošto je Momčilo Ninčić izišao iz izbjegličke vlade početkom 1943. godine, resor spoljnih poslova preuzeo je predsjednik Slobodan Jovanović. On je jednom od prvih depeša od ambasadora Fotića iz Vašingtona tražio da se javno ogradi od pisanja *Srbobrana* i velikosrpskih težnji u njegovim člancima. "To je potrebno da bi se suzbila ova novinarska kampanja koja se vodi u cilju da se predstavi naša vlada kao nadahnuta reakcionarnim i antijugoslovenskim težnjama" - poručio je Jovanović. Jevremović tu depešu objašnjava pritiscima što su vršeni na vladu iz njenog neposrednog okruženja "u kojem je bilo običnih izdajnika". Među te izdajnike on svrstava i člana vlade "kao sovjetskog špijuna i Branka Čubrilovića, neprijatelja Srba i države, kao i potpredsjednika Krnjevića".

³³⁰ Spasoje Jevremović, *Izdajnici nove države i novog naroda*, Duga, 18. IX 1991., str. 79-81.

³³¹ Prema istraživanju Jože Tomaseviča, koji se koristio nizom R i A izvještaja sa istraživanjima i analizama američke ratne obavještajne službe (United States of Strategic Services, OSS) koji su otvoreni pohranjeni u Nacionalnom arhivu u Vašingtonu, pod signaturom Grupa dokumenata 266. Izvještaji terenskih operativaca ove službe još uvijek su nedostupni: RG 266, OSS-dokument broj 27360.

³³² S. Jevremović, *Sam svoj diplomata*, Duga, Beograd, septembar 1991.

³³³ Tri serije Dučićevih članaka objavljenih 1941. i 1942. godine u *Amerikanskom Srbobranu* nose potpis *Kompetentno pero*. Te serije je Centralni odbor srpske narodne odbrane u Americi sa sjedištem u Chicagu izdao 1942. godine kao zasebnu publikaciju na srpskohrvatskom jeziku pod naslovima: "Dr. Vlatko Matković i Jugoslavija", "Jugoslovenska ideologija", te "Federalizam ili centralizam".

Ambasador Fotić odgovorio je da bi takva izjava, koja bi došla u ime vlade, "jer on ne određuje njenu politiku", bila "protumačena ovdje kao uvreda i osuda celog rodoljubivog američkog Srpstva. Ne savetujem vam", dodao je. "da primite na sebe tu odgovornost". Podvukao je da bi "nas taj postupak lišio jedine sigurne podrške u stranom svetu".

Kako su Slobodanovi i Fotićevi ideološki pojmovi bili takoreći istovjetni, oni su se dobro razumjeli i u ovoj prilici. Dučić je nastavio da piše, *Srbobran* da objavljuje, sve do jednom.

Dotle je već bila otpočela engleska zvanična propaganda za Tita i NOP. I Fotić u Americi i vlada u Londonu znali su da to mora imati značajnog upliva i na američke vodeće faktore. Fotić je u maju 1943. godine učinio još jedan pokušaj kod Ruzvelta: kad je primljen insistirao je da Amerikanci pošalju svoju misiju u Jugoslaviju i preko nje se i sami uvjere o stvarnoj situaciji. Tako je došlo do slanja pukovnika Sajca i kapetana Mensfilda u Dražin štab. Nezavisno od toga koraka, na konferenciji u Kvebeku definitivno je potvrđena nadležnost engleske vojne komande na Srednjem istoku i u Sredozemnom bazenu. To znači da ni vojna pomoć Draži nije mogla izbjeći britansku kontrolu. Ta vijest iz Kvebeka je u Fotićevom okruženju primljena kao najgora odluka po izbjegličku vladu i ravnogorski pokret.³³⁴

KAMPANJA FOTIĆ-DUČIĆ NA STRANICAMA "SRBOBRANA"

Nakon desanta na Drvar - Partizane i komuniste list poistovjećuje sa ustašama i fašistima - Po "Srbobranu" su "svi Hrvati ustaše" a za "zločine nad Srbima krivi su i odgovorni svi Hrvati kao narodna celina" - Četnička kolaboracija sa okupatorima i kvizlinzima preokrenuta u saradnju komunista sa nacistima

Kad je Konstantin Fotić angažovao jednu radiostanicu koja je iz Amerike davala emisije za Jugoslaviju na jugoslovenskim jezicima Draža je raspisom komandantima preporučio da slušaju tu stanicu i njene emisije. U vrijeme kada je na čelu vlade bio Božidar Purić ta stanica je prikazivala NOV i partizanske odrede kao bande međunarodnih zločinaca, kao boljševike i ustaše.

Jovan Banjanin je u govoru na sjednici izbjegličke vlade u Londonu spominjao propagandnu kampanju koju u Americi vode Konstantin Fotić, Jovan Dučić i list *Srbobran*. On je rekao: "Posle kraljeve posete Americi kampanja

³³⁴ Konferencija u Kvebeku je, uz ostale, donijela i odluku koju su u Fotićevim krugovima ocijenili "kao najgoru odluku za nas". Ta se odluka ticala potvrđivanja nadležnosti engleske vojne komande na Srednjem istoku i u Sredozemnom bazenu. Time je i vojna pomoć Draži i četnicima u Jugoslaviji morala biti pod kontrolom Engleza.

'Srbobrana', Fotić-Dučić postala je još intenzivnija". Banjanin izjednačuje Srbobran i sa Fotićem-Dučićem. "I kad je reč o Jugoslaviji da jednim migom razbiju ogledalo koje hoće da zakrpe iz ličnog računa. Kampanja 'Srbobrana', odnosno Fotić-Dučić, koji ne priznaju vladu u Londonu nego tobož neku vladu Draže Mihailovića u Kolašinu, koja je njihova uteha i sreća. I posle svega toga Fotić i Dučić još su uvek visoki funkcioneri Jugoslavije i ima da budu odlikovani podizanjem za ambasadora... I zato sam protiv predloga da se g. Fotić unapredi za ambasadora". Većina ministara je bila protiv Fotića kao ambasadora, ali je on ipak postavljen na to mjesto u Vašingtonu.³³⁵

Dvadeseti vek je članak na prvoj stranici Američkog Srbobrana od 11. X 1943. godine. "Ni jednog iskrenog Srbina ne treba da zabrine vest o partizanima. Oni, to jest hrvatski komunisti i nekomunisti (ustaše i fašisti) su sad udruženi te iskorišćuju krah Italijana, ćutanje srpskih četnika (koji čekaju na mig Amerike) ne bi li u mutnom što ulovili. Ma šta uradili, ma koliki 'uspesi bili; varaju se ako misle da će srpski narod ikada pristati da živi s njima, to jest sa Hrvatima pa ma u kakvoj zajednici".

Poistovjećivanje ustaša i komunista i partizana, partizana i ustaša i fašista taj list je činio i u svim drugim prilikama. Tako 20. IX 1944. godine pod naslovom "Ustaško-partizanski falsifikati" piše: "Kad bi se moglo verovati u ono što se čuje preko Londonskog radija o stanju u Jugoslaviji u poslednje dve godine, kad bi bilo istina ono što ustaško-partizanska štampa kljuka u svoje čitaoce u Americi i Kanadi i kad bi bilo i trunka istine o snazi i broju ustaško-partizanske 'oslobodilačke vojske' u Jugoslaviji, Jugoslavija je trebala već odavno biti oslobođena od svih spoljnih neprijatelja i u njoj bi sada umesto suza i krvi tekao med i mleko".

"Dve godine dana od kad je 'formirana' ustaško-partizanska vojska" - piše Srbobran - dve godine od kada je ta ogromna vojska krenula na oslobodilački put dokazuje sada da je sve ono što smo slušali, sve ono što smo čitali o njenom kretanju i poredama bilo samo jedan falsifikat istine... a koja je na kraju krajeva poput sunčevog zraka prodrla na površinu. Taj ustaško-partizanski falsifikat istine o stanju i prilikama u Jugoslaviji počeo je da bleđi i iščezava u očima ljudi i naroda koji traže istinu još pre uništenja ustaško-partizanske Vrhovne komande u Druvaru. Ali sva ta nastojanja ustaško-partizanske štampe nisu uspela da poljuljaju veru američkih Srba u borbi koju je otpočeo i koju vodi general Mihailović sa svojim neustraišivim četnicima. Zato, upravo za to, što mi nećemo da nasledimo ustaško-partizanskoj propagandi koja se ovdje vodi oni su nas proglasili da smo nacisti, da smo fašisti, da saradujemo sa neprijateljima demokratije, u koju oni uzgred budi rečeno ne veruju".

Ni na kraju Drugog svjetskog rata, u vrijeme kad je Beograd već bio oslobođen 20. oktobra 1944. godine, Srbobran ne napušta svoju prvobitno skovanu floskulu o "svim Hrvatima kao ustašama". Tako se u "Reči uredništva" 27.

X 1944. godine kaže da Srbobran ostaje "čvrsto i uporno na pravednom gledištu i stanovištu da su za one strahovite zločine nad Srbima krivi i odgovorni svi Hrvati kao narodna celina, a nikako 'neznatno ustaške bande', kako su to želeli da prikažu neki zlonamerni advokatići, koji su pokušali da ih brane na jedan retko ciničan i drzak način. Ovo je gledište zastupao američki Srbobran od prvog dana, kada su došli prvi izveštaji iz one nesrećne zemlje. Događaji koji su se doznije nizali potvrdili su da je stanovište 'Srbobrana' potpuno tačno i objektivno.

Evo, još se tako reći puši krv srpskih mučenika po Hrvatskoj, mučenika koji su pali pod udarom hrvatskog noža, a oni 'Hrvati' opet govore o bratstvu i zajedničkoj državi sa Srbima. Pa neka oni, nego ima još blesavih Srba, koji veruju da se to može. Hvala bogu da su takvi među Srbima kao bele urane..."

AmeriKANSKI Srbobran često je prenosio iz drugih listova sadržaje koji su saglasni njegovoj političkoj orijentaciji. U broju od 2. XI 1944. godine prenosio članak objavljen u Nju lideru 7. X 1944. godine. Članak se pojavio ispod pera Živka Topalovića i nosi naslov *Totalitarizam protiv demokratije u Jugoslaviji*. U njemu se kaže: "Tito svojom ofanzivom u Srbiji otpočeo je civilni rat. Bilo je onda kada se očekivao veliki sukob između Nemaca i njihovih saradnika na jednoj strani i generala Mihailovića snaga, na drugoj strani, da je otpočela ofanziva Titovih jedinica protiv Srbije. Ova ofanziva se umešala u unutrašnju borbu u Srbiji i prisilila g. Mihailovića da povuče svoje trupe sa fronta pred Nemcima i da ih grupiše na jednom planinskom terenu, u pravcu odakle su dolazili napadi Titovih jedinica. Borba između Mihailovićevih i Titovih snaga vođena je u planinskim predelima između Ibra i Drine sa promenljivim uspesima za vreme od punih 5 nedelja, ali se je završila sa... porazom za partizane, koji su usterani iz Srbije i izbačeni iz Lima za Crnu Goru".

Srbobran je, mimo istorijske istine, sve počinjene zločine pripisivao partizanima ili je NOP dovodio u vezu s njima zajedno sa ustašama. Za taj list je "očita kooperacija komunista sa nacistima i njihovim satelitima". To piše u članku "Karte su otkrivene" 26. XII 1944. godine. Počinje sa Dražinim depešama. "Kad se vidi tekst depeša generala Dragoljuba Mihailovića kojima je obavestavao jugoslovensku kraljevsku vladu u Londonu, a kroz nju i ostale saveznike, još od kraja nesrećne 1941. godine a iz kojih se vidi jasno ozbiljnost i realnost situacije koju su komunisti planski postavili u zemljama Balkana i Srednje Evrope ne ustručavaju se od groznih zločina a ni od očite kooperacije sa nacistima i njihovim satelitima gde god to konvenira njihovim interesima. Kad se zna izričito da je sve ove depeše general Mihailović slao kroz engleske kanale a istovremeno kroz proveravanja i overavanja engleske misije koja je bila pri njegovom štabu, a uz to general Mihailović za to vreme bio ministar vojni i vrhovni komandant kraljevske jugoslovenske vojske u Jugoslaviji, onda je teško bilo razumeti držanje saveznika prema generalu Mihailoviću s jedne i Titu Brozu s druge strane, kroz mučno vreme od početka 1942. godine pa evo skoro do ove godine".

Onda se reslažu, jedna na drugu, Dražine depeše kako su komunisti "napali moje trupe" i gdje su ih sve napali, a on je bio primoran da prihvati borbu;

335 Dokumenta, 1335

da oni nemaju vođu otpora protiv Nemaca da "otimlju oružje od naroda, a ako dobiju još englesko oružje biće najveće zlo".

"Šta je sa Jugoslavijom" postavlja pitanje *Srbobran* 19. I 1945. godine i pokušava ovako da odgovori: "Vesti koje su ipak doprle do inostranstva pokazuju da je u Srbiji, oslobođenoj od ruskih trupa, ne samo zavedeno ograničeno kretanje za angloameričke misije nego u Jugoslaviji vlada nezapamćeni teror Titove komunističke stranke. Njegova vojska sastavljena je od ustaša, Bugara, Madara, Albanaca i Italijana. Titove snage se neprekidno povećavaju. Prema poslednjim vestima svi ustaški Paveličevi garnizoni u Dalmaciji prešli su ustašama, koji su već od ranije u partizanskim redovima Hrvata Broza Tita. Sada pod Titom su složno ustaše, Italijani, Albanci, Madari i Bugari kreću na istrebljenje srpskog naroda istinskog prijatelja slobode i prijateljstva na Balkanu. Svi oni koji su imali odgovarati za ratni zločin pred demokratijama ušli su u gangsterske bande hrvatskog komunista Broza Tita".

Pa postavlja još jedno pitanje: "Da li je moguće posle svega ovog da ima ko misli o nekoj zajednici Srba i Hrvata, ako to ko još i danas misli, taj ili je lud ili je pokvarenjak do srži?" Ispod toga pitanja je potpis Branka Pekića. "Da se ovo pitanje reši zauvek" - piše on - "treba sve Srbe ujediniti u Srbiji i razdvojiti ih od Hrvata, naprosto iseliti Hrvate sa teritorija koji treba da pripadnu Srbima, a Srbe sa one teritorije koje treba da pripadne Hrvatima, tako da ne bude ni jednog Srbina u Hrvatskoj, niti jednog Hrvata u Srbiji. Kad se to izvrši a treba da se izvrši tada će srpski narod sam da reši svoju sudbinu. Ujedinjeni u svojoj ovako nastaloj i ujedinjenoj državi moći će da napreduju u svakom pravcu, kao što je to bio slučaj za vreme Nemanjića u srednjem veku... Razume se pre toga treba da se izvesni računi plate koje Hrvati duguju Srbima, treba da se zločinci kazne. Srbi sa Hrvatima nikada neće moći u jednoj državi da žive zdravim nacionalnim životom... Zato ih treba odvojiti jedne od drugih i pustiti Hrvatima neka sami svoju kuću kuće, jer ionako Srbe krive za sve iako su im Srbi davali prošloga rata i slobodu i državu a svakakva prava, ali je mržnja kod njih jača nego zdrav razum. Zbog te ogromne mržnje nikada oni neće Srbima priznati taj njihov veliki džentlmeni rad... a kad se zna iz srpske istorije da srpski narod stalno teži za slobodom i ujedinjenjem... Srpski narod je tražio i tražiće i ubuduće, dogod to ne postigne, svoju majku svoju Srbiju...".

Potpisnik toga članka Branko Pekić je bio generalni sekretar *Srbobrana*. U članku *Simbol slobode i pravde* od 6. II 1945. godine list piše o "100 hiljada četnika pod Mihailovićem spremnih da brane slobodu srpskog naroda. Srpske, bosanske i crngorske planine pune su četnika pod komandom besmrtnog vožda srpskog naroda generala Mihailovića. Domovi, sela i gradovi Srbije, Crne Gore, Hercegovine i Bosne nemaju muških glava, sve što je sposobno nalazi se u planini ili u Nemačkoj kao zarobljenici... Po selima i gradovima kreću se banditi i rulje partizana sastavljene od svijui onih koji se vekovno bore protiv slobode i vaskrsa srpskog naroda. Svi oni stavili su crvenu zvezdu na kapu umesto vekovnog srpskog državnog grba simbola samostalnosti, slobode, života i demokratije..."

Četvrti dio

POTKUPLJIVANJE POJEDINIHLISTOVA I RADIOSTANICA

FINANSIRANJE ČETNIČKE PROPAGANDE U INOSTRANSTVU

Iz državne kase, od novca koji je iznesen iz zemlje prije okupacije i pribjekstvu političkog i državnog vrha ispred okupacionih formacija, veliki dio je odvajan za finansiranje potreba vodstva ravnogorskog pokreta, Draže i njegovih komandanata. Tim novcem, međutim, plaćana je i podmićivana štampa u inostranstvu da bi ona potpomogla Dražin pokret u Jugoslaviji. Potkupljivane su i radiostanice da uvode emisije i objavljuju priloge u korist Mihailovića i politike izbjegličke vlade.

Kraljevsko poslanstvo iz Švedske 31. III 1943. godine dostavlja Ministarstvu spoljnih poslova Kraljevine Jugoslavije pitanje u vezi sa plasiranjem članaka u toj zemlji.³³⁶ Pitanje je upućeno predsjedniku ministarskog savjeta i civilnom kabinetu "u.d. načelniku oteka za štampu Đuroviću". Uz pitanje se šalje nekoliko članaka i izvještaj kraljevskog poslanstva o napisanim tekstovima posvećenim "trećem frontu" u Jugoslaviji. "Kraljevskom poslanstvu čast je umoliti za telegrafski odgovor da li se može produžiti ovim načinom, tj. hoće li ministarstvo inostranih poslova da pokrije te izdatke". Priloženi su članci iz švedskih novina. "U odgovoru na vaše pismo možete produžiti u istom pravcu. Nastojte da svi oni, koji se u zemlji bore, da se nazivlju patriotama. U vezi mog telegrama PB 65 molim da mi javite koliko 500 kruna iznosi funti kako bi ih Pavlović dao vašoj gospođi - Jovanović".

Službena diplomatija emigrantske vlade u Americi znala je da organizacija Srpske Narodne Odbrane u Čikagu (konvencija 28. juna 1943.) posebnom rezolucijom proglašava sebe za jedinog zaštitnika srpstva. Jugoslaviju naziva Versajskom pogreškom i traži od kralja Petra da se proglasi za kralja Srbije. Organ te organizacije je *Srbobran*. Znalo se i za negodovanje američkih vlasti prema tom radu. To je izrazio i direktor Ureda za ratne informacije - ministar za propagandu SAD-a Elmer DeJvis.

Poznato je to bilo i dr. Izidoru Cankaru, poslaniku Kraljevine Jugoslavije u Otavi. On je znao kako je *Srbobran*, nakon tog američkog upozorenja, nastavio da piše u još oštrijem tonu. Uprava toga lista je donijela rezoluciju kojom se odobrava rad redakcije *Srbobrana* što nije htjela da sa ostalim jugoslovenskim novinarima u Americi potpiše izjavu za jedinstvo.

Cankaru je bilo poznato da se među potpisnicima te proklamacije kao član uprave *Srbobrana* nalazio i B. Mirković, koji je istovremeno urednik lista *Glas Kanade* sa sadržajnom orijentacijom sličnom onoj u *Srbobranu*. Na to što mu je poznato, Sava Kosanović je još i upozorio Cankara da taj B. Mirković prima mjesečnu pomoć od 150 dolara iz službenog državnog budžeta. Smatrao je da je to apsurdno i zatražio da Cankar na to upozori i kraljevsku vladu.

336 Pov. br. 1592, od 31. III 1943.

**IZBJEGLIČKA VLADA POTKUPLJUJE PROTIVJUGOSLOVEN-
SKI USMJERENE AKTIVNOSTI**
**Dok su druge zemlje proširivale svoje službe za informacije u Americi,
kraljevska vlada smanjuje mogućnost za svaku konstruktivnu propa-
gandnu aktivnost u Njujorku**

U težnji da skrši otpor svojoj politici koji je izražen u Informativnom centru u Njujorku izbjeglička vlada je smanjivala sredstva koja je odvajala za taj centar. Kada su sve druge zemlje proširivale svoje službe za informacije u Americi, jugoslovenska vlada je presijecala mogućnost za svaku aktivnost u Njujorku na informativno-propagandnom planu. U isto vrijeme ona je i dalje, putem dispozicionog fonda u Vašingtonu, finansirala i izdržavala one ljude i njihove aktivnosti najdirektnije usmjerene protiv Jugoslavije. Na to je reagovao Sava Kosanović svojim telegramom *Ivanu Šubašiću u London 15. aprila 1943. godine. On piše da Jugoslovenski glasnik u Kairu, koji piše protiv jugoslovenske politike, izdržava vlada. Pogreb Jovana Dučića na državni trošak, kraljev i vladin venac u Americi mora biti protumačeno kao sankcija Dučićevog političkog rada. Dučić u Americi nije bio pesnik nego politički radnik protiv Jugoslavije, organizator Srpske Narodne Odbrane i glavni faktor u Srbobranovoj akciji. To je poznato našoj vladi i našoj koloniji i službenom Vašingtonu*. Kosanović je to smatrao teškom političkom greškom i zatražio od Šubašića da taj njegov telegram upotrijebi na odgovornom mjestu u Londonu. Šubašić je, u martu 1943. godine, po kraljevom pozivu otišao u London.

Fotić je učinio sve da Kosanovićev rad predstavi kao štetan za Ameriku i za srpsko-hrvatske odnose.

**PROTUGOSLOVENSKA KAMPANJA PLAĆANA IZ SREDSTAVA
EMIGRANTSKE VLADE**

Propagandna kampanja otvoreno pristaje uz stvaranje Velike Srbije, a protiv Jugoslavije, Hrvata i Slovenaca. Ona je finansirana iz dispozicionih fondova jugoslovenske emigrantske vlade

Kampanju direktno podstiče jugoslovenski poslanik u Vašingtonu Konstantin Fotić. Najistaknutiji autor tih priloga u *Amerikanskom Srbobranu* je Jovan Dučić. On je u okviru te hajke iznosio najveće pogrdne za Jugoslaviju, Hrvate, Šubašića i dr. Iz dispozicionog fonda poslanstva emigrantske vlade plaćan je vladika koji pri tome angažuje sveštenstvo i svoj list *Srpsko Ogledalo*. Vlada ni jednim gestom nije pokazivala da ne odobrava ono što čini *Srbobran*. Da je to učinila negativno pisanje bi prestalo. Između vlade, s jedne, i te kampanje u Americi, s druge strane, stajao je Konstantin Fotić. On je, umjesto da

je zapriječi, još više podsticao na kontinentu koji je bio izuzetno važan za sve evropske narode, pa i za Jugoslaviju.

I SVEŠTENICI NA HONORARIMA DISPOZICIONOG FONDA
**Jedan od mnogih proto Šundić je od 1936. godine primao honorare u
Jugoslovenskom poslanstvu u Vašingtonu**

Najveći broj, ako ne i svi, onih što su djelovali na liniji zvanične propagande jugoslovenske izbjegličke vlade u Americi živio je od sredstava koja su dobijali iz dispozicionog fonda emigrantske vlade. Među njima su masne honorare primali pogotovo oni što su pisali i objavljivali priloge posvećene Srbiji, a ne Jugoslaviji, a naročito tekstove kojim su raspirivali mržnju prema pripadnicima nesrpskih naroda Amerikancima jugoslovenskog porijekla - Hrvatima i Slovencima. Preko 90 odsto jugoslovenske dijaspore u toj zemlji - to treba naglasiti - činili su pripadnici hrvatskog i slovenačkog naroda.

Iz toga fonda finansirani su mnogi što su živjeli u Vašingtonu, Pittsburgu, Čikagu, Kvivlendu i drugim američkim gradovima. Njihovo pisanje plaćano iz spomenutoga fonda rječito ilustruje ovaj citat iz *Srbobrana*: *"Iako su uloge bile podjeljene u ovom političkom cirkusu Hrvata, kada se zavesa otkrila vidimo ih sve na jednoj pozornici. Namesto da se uvuku u mišje rupe i pokriju strahom Hrvati se još ispričavaju i govore o nekom bratstvu i demokraciji. Hrvati su pokazali da su nedostojni države i slobode, oni su voljeli tuđina za gospodara nego brata za brata. Hrvati ovdje baš 90 posto činili bi što i Paveličeve ustaše"*

Taj članak je potpisao proto Šundić, sveštenik iz Vilmerdinga, saradnik *Srbobrana*. Još od 1936. godine on je primao stalni honorar od jugoslovenskog poslanstva u Vašingtonu.

**USMJERAVANJE NOVINARSKIH PRILOGA U ŽELJENOM
POLITIČKOM PRAVCU**

Novinar Andre Vison je, budući na spisku honorata iz dispozicionog fonda jugoslovenskog poslanstva u Vašingtonu, istrajno branio Fotićevu tezu o srpsko-hrvatskom konfliktu kao osnovnom problemu Jugoslavije. Na tom pravcu je i njegov prilog u nedjeljnoj *Tribuni* u Njujorku 22. XII 1943. godine. Političku oblandu sadržaja svog članka on je predstavio kao svoje stručno i ekspertno mišljenje o Jugoslaviji. Čitav problem te države svodio je na srpsko-hrvatske odnose i problem odnosa između katoličke i pravoslavne crkve. *"Ništa dalje od istine"* - naglašava Sava Kosanović u svom odgovoru Visonu. *"Kad*

bi to bila istina, danas već ne bi bilo ni traga od jugoslovenske zajednice." Tu ne-
istinu potpuno potvrđuje vladina i diplomatska reprezentacija napolju u inostranstvu.
Ona svojim radom, htjela ne htjela, pristaje uz neprijateljsku propagandu.

*"Prema g. Visonu, problem Jugoslavije se danas svodi na: Hrvata komuni-
stu Tita sa njegovom koncepcijom federacije, Vladimira Mačeka sa njegovim bri-
vatskim pogledima i Dntžu Mihailovića sa četnicima i srpskim nacionalizmom.
Kako bi to dokazao g. Vison tvrdi da je većina partizana - Hrvati sa antisrpskim
tendencijama, povećava broj Hrvata u Jugoslaviji za dva miliona i smanjuje broj
Srba u Titovoj vladi sa sedam na dva itd. Naravno da to mora dovesti do krivih
zaključaka".*

Sa temom o budućnosti Balkana i na njemu Jugoslavije ponovo se javio
novinar Andre Vison u "Herald Tribunu" 13. februara 1944. godine.

*"Ako Srbi i Hrvati ostanu u federalnoj Jugoslaviji, kao što planira maršal Tito,
Bugari bi imali koristi da uđu u tu federaciju. Srbi bi bili razdijeljeni na 5 jedini-
ca (Srbija, Crna Gora, Bačka, Sandžak i Makedonija) i Bugarska republika au-
tomatski bi postala najvažnija jedinica u posleratnoj federaciji Južnih Slovena".*

Sa temom o budućnosti Balkana i na njemu Jugoslavije ponovo se javio
novinar Andre Vison u Herald Tribunu 20. februara 1944. godine. Prethod-
ni citat pripada njegovom članku koji je javno osporio Sava Kosanović 20.
februara iste godine. *Plan maršala Tita, kako ga reproducira g. Vison, ne odgo-
vara stvarnosti. Ali, pretpostavljajući i da je tako kako g. Vison misli da s njim
dokazuje svoju staru tezu, da su Tito i partizanski pokret protusrpski? - uzvratilo
je Kosanović.*

*"Buduća podjela Jugoslavije u federalne jedinice osnivače se ne samo na naci-
onalitetu, nego još više na drugim kriterijumima, ekonomskim, socijalnim itd.
Jugoslavija nije slučajna tvorevina Versaja, nego logični rezultat dugog istorijskog
ujedinjavanja. To se je dokazalo kroz poslednjih dvadeset i tri godine jugosloven-
skog državnog opstanka i još jače i još uverljivije u današnjoj zajedničkoj borbi
Oslobodilačke vojske i partizana."*

Vison je podijelio Srbe u pet jedinica. U njima su pripadnici srpskog na-
roda u većini. Čak i sa uskog srpskog gledišta, prema tome, takva buduća
Jugoslavija ne bi mogla da vodi jednu antisrpsku politiku - dokazivao je Kosa-
nović, koji je otkrio istovjetna gledanja Visona i kvislinškog lista *Novo vreme* u
Beogradu. Taj list, kaže Kosanović, koji je nacistički stalno iznosi upozorenja
šta prijeti Srbima od federativne Jugoslavije kakvu žele partizani.

27. decembra 1943. *'Novo Vreme'* imalo je naslov *'Ne mrtvu Jugoslaviju sa
6 jedinica, kao što predlaže Josip Broz, nego živu, nacionalnu, čistu, svetosavsku
Srbiju'*. Za *'Novim Vremenom'* pristajao je i list *Felkišer Besbaher* od 27. de-
cembra 1943. godine. Taj list je opominjao Srbe: *"Ako izaberete Tita, vi ćete
pretvoriti Srbiju u groblje. Ako sledite Nedića, vi ste spasli srpski narod za veći
vremena"*.

Srbi neće da slijede te savjete - piše Kosanović. Oni se bore za obnovljenu
Jugoslaviju i toliko puta u istoriji su pokazali zdrav politički instinkt.

Tako je Sava Kosanović polemisao sa jednim od onih novinara A. Viso-
nom, koji je svoje novinarske priloge pisao na onoj pročetničkoj liniji za koju
je djelatnost dobijao posebne podebele honorare iz dispozicionih fondova
izbjegličke kraljevske vlade. U Americi je tim sredstvima manipulirao jedan
broj domaćih novinara, među njima i pojedina istaknuta pera koja su svoje
tekstove istovremeno štampali u više američkih dnevnika.

Peti dio:

**KRALJ BEZ KORMILA -
KRALJEVSKA IZBJEGLIČKA VLADA BEZ UGLEDA**

PORAZNA I OBESHBRABRUJUĆA SAZNAJJA

“Vi počinjete da zamarate svoje prijatelje” - rekao je Vinston Čerčil u Vašingtonu kralju Petru i ministru Momčilu Ninčiću 24. juna 1942.

Četničkoj propagandi iz Velike Britanije pridružila se i ona u Sjedinjenim Američkim Državama. To angažovanje američke propagande potakla je i posjeta kralja Petra II Americi krajem juna i početkom jula 1942. godine. U toj djelatnosti se veoma snažno isticao *Amerikanski Srbobran*, iseljenički list Srba u Americi. Iza njega su najprilježnije stajali jugoslovenski ambasador u Vašingtonu Konstantin Fotić i pjesnik Jovan Dučić.

Prema kraljevskom nivou te delegacije Amerikanci su, inače, bili veoma predusretljivi. U sklopu te posjete aranžiran je kraljev govor na Američkom radiju. Kralj Petar II se svom narodu u emisiji za Jugoslaviju obratio 28. juna 1942. godine. *“... Kad me je pre više od godine kob otrgla od mog naroda, ja sam pošao, draga braćo, putem kojim su nekada morali poći i moji roditelji i dedovi... Na poziv velikog američkog predsednika Ruzvelta došao sam u Sjedinjene Države... Sve ono što su mi rekli predsednik ove velike zemlje i njegovi prisni saradnici ... i što sam video svojim očima - uverava Me da će sila svih ugnjetača biti za uvek smrvljena”.*

Radio je pričao i prenosio govore raznih ličnosti, među njima i jugoslovenskog kralja u egzilu. Slušaoci su od tih tirada imali male koristi. Nisu im ništa naročito rekle. Miroljub Jevtović piše kako je valjda trebalo da bude zahvalan što ih može slušati i što mu se uopšte obraćaju sa te velike razdaljine.³³⁷

“Vi počinjete da zamarate svoje prijatelje” - rekao je britanski premijer Vinston Čerčil ministru inostranih poslova u jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi Momčilu Ninčiću. Iskazao je te riječi 24. juna 1942. godine pri susretu britanskog premijera sa kraljom Petrom i Momčilom Ninčićem u SAD-u. Tamo su kralj i rečeni ministar doputovali s ciljem da ojačaju Mihailovićevu i poziciju vlade u emigraciji. Htjeli su da Amerikanci uspostave direktnu vezu sa generalom Mihailovićem, da za njega obezbijede i vojnu pomoć Amerike. Tražili su da se jugoslovenski avijatičari izbjegli iz zemlje i inostranstva uvježbavaju u Americi. Od svega što su željeli da postignu ovom posjetom jedino je potpisan ugovor sa američkom vladom o zajmu i najmu. Domaćin je prihvatio da primi 50 avijatičara iz Jugoslavije u emigraciji na obuku u svojim školama. U suštinskim namjerama kralj i ministar su ostali praznih šaka. SAD nisu htjele

337 M. Krleža, *Dnevnik*, Zagreb, str. 83. Možda je i zbog toga Miroslav Krleža 2. jula 1942. godine u svoj *Dnevnik* zapisao: *“Mula dies sine linea... Dosadujem se slušajući jednu te istu emisiju (BBC), svijestan kako ove riječi iz čarobnog ormarića nisu drugo nego retorično samoobmanjivanje, kako laju i kako će lajati još godinama ututanj, a mi ćemo se prije nego što padne zavjesa ipak izdimiti... Pred sablasnim tajanstvom ljudske naravi ludaci se obračunavaju nožem. Što znači uzeti nož i razrezati toplo ljudsko tkivo? Trajna čežnja: ne biti i ne postojati, nestati i zaboraviti, uslovljeno je isključivo današnjom trogloditskom stvarnošću...”*

da preduzimaju bilo šta u pogledu pomoći Mihailoviću mimo Britanaca koji su imali i Jugoslaviju u svojoj zoni operacija.

Dva saznanja - neuspjeh sa jačanjem četničke pozicije u Americi i nepovoljan razgovor sa britanskim premijerom - porazno i obeshrabrujuće su djelovala na članove spomenute delegacije. Čerčil je posredstvom Ninčića otpremio poruku cijeloj vladi. Otvoreno je ispoljio nezadovoljstvo i uputio primjedbe na odnose sa emigrantskom vladom Jugoslavije.³³⁸

Za vrijeme te posjete kralj je primio delegaciju onih srpskih organizacija koje su u Americi promihailovićevski nastrojene. Iskazao je mnogo pohvala za pisanje lista *Amerikanski Srbobran*. I time dolio ulje na vatru. Te njegove pohvale su, istovremeno, pogoršale odnose između organizacija i listova iseljenika različitih južnoslovenskih grupa u Americi.³³⁹

Još konkretnije to nezadovoljstvo je iskazano u povjerljivom izvještaju Londonskog ureda američke OSS (Office of Strategic Services) svojoj centrali u Vašingtonu. Izvještaj je datiran 17. decembra 1942. godine.

"Mogu dodati da u zadnje vrijeme čujem samo oštre i sarkastične komentare o jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi - a među onim koji daju takve komentare nalazi se i britanski ambasador pri jugoslovenskoj vladi, ljudi iz Foreign Officea, kao i ljudi iz Ministarstva informacija. Mislim da mogu, bez imalo straha da ću pretjerati, reći da su odnosi između jugoslovenske i britanske vlade zategnuti i da jugoslovenska izbjeglička vlada kotira nisko u očima britanske vlade... Ako se tome dodaju gotovo neprijateljski odnosi između sovjetske i jugoslovenske vlade, ne može se nego zaključiti da je položaj jugoslovenske vlade među Saveznicima prilično težak. Kao što biva u takvim slučajevima, situaciju shvaća svako osim jugoslovenskog ministra vanjskih poslova gosp. Ninčića".³⁴⁰

Ni malo bolji, ako ne i mnogo lošiji položaj izbjeglička vlada nije uživala ni u zemlji. U već spomenutom izvještaju je i informacija neidentifikovanog britanskog majora X Londonske centrale SOE. *"Mi dobivamo mnogo informacija iz Jugoslavije. Mi znamo da je narod već odavno tražio da vlada učini nešto, da se složi, da pošalje vojne i političke direktive. Mi znamo da je narod sad već otpisao jugoslovensku vladu u Londonu. Ta je vlada postala predmet sprdnje u Jugoslaviji".*

ČETNIČKI PRESTIŽ I KRALJEVA POSJETA AMERICI

Krajem juna 1942. godine u pratnji ministra spoljnih poslova Momčila Ninčića i ministra Dvora Kneževića stigao je Nj. V. Kralj Petar u zvaničnu posjetu SAD-u. Konstantin Fotić je, i pored insistiranja vlade u Londonu, odstranio učešće vladinog Jugoslovenskog informacionog centra u Njujorku. To je izraženo u obavještenjima štampe i izvještajima u radiostanici na Srednjem Istoku. Tako ni u novinama ni na radiju ništa nepovoljno nije progurano u javnost a narod u zemlji obavještavan je u emisijama radija svakodnevno tačno i detaljno o prijemima Kralja u Americi.

Od prvog koraka kralj je naišao na srdačnost. Ruzvelt ga je dočekaao sa cijelim kabinetom u vrtu Bele kuće. Posmatrao je to svijet na ulici sa iskrenim simpatijama, radnici u fabrikama sa ovacijama. Spiker ga je predstavio svečanoj sjednici oba Doma u njegovu čast kao kralja one zemlje u kojoj je Draža Mihailović razvio zastavu slobode usred porobljene Evrope. Srpski narod sačekivao ga je pred crkvama sa svijećama u rukama i suzama u očima.

U tim prilikama ambasador Fotić je od ministra inostranih poslova Ninčića stalno slušao o permanentnim ucjenama hrvatskih ministara u vladi. Na njegove primjedbe kako im je to omogućeno, da dođu u taj položaj Ninčić mu je odgovorio: *"G. Fotiću, doživjećete da mi oni kroje kapu. U vladi obično svi čute i u odbrani srpskih interesa ja sam vrlo često sam..."*

Kada je za vrijeme posjete omaškom jednog činovnika, Hrvata po ocu, izostavljeno slučajno (?) iz telegrama Londonu ime bana Šubašića kao jednog od gostiju na večeri u čast Kralja u Beloj kući, umalo što nije došlo do državne krize. Ninčić je onda bacio krivicu na Fotića i rekao mu: *"Vas ionako optužuju za sve, pa jedna optužba više ili manje ne menja stvar, a ovom mladicu spasava službu".* Fotić se na to nasmejavao. On nije bio od onih koji poslije napada izbjegava odgovornost.

Pred posjetu kralja Kanadi upućen je specijalni emisar u Montreal i Otavu da stupi u vezu sa štampom i organizuje Kraljevu konferenciju za novinare. Kad je Bogdan Radić stigao iz Centra u Njujorku prvi članci povoljni o kralju i o borbi Draže Mihailovića bili su već izašli.

Kažu da je Fotić, u svojoj obuzetosti velikosrpskom propagandom, mislio na sve. Novinari su tako do kraja bavljenja pisali u tom duhu, a na konferenciji za novinare kralj je i odlično odgovarao i na delikatna nepredviđena pitanja.

U bilans kraljeve posjete ambasada i izbjeglička vlada su uračunali: (1) pomoću Amerikanaca postignuta je saglasnost za uspostavljanje direktne veze vlade u izbjeglištvu sa generalom Mihailovićem; (2) utvrđena je količina i vrsta materijala koji treba da se dostavi četničkim snagama u zemlji; (3) dovođenje svih jugoslovenskih avijatičara sa Srednjeg istoka na trening u Americu, poslije čega će uzeti učešća u operacijama.

338 Ante Smith Pavelić, *Kairiska afera*, Pariz, 1961, str. 95.

339 Sava N. Kosanović, *Šta se moglo videti iz emigracije*, Beograd, 1945.

340 RG 226, OSS-dokument broj 27302 - istraživanja i analize američke ratne obavještajne službe prema J. Tomasevichu, n. dj. 410.

Za cijelo vrijeme trajanja posjete Fotić je insistirao preko Ninčića na rješenju kauske krize da bi se stavio na snagu vrlo povoljan već postignut sporazum između generala Bore Mirkovića i Donovanovog izaslanika Franka Maranda. Amerikanci su uslovljavali njegovo izvršenje rješenjem sukoba u zemlji. Po tom sporazumu Amerikanci su se obavezali da pošalju za Dražu u četiri bombardera materijal i vojnu opremu na Srednji Istok, gdje bi ovi avioni bili ustupljeni kraljevskoj vazduhoplovnoj komandi sa zadatkom da vrše isporuke generalu Mihailoviću. Isto tako, predviđena je tješnja saradnja sa Mihailovićevim snagama parašitiranjem ljudstva i oficira kao i američkih posmatrača u Dražin glavni štab. Stavljanje u dejstvo toga sporazuma učinilo bi da pomaganje Dražinih snaga ne bi više zavisilo jedino od engleske Vrhovne komande na Srednjem Istoku.

Vlada je, međutim, ostala uporna na svom nekompromisnom stavu po pitanju rješenja ove krize koja je mnogo naškodila četničkom prestižu kod saveznika.

Nakon kraljeve posjete oktobra 1942. godine jugoslovensko Poslanstvo je podignuto na rang Ambasade a poslanik Fotić unaprijeđen za ambasadora. Prilikom predaje akreditiva, on je opet urgirao kod Ruzvelta izvršenje sporazuma o pomoći Draži. Na sugestiju Ruzvelta imao je nekoliko sastanaka sa Donovanom koji je pokazao veliku volju da se sporazum izvrši što prije.

“LIBERATORI” I JUGOSLOVENSKI AVIJATIČARI

S obzirom na tako opisan položaj izbjegličke vlade i odsustvo njenog ugleda među Saveznicima, nije čudno što ni kralj nije postigao ono što je želio svojom posjetom Americi. Nije uspio da ojača poziciju ni vlade ni Mihailovića, niti da obezbijedi američku vojnu pomoć ravnogorcima. Osim potpisanog ugovora o obuci jugoslovenskih avijatičara u Americi kralj u ključnim stvarima nije postigao ništa, takoreći. Jugoslavija se nalazila u britanskoj zoni operacija, a SAD nisu prihvatale da preduzimaju bilo šta u pomaganju Mihailovića mimo Britanaca. Nepotpun rezultat njegove misije Londonski radio je predstavio uspjehom događaja od 27. marta 1941. godine u Beogradu. U emisiji 2. avgusta 1942. godine javio se dr. Božidar Marković: “*Prekjuče se Nj. V. Kralj vratio iz Amerike. Nije kralj Jugoslavije bio u Americi nepoznat. Događaji od 27. marta prošle godine... i borba koju narod vodi za svoju slobodu...*”

Kralj je tražio, a Amerikanci prihvatili njegovu molbu da se jugoslovenski piloti uvježbavaju u SAD-u. Na obuku je stiglo oko 50 avijatičara. Kada su oni završili trening, jugoslovenski ambasador u Vašingtonu Konstantin Fotić je zatražio prijem kod predsjednika Ruzvelta i zamolio da on lično tim pilotima preda četiri obećana bombardera *Liberatora*. Američki predsjednik je

pristao na to. Predsjednikov govor za tu priliku pripremio je Fotić. Sadržaj tako pripremljenog govora pregledan je u Stejt departmentu koji nije imao primjedaba na ono što je napisao jugoslovenski ambasador. A ambasador je u tom tekstu napisao da će osposobljeni avijatičari, pored svojih redovnih zadataka u američkom vazduhoplovstvu, “*imati i veliku privilegiju da dostavljaju materijal i opremu Draži Mihailoviću i njegovim hrabrim borcima.*” I Ruzvelt je, sa svoje strane, poželio uspjeh avijatičarima u njihovoj emisiji. “*koja se sastoji u bacanju bombi na zajedničkog neprijatelja i u isporuci oružja, lijekova i hrane svojim sunarodnicima koji tako dugo na to čekuju.*” Ali, Fotić je postigao i to da se cijela ta svečanost prenosi na kratkim talasima u Jugoslaviju kao i preko svih američkih radiostanica za Evropu. Na završetku svečanosti bombarderi su odletjeli na Srednji istok. Sa njima su otplovile nade Fotića, izbjegličke vlade, Mihailovića i vodstva njegovog pokreta u promjenu stava Saveznika, naročito u pogledu američke pomoći četnicima. “*Liberatori*” su, međutim, upotrebljavani samo za prvi dio svoje misije - za bacanje bombi na zajedničkog neprijatelja.

Dva bombardera su oborena, a ljudstvo izginulo. Jedan je pao nad Bugarskom, a samo jedan preživio rat.³⁴¹

PROPAGANDNE MANIPULACIJE SA AMERIČKIM PILOTIMA

U propagandne svrhe, u prilog Mihailoviću i četnicima, iskorišćeni su i američki avijatičari. Evo kako.

Američka avijacija je u toku Drugog svjetskog rata, naročito u njegovoj završnici, napadala na određene ciljeve u zemljama Jugoistočne Evrope. Pri povratku sa borbenih zadataka na italijanske aerodrome, odakle su polijetali, jedan broj američkih aviona je bio pogoden od protivvazdušne odbrane na zemlji, ili u vazдушnim bojevima sa protivničkim pilotima. U tim prilikama su avijatičari iz Amerike bili prisiljeni da se spasavaju iskakanjem iz pogode-nih aviona nad partizanskom slobodnom teritorijom u Jugoslaviji ili u ona područja koja su američka vojna i obavještajna nadležstva nagnala da održavaju veze sa raznogorskim pokretom.

U blizini sela Pranjani četnici i seljaci su izgradili uzletišta za evakuaciju tih pilota. Između 9. i 10. avgusta 1944. godine 16 transportnih aviona je evakuiralo savezničke avijatičare. U naredna tri mjeseca poduzeta su još tri takva leta - u sjeverozapadnoj Srbiji i sjevernom dijelu centralne Bosne. Sa uzletišta kraj sela Boljanići kod Doboja izvršena je 27. decembra 1944. godine posljednja

341 S. Jevremović, *Duga*, Isto.

evakuacija. Ukupno je na taj način sa područja pod kontrolom četnika transportovano 417 avijatičara. Od njih su 343 bili Amerikanci.

Četnicima je – u vrijeme kad im Saveznici okreću leđa – bila potrebna podrška Amerike. U toj potrebi su oboreni američki avijatičari i njihovo spasavanje poslužili kao najveći politički i propagandni kapital. Četničko vodstvo je vjerovalo da iz te činjenice može za njih proisteći pomoć američkih vojnih i političkih vlasti. Preduzeto je sve kako bi se što više širile priče u američkoj javnosti da četnici spasavaju američke pilote. Htjeli su da od tih avijatičara, slično kao što su pokušavali i sa članovima američkih vojnih misija, načine "ambasadore istine".

Ni partizani u tom pogledu nisu stajali po strani. Njihova politika je, štaviše, mogla biti još cjelishodnija. Jer podaci o spasenim pilotima na četničkom teritoriju tek su dio, i to veoma nepotpune, ove priče. U Jugoslaviji je, zapravo, spaseno ukupno 1500 savezničkih avijatičara. Samo nekolicina ih je transportovana iz Albanije. Manje od jedne trećine ih je spaseno na područjima pod četničkom kontrolom. Svi ostali su evakuirani sa teritorije koju su oslobodile jedinice NOVJ-a i POJ-a i na kojima je organizovana partizanska vlast. Uz njihovu pomoć je spaseno više od dvije trećine ukupnog broja savezničkih, među njima najviše američkih avijatičara.

Sva četnička nastojanja da se spaseni piloti u Americi promoviraju za "ambasadore istine" nisu donijela gotovo nikakav rezultat. Sve je teže bilo probiti se u američku javnost sa bilo kakvom informacijom koja bi bila pozitivno intonirana o Mihailoviću i ravnogorcima. Na tome se potvrđuje krah pokušaja organizacije četničke propagande o pilotima u američkoj javnosti. Draža je, naime, telegramom izvijestio ambasadu izbjegličke vlade u Vašingtonu da je "500 spasenih američkih avijatičara odletjelo u Italiju". Iz ambasade su o tome obavijestili sve novinske agencije i uredništva listova i radiostanica. Posebno je putem telefona redakcijama skrenuta pažnja na taj događaj i vijest o njemu koje "zaslužuje mjesto na prvim stranicama listova" i na udarnim mjestima radio-emisija.

Samo u prvom izdanju jedne novine pojavila se o tome kratka vijest. Ni te vijesti u drugom izdanju toga jedinog lista nije bilo. Izbačena je, pa je i ta propagandna akcija vašingtonske ambasade izbjegličke vlade doživjela fijasko.

U jednom od mnogih četničkih letaka opisuje se sudbina američkih padobranaca, koje su, navodno, "partizani streljali". "U ponedjeljak 17. aprila u borbi u vazduhu u Novom Mestu u Sloveniji oborena su dva nemačka lovca i jedan američki bombarder. Četiri Amerikanca su iskočila sa padobranom. Sve četiri su partizani streljali još dok su se spuštali iz zraka. Njihove leševe je našlo stanovništvo i preneti su u Novo Mesto gde su sahranjeni".

Šesti dio

POLITIČKO ANGAŽOVANJE SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U AMERICI

PROTIV KOGA JE USMJEREN MEMORANDUM UPUĆEN GENERALU DANKELMANU?

Dostavljen njemačkom generalu taj dokument je poslužio za potrebe njemačke propagande... U zvaničnoj propagandi inspirisanoj direktno od izbjegličke vlade Memorandum episkopa Valerijana pruža dokaze da je jugoslovenska država nemoguća zbog fabrikovanja mržnje između hrvatskog i srpskog naroda

“Potreban je jedinstven duh u propagandi. Danas mi pokazujemo znakove razjedinjenosti i neodlučnosti” - tako je Sava Kosanović pisao 8. januara 1942. godine ministru u izbjegličkoj vladi Srđanu Budisavljeviću u London. On se pozvao i na svoj telegram upućen predsjedniku vlade 14. novembra prethodne godine o tzv. Memorandumu Dankelmana.

Dok je kralj govorio o *“večnom karakteru jugoslovenske državne misli i prolaznosti unutrašnjih sukoba u zemlji”*, štampa je od Londonskog poslanstva vlade dobila Memorandum o masakrima u Pavelićevoj Hrvatskoj. Kosanović je smatrao da se time neprijateljima daje najtragičnija argumentacija protiv Jugoslavije. Ne pomaže žrtvama a stvara teškoće onima što su ostali u životu. Uvjeren je da je taj dokumenat sastavljen u duhu Ljotićeve propagande koja je naročito jaka bila u srpskoj crkvi. Upućen njemačkom generalu služi Hitlerovoj ideji bez milosrđa za žrtve koje se upotrebljavaju za njemačku propagandu. *“Ako je naš cilj i ideja Jugoslavija, svaka akcija odgovornih faktora mora služiti toj ideji i mora biti koordinirana za taj cilj. Ko god radi protiv tih principa mora biti pozvan na odgovornost i pasti pod udar Zakona o zaštiti države”*.

Kosanović je ministru Budisavljeviću saopštio da *“moramo pružati dokaze o potrebi Jugoslavije u interesu Balkana i Evrope”*. Rad izvjesnih ljudi, koji zavise od državnog budžeta, najviše pomaže neprijateljima te ideje. Smatrao je da vlada mora iščupati iz korijena utisak da među njenim službenicima ima Pete kolone, koja diskreditira moralni kapital zemlje i tražio da predsjednik vlade energičnije uklanja iz službe sve one koji su zbog toga odgovorni.

Upozoravajući predsjednika izbjegličke vlade i pojedine njene ministre na štetne korake preduzete u inostranoj propagandi, Kosanović je smatrao da te pojave upropaštavaju ionako tešku situaciju i položaj te vlade u svijetu. Bio je mjesecima svjedok postupaka na koje je upozoravao. Tim postupcima se pogoršava položaj zemlje u svijetu. Trifunović kao jedan od ministara, umjesto mjera kojima bi se suzbile ti nepoželjni potezi u jugoslovenskoj propagandi, poručio Kosanoviću: *“Vi radite za Pavelića”*. Kosanović je odlučio da podnese ostavku na položaj ministra u izbjegličkoj vladi.

O protujugoslovenskoj propagandnoj akciji u Americi Kosanović je 5. marta 1942. godine pisao i novom predsjedniku vlade Slobodanu Jovanoviću. Ukazivao je na raskorak između težnje za vaskrsom Jugoslavije i bezbroja koraka preduzetih protivno od onoga što omogućava restauraciju i vraćanje

države. U zvaničnoj propagandi inspirisanoj direktno od vlade pružani su dokazi da je ta država nemoguća, jer je fabrikovana mržnja između Srba i Hrvata. Na toj liniji je i Memorandum episkopa Valerijan. Taj memorandum Fotić je 2. novembra 1941. godine predao sekretaru *Srbobrana* sa zahtjevom da to bude publikovano. Učinio je to pod "pov. br. 500 od 3. oktobra 1941." s ciljem da se raspiri kampanja protiv Hrvata i hrvatskog naroda.³⁴² Takvu kampanju Fotić je tumačio kao izraz raspoloženja emigrantske vlade. Protestovao je što vlada ne preduzima ništa protiv nosilaca propagandnih akcija usmjere- nih protiv državne ideje i hrvatskog naroda. Svi ostaju na svojim mjestima, i dalje primaju plate iz dispozicionog fonda poslanstva i nastavljaju da napada- ju Jugoslaviju.³⁴³ *Srbobran* od septembra 1941. godine nije vodio kampanju protiv Pavelića nego protiv svih Hrvata proglašavajući ih sve ustašama. To je u jugoslovenskoj dijaspori donosilo zabunu, nepovjerenje i strah od neizvjesno- sti. List se stavio u službu denunciranja Hrvata u Americi Federalnoj policiji. To što je pisao *Srbobran* inspirisali su odgovorni faktori emigrantske vlade a najštetnije za stvar Jugoslavije. Ta kampanja pomaže organizovanje Srpske Narodne Odbrane koja se zalaže za stvaranje Velike Srbije a protiv Jugoslavije, Hrvata i Slovenaca.

Savi Kosanoviću je, na sve te propagandne ujdurme, preostalo jedino da se kablogramima ili pismima obraća pojedinim ministrima emigrantske vlade u Londonu, pokatkad i premijeru lično. Otuda, međutim, nisu prispijevali pravi odgovori. Drugi način borbe mogao je da usmjerava vlastitim perom i obznanjivanjem svojih stavova u američkim listovima.

RASKOL U KRILU SPC-a I VLADIKA DIONISIJE

Godinama je američka policija oružjem razdvajala svoje državljane pravo- slavne Srbe - raskolnike i federaliste - koji su zbog zavada bili spremni da se međusobno kolju, čak da jedni drugima skrnave groblja. Crkvene vlasti su bile prisiljene na ravnodušnost i trpljenje. U maju 1987. godine Arhijerejski sabor SPC-a je raspravljao o izmiriteljskom prijedlogu sveštenstva šabačko- valjevske eparhije, izrekavši im ukor. U međuvremenu silne apele patrijarhu Germanu uputila je i grupa srpskih intelektualaca i umjetnika, kao i posljed- nji preživjeli solunski ratnici.

Zvanično protumačen taj raskol u krilu SPC-a u Americi uzrokovan je prvenstveno neoprostivim seksualnim grijehovima ondašnjeg episkopa ame- ričko-kanadskog Dionisija (Milivojevića). Sudski tužilac Svetog Sinoda je op- tužbe protiv njega razvrstao u nekoliko kategorija: "*Moralni lik episkopa Dio- nisija*"; "*Vladika Dionisije i žene*"; "*Dionisije i homoseksualci*"; "*Materijalizam episkopa Dionisija*"; "*Episkop Dionisije kao intrigant*"; "*Episkop Dionisije kao duševni bolesnik*"; "*Kanonska neposlušnost episkopa Dionisija*".

Taj episkop je u toku Drugog svjetskog rata u Americi bio poznat po pro- povijedanju militantnog antikomunizma, saradnje sa četnicima i kampanje protiv partizana u SAD-u. Sada je spao na niske grane: zbog bludničenja, pi- jančenja i ostalih poroka i materijalnih zloupotreba Dionisije je lišen episkop- skog i monaškog čina, isključen iz crkvene zajednice i proglašen prvobitnim Dragoljubom Milivojevićem. Njegova krivica pred crkvenim i običnim suda- vima svedena je na različite oblike seksualnog kriminala.

Teretili su ga da je nasrnuo na parohijanku koja je bila dovela djecu na ljetovanje u dječji dom na Šejtlandu (Pensilvanija); da je jednom svešteniku povjerio da ne može da živi bez žena i od njega tražio da mu nađe jednu mladu ženu, ali samo takvu koja zna da čuva tajnu; da se snahi jednog prote obratio riječima: "*Znate, gospodo, moja stražnjica je toliko otvrdila da ne oseća udarce*"; da su ga u jednom salonu u Čikagu vidjeli veselog i nasmijanog, da je jednoj studentkinji koja je iz Jugoslavije došla u Ameriku radi udaje pokvario svadbu, kupio joj auto i dao joj novac da u Parizu otvori hotel; da je jednu popadiju gledao pohotljivo ukočenim pogledom i govorio joj da ne rađa toliko djece, kad postoji sredstvo protiv začeca, objasnivši joj kako se ono upotrebljava; da je dirao u porodične svetinje, milovao mnoge žene i djevoj- ke, vodio ih sa sobom, predlagao im neuljudne ljubavne ponude, čak i uoči same crkvene službe; da je, jedanput, u nekoj kafani ostavio same kralja Petra i vojvodu Đujića, a on se izgubio sa nekom raspuštenicom; da je podržavao neko lice od građanskog suda osuđenog zbog homoseksualizma; da je štiti- o i u crkvi favorizovao svakojake epileptičare i duševne bolesnike koji su ranije kažnjavani zbog zavodenja maloljetnica; da se nije pridržavao posla i da je praznikom jeo masno pečenje i pio vruću rakiju.

Nije lako bilo objasniti otkuda takva nastojanja da se episkop do te mjere ponizi, raskrinka, moralno diskredituje i uništi. Pripisano mu je, kao vještom političaru, šurovanje sa komunistima i njihovim režimom u zemlji, da je bio i na platnom spisku jugoslovenske ambasade u Vašingtonu, da je preko Šuba- sića toplo pozdravio Tita, da je 23. oktobra 1958. godine pozdravio stvaranje Makedonske pravoslavne crkve u Jugoslaviji "*kao čin koristan za našu crkvu*".

Doveo je do raskola u SPC-u tako se početkom 50-ih godina usprotivio pokušaju izbjeglog vladike Nikolaja Velimirovića da u Americi stvori nekakav zagranični Sinod koji bi obezbijedio široku autonomiju SPC-a u dijaspori i mogućnost da Srbi u "*slabodnom svetu*" u svojoj sredini biraju vladike. Tada je Dionisije bio čvrsto na pozicijama "*neodvajanja od majke crkve po bilo kojoj*

342 S. Kosanović u svojim spomenutim prilogima iz emigracije opisuje kako ga je 23. februara 1942. godine posjetio urednik *Srbobrana* Trbuhić i upoznao sa detaljima Fotićevog zahtjeva da otpočne ta kampanja.

343 Kosanović je premijeru Jovanoviću predočio i primjere Lugonje koji je primao 150 dolara mjesečno, a vladika 1.000 dolara itd.

centi", pa je pozvao u pomoć i jednu crkvenu delegaciju iz Beograda. Pretpostavlja se kao velika vjerovatnoća da je tom episkopu definitivno presuđeno tek pošto se 1960. godine našao na čelu velikih demonstracija srpskih emigranata u Njujorku povodom posjete predsjednika Tita Ujedinjenim nacijama. Proširene su i priče da je američko-kanadski vladika Dionisije izgubio povjerenje otadžbinskih vlasti kad je uklonio sveštenike koji su tokom rata pomagali partizanski pokret. U *Borbi* je 1946. godine objavljen članak u kome se navodno otvoreno kaže da je SPC prijatelj narodne države. Navodno je taj list proglasio Dionisija "najvećim izdajnikom od svih izdajnika". Zabilježeno je da je i novinar *Politike* 24. oktobra 1948. godine direktno postavio pitanje da li je konačno došlo vrijeme da se "učini kraj vršljanju vladike Dionisija". Taj list je tražio da se on skine sa stolice srpskog pravoslavnog vladike, jer je dugo obmanjivao američku javnost, veličao kao vrlinu izdaju Draže Mihailovića i drugih saradnika okupatora, a onda ukazao gostoprimstvo svim ratnim zločincima iz zemalja Istočne Evrope, koji su nagnuli u SAD da budu iskorišćeni protiv Sovjetskog Saveza.³⁴⁴

KAMPANJA PROTIV VLADIKE I RASKOL NA CRKVENO-NARODNOM SABORU U LIBERTVILU

Dionisije je zahtijevao da se Američko-kanadska eparhija digne na rang mitropolije, da joj se priključe Južna Amerika i Južna Afrika, izaberu dva-tri pomoćna episkopa. Poslata je komisija da na licu mjesta u jesen 1962. godine prouči ova pitanja i predloži rješenja.

Još u toj prilici je zagrebački mitropolit Damaskin, kao jedan od članova te komisije, napomenuo da u Beograd stižu izvjesne optužbe u odnosu na lični život Dionisija, materijalne zloupotrebe, popuštanje discipline i nepoštovanje crkvenih kanona. To je ujedno bio nagovještaj kako se sistematski i brižljivo skupljaju dokazi koji će ga uništiti. Nikad nije otkriveno ko je, a morao je biti svakako jako uticajan, odlučio da je došlo vrijeme za konačni obračun sa vladikom Dionisijem.

Povedena je kampanja kojom se stvarao utisak da je protiv Dionisija cjelokupno sveštenstvo i srpski narod u Americi. Na patrijaršiji se navodno sručila prava lavina vapaja zbog crkvene tiranije, teokratije i uzurpatorstva sa kategoričkim zahtjevima da se Dionisijevim smjenjivanjem, kažnjavanjem, raščinjavanjem ili makar penzionisanjem spriječi tragedija koja se mogla lako izbjeći. Kampanja je odjeknula svuda i na svakom mjestu, na ulici, po preduzećima,

ustanovama, sudovima, štampi i radiju. Sveti arhijerejski sabor je objavio kako je tobože izišao u susret Dionisijevoj molbi da Američko-kanadsku eparhiju zbog veličine i prostranstva podijeli na tri manje, ostavljajući njemu upravljanje srednjoj zapadnim sa sjedištem u Libertvilu. Istovremeno je odlučeno da se on privremeno razriješi dužnosti, dok se konačno ne izvidi i ne presudi o eventualnoj krivici u postupku koji je protiv njega pokrenut. Episkop braničevski Hrizostom i banatski Visarion određeni su za isljednike crkvenog suda. Naloženo im je da odu u Ameriku, sprovedu istragu, saslušaju optuženog i svjedoke i podnesu izvještaj.

Vladika Dionisije nije pristao na usmeno saslušanje. Tražio je da mu se daju sve tužbe i šest mjeseci vremena da pismeno na njih odgovori. Nije mogao povjerovati da ga zbilja žele srušiti zbog seksualnog kriminaliteta, kad mu je za zamjenika određen Firmilijan Ockoljić, koji je takođe griješio po seksualnoj liniji. Iza pokušaja moralne kompromitacije svoje ličnosti, raspoznavao je isključivo političke motive obračuna s njim. "Ako bi to usvojili, to bi značilo da bi Titov režim bio u mogućnosti da slobodnim Srbima, građanima Amerike, natura svoje komunističko gledište protiv njihove volje. Prosto rečeno, naša bi eparhija u tom slučaju postala komunistička kancelarija za preobraćanje vjernika Svetog Save u pristalice Marksa i Lenjina."

Do raskola je došlo kada je Dionisijev Crkveno-narodni sabor u avgustu 1963. godine u Libertvilu odbio da prihvati i sprovodi odluke donijete u Beogradu, smatrajući ih nezakonitim, neustavnim i nepostojećim. Jer, "svaki Srbin u slobodnom svetu zna dobro da je episkop Dionisije za pune dvadeset tri godine zadužio srpski narod jačanjem srpske crkve u slobodnom svetu, svojim upornim radom na srpskoj slozi i svojom beskompromisnom borbom protiv svih srpskih neprijatelja".

Na novom novembarskom zasjedanju Sabor je donio drugu rezoluciju kojom je Srpska pravoslavna eparhija u SAD-u i Kanadi proglašena potpuno autonomnom, pa ubuduće neće primati nikakve naredbe, odluke ili rješenja patrijarha, Svetog arhijerejskog sabora i Sinoda SPC-a "sve dok oni ne budu u stanju da slobodno djeluju i donose svoje odluke bez pritisaka komunističkog režima". Ovako će se postupati dotle dok je Jugoslavija u komunističkom ropstvu. "Kao jedina slobodna ova pravoslavna eparhija u tom periodu služiće kao utočište za sve pravoslavne Srbe i njihove verske ustanove u slobodnom svetu. Mi samo nastavljamo tradicionalni put srpske svetosavske crkve i na njemu ćemo ostati do kraja, do konačne pobjede dobra nad zlom".

³⁴⁴ Milomir Marić, *Do raskola i narag, Duga*, Beograd, br. 409, 20. oktobar do 10. novembra 1989.

MOŽE LI SE RASKOLNIČKA CRKVA U AMERICI NAZVATI ČETNIČKOM?

Četnički vojvoda Momčilo Đujić, đujićevci i ljotićeveci kao najbrojnija crkvena formacija emigranata u Americi krivicu za raskol svaljuju na vladiku Dionisija

Uoči novembarskog sabora, čikaški Srpski kulturni klub *Sv. Sava* izdao je borbeni brošuru pod naslovom *Ko je jači: Srpski borci ili jugoslovenski komunisti*. U brošuri se tvrdi da "Tito zna da ne može srpske borce (četnike) u inostranstvu prinuditi, privoljeti ili privući da ga priznaju, ali on isto tako dobro zna da, ako bi uspio na na koji način svim putevima i sredstvima da obrlati slobodne Srbe da priznaju Germana i njegovu vlast, on bi bitku dobio i posao svršio. Ne možemo biti malo za slobodu, malo za komunizam, srednjaštva su kapitulacija. Manevar neprijatelja je bestidno sejanje razdora između novodoshlih Srba poslije Drugog svjetskog rata i mlade generacije američkih Srba, rođenih u Americi. Tako smo u jednom govoru čuli primedbu: 'Ja nisam doduše četnik, ali sam bio u ratu u američkoj vojsci'. Samo onaj ko nije dobronameran, može doći na pomisao da suprotstavi četnike i američke vojnike".

Teško je raskolničku crkvu nazvati četničkom kad je njen najžešći protivnik upravo najbrojnija četnička formacija u Americi vojvode Momčila Đujića. U jednom pismu Milanu Gavriloviću, u novembru 1962. godine, on je slikovito opisao svoj istup i atmosferu na jednom crkvenom skupu u Saut Bendu. "Delegaciju arhijereja iz zemlje vladika Dionisije je unapred oglasio za Titove agente. Ostalo je uverenje da je sam sebi očitao opelo. Vojvoda (Đujić o sebi) reče da njemu ne treba nikakvo odobrenje da govori i svedoči istinu pred onim koji su toliki put prevalili da je čuju. U dvorani grobna tišina. Vladika Dionisije čuti i sav bleđ kao krpa sedi za svećanim stolom, lomeći prste na ruci koja mu dršće. Vojvoda je osuo paljbu i otisnuo se u govor, koji će imati nedogledne posledice i koji može da znači čitav preokret za dalji život i sudbinu naše srpske crkve u emigraciji. Rekao je: Vladika Dionisije je srozao episkopsko dostojanstvo do nule, srozao je ugled naše svete crkve i svakodnevno nam nanosi bruku i sramotu. Moralno je toliko posrnuo i nisko pao da se o tome ne može ni govoriti".

Pored đujićevaca, svu krivicu za raskol na vladiku Dionisija svaljuju i Ljotićeveci. To se može vidjeti u *Istoriji Srpske pravoslavne crkve* Đoke Slijepčevića, koji tvrdi da je Dionisije lako i brzo mijenjao svoje stavove i mišljenja, ali da je bila očita njegova stalna želja za potpunim osamostaljivanjem. "Pojam slobode crkve u državi vrlo je složen, ali se u ovom slučaju naročito htelo istaći da odluke crkve u zemlji nisu donesene slobodno po dogmatsko-kanonskoj savesti, nego su Sveti arhijerejski sabor i Sinod radili samo kao organi preko kojih je komunistički režim u Jugoslaviji provodio svoje odluke u borbi protiv antikomunističke srpske emigracije kad joj je na čelu bio episkop Dionisije. Jedan crkveno-kanonski spor vladika Dionisije je prebacio na čisto politički teren, uveren da na tome planu može imati više uticaja. Da jedan srpsko pravoslavni vladika ima izrazito anti-

komunistički stav nije bilo ništa izuzetno u vreme kada su i srpski seljaci i radnici bili aktivni antikomunisti. Na čvrstinu njihovog antikomunističkog stava mogli su se ugledati i brojni intelektualci i brojni sveštenici. Ogromna većina srpskih seljaka i radnika nisu nikada veličali ni Staljina ni Tita, a to je radio bavlji episkop Dionisije Milivojević. Zbog toga njegova antikomunistička zastava nije mogla biti naročito ubedljiva. Razboritiji ljudi su uvideli da se u Dionisijevom slučaju radi pretežno o spasavanju sopstvene glave i kože i o političkim mahinacijama. Pada u oči da su uz Dionisija stali uglavnom partijsko-politički aktivisti, koji su u vreme rata bili u zarobljeništvu i, tako, izvan zemlje. Samo jedan manji deo aktivnih boraca protiv komunizma za vreme rata u zemlji pristao je uz Dionisija i njegovu grupu".¹⁴⁵

CRKVENO PITANJE PRETVORENO U PITANJE ZA I PROTIV MONARHIJE

Četnički vojvoda i Raspop Momčilo Đujić protiv Kralja Petra II Karadorđevića

Gnusna izopačenja i nemoral, nedostojni vladike Dionisija, pumpao je bez prekida u domaćoj javnosti teolog Milutin Devrnja. On je naprosto fabrikovao dokaze kojim bi diskreditovao vladiku. O tom Devrnji piše Milomir Marić kao o pristalici Ljotićevog *Zbora* ali i misterioznoj i opskurnoj ličnosti. Nakon Drugog svjetskog rata vratio se u Jugoslaviju, rado je viđen u Patrijaršiji, a onda se neočekivano izgubio. Vratio se u Ameriku i formirao Udruženje univerzitetski obrazovanih bogoslova SPC-a. Ta organizacija je poslužila kao središte okupljanja protivnika Dionisija. Kažu da je taj Devrnja proizvodio sve nove i nove intrige, saslušavao žene koje su poljubile makar vladličansku ruku. Ono čega nije bilo u stvarnosti, on je jednostavno izmišljao. Ona je crkvena javnost zaokupljena viješću kako je Sveti arhijerejski sabor u zemlji odabrao kompromisno rješenje - da sačuva jedinstvo crkve i Dionisija ostavi na mjestu episkopa, bez titule mitropolita, s tim da mu kao vikara dometne oca Firmilijana. Tako bi se dogodilo ono što niko nije očekivao - da je usvojeno i ostvaruje ono za šta se zalagao Dionisije.

Devrnja se tome usprotivio. Još odlučnije je zahtijevao likvidaciju Dionisija iz crkvenog života. Pri tome je za svoje spletke pridobio četničkog vojvodu raspopa Đujića. Četnički vojvoda se Devrnji iz zahvalnosti obraćao kao *glasnogovorniku sa njima u ime nas*. Obojica su bili žestoki protivnici Dionisija kojeg su nazivali Raspućinom. Đujić se kretao među svim onim ljudima koji

145 — Đoko Slijepčević, *Istorija SPC-a* i Milomir Marić, *Duga*, Beograd, br. 410, 11. do 24. XI 1989.

mogu svjedočiti kako se on u svoje vrijeme ponizno odnosio prema tom istom vladici koga sada napada. Tada ga je zvao: "Presvetli vladiko", "Sveti Savo" i "Vi – niko između vas dvojice" Vojvoda se, osim toga, obrušio i na kralja Petra II – *niko između vas dvojice* Vojvoda se, osim toga, obrušio i na kralja Petra II Karadorđevića. Ogovarao je suverena da se "ponaša kao pevačica Vinka Elesin, koju samo treba dobro platiti, pa da ti peva". Taj kralj je, uistinu, i sam doprinio spletkama na svoju adresu. On je tri puta mijenjao mišljenje oko crkvenog raskola. Jednom je bio na jednoj, a drugi put na suprotnoj strani. Najprije je podržavao raskolnike, tumačeći taj raskol kao "diktat i nametanje komunista preko crkvenih organizacija". Tražio je borbu protiv svih onih koji "hoće našu crkvu u slobodi da potčine komunističkom režimu". Govorio je da u pitanjima vere i crkve kralj nema pravo da bude neutralan i po strani. Za sebe je izjavljivao da je stupio na presto predaka u znaku odbrane krsta i slobode, za šta su umirale legije heroja i mučenika, sa najvećim među njima generalom Dražom Mihailovićem. Isticao je da nikada neće biti moguća koegzistencija između Hrvata i Antikrista između Svetog Save i komunističkog bezboštva. Tako je govorio 1963. godine. Tada je šef kraljeve imaginarne kancelarije bio general Todor K. Milićević, koji je sastavljao i pisao ono što je kralj ne gledajući potpisivao.

Čisto crkveno pitanje izneseno je na političko tržište. Na tom tržištu se zlonamjerno zavode mase i otvara nepotrebna srpska nacionalna nesloga. Zato su tom generalu Milićeviću prigovarali kako je on poturio kralju ono što je govorio o raskolu, pa se crkveno pitanje pretvorilo u pitanje za i protiv monarhije. Smatraće se da su episkopi mučenici srpske crkve zaista komunistički crkveni generali.

Onda je kralj Petar, 6. avgusta 1967. godine, saopštio da je bio u zabludi. Priznao je da se teško ogriješio o mučeničku svetosavsku crkvu i njenu hijerarhiju. Rekao je da je ta njegova zabluda bila zasnovana na pogrešnim obavještenjima, a servirali su ih njemu pojedini nesavjesni ljudi. Osudio je žrtvu umjesto dželata. Nije shvatao da je Dionisije, zapravo, *svesno ili nesvesno saveznik komunista Tita, Bakarića, Gošnjaka i ostalih*. "Svi smo mi smrtni i prolazni, ali su nacija i njena crkva večite - izjavio je kralj. One su nadživele ne samo pojedince i vladare već i niz dinastija i carstava".

Neposredno prije svoje smrti Kralj Petar se odrekao tih svojih riječi i priklonio raskolnicima.

VLADIKA DIONISIJE ORGANIZUJE DEMONSTRACIJE PROTIV TITA

Srbi su ostali Srbi čak i u Americi - piše Milomir Marić.¹¹⁶ Oni su nesporazume i rasprave o nedozvoljenoj muškosti vladike Dionisija pretvorili u prave ulične tuče, gradsku gerilu, hajdučlju, pljačku, čak i otvorene oružane obračune naočigled zabezegnute američke policije kojoj amabaš ništa nije bilo jasno.

Američki građanski sudovi našli su se u dilemi kako da se postave i presude u mnogobrojnim imovinskim sporovima između raskolnika i federalista. Stari prota Branko Kusonjić, kome su u ratu ustaše smrskale polovinu lica, bio je prinuđen da tri puta kopa raku za svog sina Marka, vadi ga iz groba i prenosi s jednog na drugo mjesto kako su raskolnici gubili jedan za drugim zemljišne posjede sa grobljima. Na kraju su kosti počivšeg našle spokoj pored manastira Nova Gračanica u mjestu Treće Jezero (Trg Leik).

Dugo je trebalo da se shvati kako političku pozadinu raskola nije moguće tražiti u odmazdi jugoslovenskih državnih vlasti. Vladika Dionisije se pojavio na čelu demonstracija srpske emigracije u Njujorku i Vašingtonu 1960. i 1963. godine u vrijeme posjete predsjednika Tita Americi. Dionisije je bio osumnjičen da je organizovao objavljivanje niza uvredljivih članaka u konzervativnoj američkoj štampi. U sklopu te kampanje poznat je članak novinara Edija Viliijamsa, koji je u čikaškom *San Tajmsu* pisao kako je Tito od srpskih emigranata dočekan kako je i zaslužio: "Umesto da šeta po Americi, on se morao zadovoljiti da dane provodi u Viliijamsburgu kao zatočenik. Tamo je kao lav u kavezu čekao na sastanak sa predsednikom Kenedijem. Na poljani iza Bele kuće spustio se helikopterom, da bi se posle razgovora i ručka vratio natrag u svoju prisilnu tamnicu".

Pokazalo se da ni mnogim Srbima, a Amerikancima, pogotovo nije bilo jasno zašto je došlo do srpskog crkvenog raskola. Zato je jedan koji važi za velikana američkog istraživačkog novinarstva Džek Anderson istraživao nepoznate dokumente američkih tajnih službi. On je u *Vašington Postu* 1977. godine napisao i ovo "Mi smo sada došli do dokumenata i svjedočanstava, koja pokazuju da je jugoslovenska tajna policija UDBA postavila svog čoveka za poglavara crkve 1958. godine. Autoritativni američki informativni izvori su nam saopštili da se sveštenici preslušavaju i pripremaju od strane komunističkih vlasti pre nego što ih pošalju u Ameriku. Neki od njih, malo su bolji od ipijuna u manji. Jeziva priča o komunističkom preuzimanju SPC u Beogradu saopštena je u tajnim beleškama FBI kao i u izveštajima obavestajne službe. Ovi dokumenti također opisuju odvratnu kampanju da se diskvalifikuje antikomunistički vođa

srpske crkve u Americi, fabrikacijom dokaza o njegovom tobožnjem ljubavničkom životu. FBI je doznao za ovu zaveru iz poverljivih izvora koje mi danas znamo kao važne službenike UDBE. Tajna poruka FBI je ovako glasila: 'Preduzete su mere od strane UDBE u Beogradu da se diskredituje episkop Dionisije, glava SPC u Americi.' Tajni telegram jugoslovenskih vlasti, upućen njihovoj ambasadi u Vašingtonu u kome se opisuje ucena i zavera protiv ovog episkopa, uhvaćen je od strane američke obavestajne službe. Telegram je preveden i dešifrovan u tajnom američkom izveštaju koji smo uspeji da dobijemo. Šifrovane poruke slate su iz Beograda jugoslovenskim diplomatskim predstavništvima širom Amerike da 'srede' Dionisija. Prema uhvaćenim telegrafskim uputstvima ovi predstavnici trebalo je da traže ucenivačke informacije, naročito one u vezi sa Dionisijevim ljubavnim životom".

Tako je pisao novinar Džek Anderson, ako mu je vjerovati. Nije li i ovaj njegov autorski prilog jedan od onih koji su masovno potkupljivani i njihovi sadržaji usmjeravani. Nesporno je po crkvenom pravu da je Dionisije otkazao poslušnost vrhovnom božijem izaslaniku među Srbima i zato je raščinjen. Arhijerejski sabor SPC-a presudio je da je Dionisijevim crkveno-narodnim saborima po prvi put u istoriji jedna grupa srpskih sinova stvorila raskolničku organizaciju, nanela strašnu ranu organizmu mučeničkog svetosavskog pravoslavlja i otela je od jedne svete apostolske crkve. Vodi raskolnika neprekidno obmanjuju svoje sledbenike, kao da su oni i dalje članovi SPC, no oni su se formalno otepeili od njihove dotadašnje majke crkve, njene vere i njenog poretka. Na nepokajane sveštenike SPC u raskolu, ima se primeniti odluka o raščinjanju i njihovim imena se imaju zauvek izbrisati iz spiska sveštenstva. Sa hramovima u kojima su raskolnici služili, pa se sada vraćaju crkvi, postupiti ovako: hramove koji su osvećeni pre raskola osposobiti za bogoslužjenja malim osvećenjem, a hramove podignute od raskolnika ponovo osvetiti. Sve pravoslavne crkve u svetu, bez izuzetka, osudile su Dionisijevu sektu, i potvrdile da nijedna autokefalna crkva ne želi da ima molitvenu zajednicu s njom".³⁴⁷

Tako je Dionisije kažnjen lišavanjem episkopskog i monaškog čina 5. marta 1964. godine punovažnom odlukom Svetog arhijerejskog sabora, kao najvišeg sudskog crkvenog organa. Naknadno je, 1969. godine, dodato patrijaršijsko objašnjenje prema kome je raščinjanje Dionisija izvedeno tek pošto su bez uspeha ostale sve pouke, opomene i lični dodiri. On se nije urazumio i uvidio da treba da promeni svoje dotadašnje ponašanje.

Vladika Dionisije je sahranjen 19. maja 1979. godine ispred libervilskog manastira. Episkop Irinej Kovačević je tom prilikom rekao: *Pao je na bojnom polju u prvom borbenom redu, kao barjaktar rasejanog srpstva i pokreta za slobodu i pravdu. Osudili su ga i degradirali, pljuvali i ponižavali, ocrnili pred celim svetom raznim optužbama i podmetanjima, izmišljenim od plućenih komunistič-*

kih agenata, što je navelo mnoge od dobronamernih i naučnih da im poveruju i da im se pridruže u povicima: 'Raspni ga, raspni!' U životu je bio veoma skroman i o sebi je najmanje brinuo. Stare i iznemogle je zbrinjavao kao svoje rodene.

SMRT KRALJA PETRA I PRATEĆE POLITIČKE MANIPULACIJE OKO POSLJEDNJEG JUGOSLOVENSKOG MONARHA

Slobodna srpska crkva u Americi je proglašena 1984. godine. Za mitropolita te crkve je došao Irinej Kovačević. Svjetska javnost je nešto više čula o srpskom crkvenom raskolu tek kada je 3. novembra 1970. u 47. godini umro posljednji jugoslovenski monarh Petar II Karađorđević. Ništa nije bilo jasno ni pouzdano. Čak ni gdje je umro. Da li u Denveru, gdje su mu hirurzi izvršili transplantaciju jetre jedne petnaestogodišnje djevojčice stradale u saobraćajnoj nesreći, ili u Los Angelesu, gdje je objavljena vijest o njegovoj smrti. Izbio je i skandal, pa je sud morao odlučivati ko će ga sahraniti. Novine su pisale da su nepoznata lica pokušala da bace bombu na crkvu u kojoj su se nalazili njegovi posmrtni ostaci. Kad je to u Veneciji čula njegova razvedena supruga kraljica Aleksandra neuspješno je po petnaesti put pokušala izvršiti samoubistvo.

Njegovo tijelo bilo je u frižideru u ozbiljnom stanju raspadanja dok je Kalifornijski sud vijećao kome da pripadne. Aleksandra, brat Tomislav i sin Aleksandar tražili su preko federalne crkve da se Petar sahrani pored majke Marije u Londonu. Raskolnici su se pozivali na posljednju kraljevsku želju da počiva u manastiru Svetog Save u Libervilu.

Episkop Irinej Kovačević je dopisniku *Rojters* izjavio da je protiv krunisanja princa Aleksandra za jugoslovenskog kralja u izbjeglištvu. *To je besmisleno. Svi mi smo američki državljani i za tako nešto nemamo nikakva ustavna ovlaštenja.*³⁴⁸

I NA SAMRTI KRALJ NAPUŠTEN I SAM

Dok je kralj Petar II Karađorđević ležao na smrtnoj postelji u losandelskoj bolnici *Kevin of Endzels* nazvao ga je telefonski iz Beograda novinar *Ilustrovane politike* Mihajlo Mladenović. U izjavi koju je dao tom novinaru kralj je rekao da je naivno promašio život. Pokajao se što je dozvoljavao da

347. Prema M. Mariću, loc.

348. Prema: Milomir Matić, *Duga*, Beograd, br. 410, od 11. do 24. XI 1989.

ga obmanjuju beskrupulozni političari i savjetnici. Nikad nije prestao da voli svoju otadžbinu i narod - dodao je on. Zato je godinama skupljao razglednice u boji sa motivima jugoslovenskih gradova.

Ta kolekcija je, kako izgleda, jedino što je ostalo iza njega.

Bulevarska štampa nije se bavila utvrđivanjem njegovog mjesta u historiji. Ona je ispitivala kakvo je mjesto u posljednjem periodu njegovog života imala izvjesna Kruševljanka Milica Andelković u Los Andelesu tada udata za bogatog kineskog ljekara Franka Lua. Budući u toj ljubavnoj vezi sa kraljem, ona se predstavljala po kineski *Mici Lu*. Štampa se prepustila mašti. Pisala je kako je ta Milica nekakva moderna Mata Hari. Ona je, navodno, u jednom periodu bila zadužena žena da prigrli od svih napuštenog kralja Petra. Pa je nestala u anonimnosti kao tajanstvena princeza supruga Petrovog brata princa Andreja. Na sahranu svog brata Petra Andreja je stigao iz Portugala. Sa još 15 hiljada ljudi bio je na kraljevoj sahrani u Libertvilu. Tih dana je Petrov sin Aleksandar bio u SR Njemačkoj kao poručnik engleske vojske. Nije išao na očevu sahranu. Dao je izjavu za novine: *Moja majka, kraljica Aleksandra, moj stric Kraljević Tomislav, ja i ostali članovi naše porodice, uzdržali smo se da dodemo na pogreb. Objavljeno je kako je do toga došlo jer smo se posvađali. To je potpuno neosnovano. Mi smo svi želeli da dodemo i s ljubavlju ispratimo Moga Oca na njegov posljednji put, ali mi nismo mogli da prisustvuujemo opelu koje je, s obzirom da nema Božiji Blagoslov, vršio raščinjeni episkop sa svojim svećenicima.*

Sa vladikom Irinejom, koji se sa Dionisijem oprostio od Petra i koji je monarha prethodno ispovijedio, novinar Milomir Marić je nastojao da potpunije razjasni mutne i kontraverzne događaje. Irinej je rekao da je bio s kraljem do posljednjeg dana. *Pokušali su da nam ga otmu - požalio se vladika. Pri dolasku u Ameriku držali su ga u ludnici. Za njega je bio zadužen vazduhoplovni pukovnik, jedan od šefova Intelidžans Servisa za Mediteran. Bio sam zaista spreman na sve i pod mantijom sam držao pištolj. Prošao sam kroz osam vrata ludnice, ali su me na devetim zaustavili. Uhapšen sam i noć proveo u zatvoru. Taj pukovnik Bler je bio neumoljiv... Šta vi hoćete? Vaš kralj ne želi da vas vidi. Tražio sam da mi to lično Kralj saopšti. Rekao je da ne može, ali mi je posle nekoliko dana dao pismo sa Kraljevim potpisom u kome je bilo kako on s nama prekida sve kontakte, jer smo nekanonski izdajnici Srpske crkve. Iako me je Bler prijavio francuskoj policiji da sam došao da ubijem kralja, negirao sam autentičnost Kraljeve poruke, jer je bila napisana na engleskom jeziku, a on nam se uvek obraćao ćirilicom, na srpskom. Međutim, kralj je uspeo da savlada bolest. Oporavio se i u Americi mi je docnije pričao da su mu svakog dana davali specijalne injekcije pod kojima je potpisivao sve što je od njega traženo. Mi smo onda preuzeli dalju brigu o njemu. Osnovali smo Fond sa njegovim menom, iz koga smo plaćali basnoslovne bolničke troškove. Ali, Tomislav i Aleksandar nisu mirovali. Bio sam baš pored kraljeve postelje kada su se pojavili u Los Andelesu. Aleksandar i ja smo šetali gore-dolje po hodniku, dok su Petar i Tomislav nasamo razgovarali. Ukorio sam ga što nije*

naučio srpski jezik i što odbija da i on uđe kod oca. Zbog toga se on naljutio, uzviknuvši: 'Ja nemam oca!' Slegao sam ramenima: 'Vidi se to odmah po tvom ponašanju'. Tomislav je izašao i obavestio me da je s bratom potpisao dogovor po kome njegovo mrtvo telo treba da preuzme Germanov vladika Grigorije Udicki, izloži ga u crkvi u Los Andelesu i pošalje ga potom u Englesku. Vi ste mu rodaci, rekao sam, Vi na to imate pravo, ali gde ste bili kada je trebalo naći pare za bolnice i lekare. Došli ste da ga sahranite a ne da ga lečite. Ponašate se kao da on još uvek nije živ. Tomislav me uopšte nije slušao, promrmjavši samo u liftu: 'Ispod mog prinčevskog nivoa je da govorim o finansijskim problemima.' Naravno, ja sam u džepu imao overenu i potpisanu kraljevu poslednju volju, na osnovu koje je nadležni sud posle odredio da ga mi sahranimo.

Nekrolog objavljen u službenom organu SKJ listu Komunist je bio neobičan: *"Jadni naš siroti kralj! Umro je u dalekoj zemlji, napušten i sam, kao što je i bio celog svog tegobnog života".*³⁴⁰

Sedmi dio

**POLITIČKE POLEMIKE
SAVE KOSANOVIĆA U AMERICI**

TVRDNJE GROFA SFORCE I NJIHOVO OSPORAVANJE U AMERIČKOJ JAVNOSTI

Ima li terora nad Jugoslovenima pod italijanskom okupacijom

Grof Sforca je u jednom pismu *Tajmsu* objelodanio tri dokumenta koja su mu navodno stigla iz Italije. Iz tih dokumenata je grof izvukao osnovni zaključak:

“Kako iza fašističke kulise talijanski narod počima da se ujedinjuje u zajedničkom osećanju zgražanja i stida. Taj osećaj biće jedan snažan instrument za oslobođenje Italije i Evrope. Toga dana, ali nikako pre, 45 miliona Talijana u Italiji i 10 miliona Talijana u inostranstvu pretaće da oseća grižu savesti, koju je nesretno propaganda Ujedinjenih nacija često izazivala kod njih...”

Takav zaključak je grof Sforca izvukao iz tri dokumenta koje je navodno primio iz Italije i koja je objavio u *Tajmsu*. Na taj njegov dopis reagovao je Sava Kosanović u *Njujork Tajmsu*. Nastojeći da ispravi tvrdnje grofa Sforce rekao je da za prva dva dokumenta o teroru italijanskih okupacionih trupa nad Jugoslovenima pod italijanskom okupacijom dolaze kroz jugoslovenske kanale i govore o teroru koji je direktno uperen protiv Hrvata i Slovenaca. Prema grofu Sforci izgleda da spaljeno selo Jelenje i njegovi poklani stanovnici nisu Hrvati, koji su se priključili jugoslovenkoj gerili u borbi za slobodu, nego Italijani. Kosanović je dokazivao da su oni koji streljaju svakog koji nije prijateljski raspoložen prema okupacionim snagama i koji pale hrvatska i slovenačka sela su, nažalost, Italijani. *U granicama stare Jugoslavije, na teritoriju koji je pod talijanskom dominacijom ima 300 hiljada talijanskih vojnika. Samo u slovenačkom delu, što se nalazi u talijanskim rukama, dolazi jedan talijanski vojnik na svake tri duše.*

Time što tvrdi grof Sforca ne čini uslugu ni svom narodu, ni antifašističkim Talijanima, ni zajedničkoj borbi Ujedinjenih naroda, a pogotovo ne doprinosi uspostavljanju dobrih odnosa između italijanskog i jugoslovenskih naroda. Za stvar čovečanstva bolje je priznati istinu ma kako gorka bila - da je Italijanski narod rascepljen na dva fronta: fašistički i antifašistički. Odricanjem i negiranjem da postoji fašistički dio Talijana grof ne pomaže stvari mira i saradnje. On bi trebalo da apeluje na antifašiste da sa sebe i Talijana skinu odgovornost za zločin ne samo fašističkih vođa nego i onih što izvršavaju njihova naređenja.

Na teritoriju Jugoslavije, počev od slovenačkih i hrvatskih sela, do Hercegovine i Crne Gore ni talijanska vojska nije razorila selo Jelenje nego su uništena mnogobrojna sela pred kojima staje ljudska pamet.

Tvrdnja grofa Sforce da su 55 miliona Italijana u Italiji i svijetu antifašisti, a jugoslovenski otpor protiv talijanskog okupatora djelo italijanskih antifašista skida krivicu sa odgovornih i baca je na cijeli italijanski narod.

Kosanović se putem radija obraćao Italijanima u Italiji. Među Jugoslovenima nema mržnje prema Talijanima, ali postoji realna i tragična opasnost.

Patnje i neverovatna proganjanja nametnuta su jugoslovenskom narodu od okupacionih snaga. Talijanski narod je instrument fašizma i đavolskih planova Hitlerovih, ali mali čovek, koji se buni protiv ugnjetača i koji se baca u neizbežnu smrt, nema vremena za političke analize, naročito ne kad gleda veštala na kojima mu više njegovi dragi - rekao je Kosanović. To je realna opasnost za budućnost. Jugosloveni mogu da prestanu da prave razliku između zločinačkih planova i onih koji ih izvršavaju. Talijanski vojnik, koji je rob fašizma i, formalnosti izvršavanja dužnosti, mora da shvate da se Jugosloveni bore za njegovu slobodu. Sloboda jugoslovenskog naroda je sloboda i talijanskog naroda. Zbog toga talijanski vojnik trebalo bi da stane na zajednički front sa prignječenom braćom iz Jugoslavije. Tada će mržnja pasti na zajedničkog neprijatelja - neprijatelja čovečanstva - pan-germanski fašizam.

Na pismo Kosanovića od 5. oktobra u Tajmsu grof Sforca je odgovorio 19. oktobra. Pretpostavljajući da polemiše sa Hrvatima ili Slovencima zato što je imao stav prema Italiji, grof Sforca je svoje pismo zaključio: Nisam htio da Vam kažem frazu jednog prijatelja Srbina koji se dopisuje sa mnom, povodom Vašeg pisma, ali možda je dobro da znadete: Jeste li videli kakva je lojalnost tih Hrvata prema kojima, govorili ste mi, da smo nepravedni? Vidite li kako je nemoguće s njima raspravljati o politici?

Kosanović misli da je vjerovatno Jovan Dučić Srbin koji se dopisuje s njim. I Dučić je, poput Jevđevića u zemlji, želio da umanjí Kosanovićeve argumente i uvjeri Sforcu kako Srbi ne mogu imati isti stav sa Hrvatima i Slovencima.

OTO HABSBURG BI DA VRATI HABSBURŠKU MONARHIJU **(Povodom jednog pisma Tajmsu)**

Oto Habsburg, uz pomoć izvjesnih internacionalnih krugova, krajem 1942. počeo je vrlo živu akciju za sebe i u svoju korist. U Njujork Tajmsu je 20. XI 1942. objavljena izjava ministra vojske Stimsona o formiranju jednog austrijskog bataljona za borbu protiv Hitlera. Zajedno s njom je izjava Vojnog komiteta za oslobođenje Austrije sa Otom Habsburgom na čelu. Konstantin Fotić nije ništa učinio protiv te akcije, a trebalo je da preduzme odgovarajuće korake u Stejt Departmentu. Ono što Fotić nije službeno učinio nadomjestio je Sava Kosanović svojim pismom Tajmsu 23. XI 1942.

"Dve stvari, koje ne bi trebale biti povezane ni pod kojim uslovima stavljene su ovdje zajedno - eventualna borba Austrijanaca protiv Hitlera i ambicije Habsburga da se vrata na prijesto koji su izgubili" - pisao je Kosanović.

Svako može da pride borbi protiv hitlerizma i svako ko je spreman da se bori - naročito na terenu pod okupacijom - dobro je došao. Ali imajući naročito na umu efekat borbe, veoma je opasno da se u okviru Ujedinjenih Naroda, a na prvom

mestu Sjedinjenih Država, pokušava rehabilitacija reakcionara kojih se narod Srednje Evrope boji ništa manje nego sadašnjeg naci-fašističkog režima.

Deset miliona Američana austrijskog porekla! Da, ali skoro isključivo onih, koji su bili prisiljeni da napuste svoju rodnu grudu i dodu u Ameriku zbog silnog pritiska habsburškog jarma.

Siromašni Slovak pobjegao je u Ameriku da postane čovek, jer je u Mađarskoj Habsburgovaca vredila parola: "Tot nem Ember" - "Slovak nije čovek". Isto su tako bežali Poljaci, Ukrajinci, Hrvati, Srbi i Slovenci. Tako isto i Mađari, gladni zemlje, koju su držali baroni, koji su upotrebljavali reč "Paraszt" - Seljak - kao najveće poniženje za ljudska bića.

Ta Austro-Ugarska monarhija se raspala u prvom redu naporima Vilonove Amerike i Američana austrijskog porekla, slobodnom voljom naroda, koji nisu hteli više podnašati vladu 'superiornih' Nemaca i mađarske aristokracije. Da li je danas potrebno u Americi počimati jednu akciju za vraćanje tih stvari uništenih prvom pobjedom demokracije i principa samoodređenja u 1918? I to posle proglašenja Atlantske Povelje, ruskih pobjeda i veičanstvenog držanja zarobljenih naroda Evrope, na prvom mestu naroda koje traži Oto Habsburg.

MILOJE SOKIĆ I NJUJORŠKI SAN

"Hitler i Musolini svakog protivnika nacizma i fašizma žigosali su kao komuniste". To piše Miloje Sokić u svom članku objavljenom u njujorškom listu San. On je zaključio da su jugoslovenski partizani boljševički revolucionari. Sava Kosanović, obraćajući se uredniku Njujork San-a, tim povodom kaže da tako Miloje Sokić čini posve isto što su činili i čine nacisti i fašisti svih boja. "Ovo može da začudi Amerikance, ali to je za nas, koji smo učestvovali u političkoj borbi u Jugoslaviji, posve prirodno. Pogotovo u režimu u kome je g. Sokić postao član Parlamenta (kada mi demokrati nismo hteli da uđemo), cela opozicija u kojoj nisu bili Hrvati nego i najpoznatije ličnosti iz srpskog poslaničkog života - Ljuba Davidović, Boža Marković, Milani Groh, Joca Jovanović, Aca Stanojević itd. bila je označena kao komunistička."

Na toj liniji su optužbe Miloja Sokića da se među partizanima nalaze "svi koji su pre ovoga rata bili za nacizam i fašizam, a protestirali protiv ovoga, kao Srbin i kao jedan od demokratskih predstavnika Jugoslavije. G. Sokić baca ovu optužbu protiv svoga naroda u času kad Hitler šalje Romela i sve nove divizije da slome nadčovečanski otpor Jugoslovena u partizanskim odredima, i kada Badoljo u Italiji ulazi u rat na strani saveznika".

Reakcionari svoje protivnike proglašuju buntovnicima i revolucionarima, čak i kad se oni bore za osnovna građanska prava i za prava da imaju kontrolu nad svojom vladom. Kosanović smatra da je to slučaj danas sa jugoslovenskim partizanima "u čijim se redovima nalaze Srbi, Hrvati i Slovenci, seljaci,

intelektualci i radnici, ljudi iz svih slojeva i svih političkih gledišta, osim kolaboracionista i apizena. Među partizanima se nalazi i Vladislav Ribnikar, vlasnik i urednik najvećeg srpskog i jugoslovenskog lista Politika iz Beograda. On sigurno nije boljševički revolucionar”.

PISMO ANTONI IDNU

Kako su ministru inostranih poslova Velike Britanije u Americi protumačeni aktuelni problemi oružanog otpora i način njihovog rješavanja u Jugoslaviji

Nadam se da će borba između Srba i Hrvata u Jugoslaviji na kraju prestati. Nadu je izrazio Antoni Idu, britanski ministar inostranih poslova prilikom boravka u Americi 14. marta 1943. i izjava je objavljena u Njujork Herald Tribjunu Sava Kosanović je uzeo slobodu da se povodom te izjave obrati direktno Antoni Idnu. Svjestan Idnovog prijateljstva prema Jugoslaviji, Kosanović je za njegovu izjavu rekao da pokazuje kako i najbolji prijatelji stoje pod impresijom tumačenja, koje o jugoslovenskim stvarima daju izvesni jugoslovenski krugovi. Kosanović se potom otvoreno deklarirao: Ja sam Srbin i pišem ovo pismo kao Srbin, koji oseća apsolutnu nužnost opstanka Jugoslavije ne samo u interesu Jugoslovena i Balkana nego i cele Istočne Evrope. Ja sam aktivni učesnik u političkom razvoju moje zemlje kroz prošlih 16 godina, i događaji koji se događaju tamo nisu poljuljali moje uverenje.

Problem Jugoslavije apsolutno nije problem srpsko-hrvatskih odnosa. To se pokazalo celo vreme opstanka Jugoslavije i pokazuje se još bolje u današnjim tra-gičnim događajima. Problem Jugoslavije mnogo više nego u drugim zemljama, problem je unutrašnje organizacije, sistema vlade itd.

Izgleda mnogo lakše da se on reducira na razlike između Srba i Hrvata i na verske razlike, ali to tumačenje dolazi, s jedne strane, od onih koji su kroz istoriju bili neprijatelji ideje jugoslovenskog jedinstva, a s druge strane od uskih i sitnih šovinističkih srpskih krugova, koji su uvek težili da Jugoslaviju protumače kao 'proširenu Srbiju', i od jednog kruga hrvatskih šovinstava, koji su verovali da će njihova pozicija biti ugrožena u ujedinjenoj Jugoslaviji. Međutim, velika većina Srba, Hrvata i Slovenaca želela je i želi opstanak Jugoslavije.

Hrvati iz Jugoslavije do 1925. uzdržavali su se od učestvovanja u Centralnom parlamentu, ali 1925. oni su učestvovali aktivno u njenom političkom životu. Hrvatska seljačka stranka uspela je da okupi 90% naroda u svoje redove i sačuvala je tu snagu. Njezina celokupna politika težila je ka administrativnoj reformi i reorganizaciji vlade jugoslovenske države, u saradnji sa srpskim demokratskim partijama.

U Jugoslaviji postoji problem Draža Mihailović i partizani i državnih formacija koje je stvorio neprijatelj, Pavelićeva Hrvatska i Nedićeva Srbija. Prema svim izveštajima iz neprijateljskih i prijateljskih izvora, partizanske formacije su potpuno jugoslovenske. Prema stvarnoj situaciji, ne samo u internacionalnim stvarima, hrvatski kvizling Pavelić i srpski kvizling Nedić, kolaboriraju. S tim hoću da kažem, i ako to može izgledati paradoksalno, da i Pavelić i Nedić, postavljeni od Hitlera i Musolinija, nastoje da razbiju svaku mogućnost jugoslovenskog jedinstva, pod presijom događaja i pod presijom geografske pozicije Srba i Hrvata, primorani su da prekinu sa svojim ekskluzivnim antisrpskim, odnosno antihrvatskim politikom.

Hrvatski kongres 20. i 21. februara 1943. godine bio je jedinstvena manifestacija sa Srbima i Slovencima za ujedinjenu Jugoslaviju, osuđujući najoštrije kako hrvatske, tako i srpske separatiste. Pre toga jugoslovenska emigracija u Sjedinjenim državama organizovala je Srpski kongres 4. i 5. jula 1942. i Slovenački kongres u novembru 1942., koji su primili iste rezolucije. "To pokazuje pravi osećaj jugoslovenske emigracije u Sjedinjenim Državama, u zemlji gde sloboda pruža priliku da svako političko mišljenje dođe do izraza" - piše Sava Kosanović Antoni Idnu.

... U Jugoslaviji se vodi krvava borba protiv Osovine. Tamo sateliti, kad ne bi bilo Hitlera i Musolinija, ne bi imali nikakve važnosti. Bilo je pogrešno jugoslovenskoj borbi davati karakter kakav se davao često napulju. S jedne strane to je bila personifikacija otpora u jednom čoveku, u Mihailoviću, što je bilo protivno stvarnoj situaciji i duhu naroda, a s druge strane pokušaj da se protumači jugoslovenska borba protiv osovine kao revolucionarni građanski rat. Na taj način veliki deo javnog mišljenja u Americi bio je nepovoljno impresioniran. Takvo tumačenje jugoslovenskog otpora, mesto da inspirira druge saveznike, kao što bi trebao, zastrašilo je mnoge što je naročito štetno za stvar Ujedinjenih naroda u Americi.

Kako bi poteškoće, koje danas pruža jugoslovenski problem bile uklonjene, treba: 1) Jasan određen stav u srpsko-hrvatskom odnosu, koji odgovara stvarnoj situaciji (prema istinskom raspoloženju naroda u državi i u emigraciji, koje je protivno tumačenjima što se službeno daju); 2) Jasan stav da će biti primenjen demokratski i federativni sistem u budućoj Jugoslaviji, obuhvatajući i Bugarsku; 3) Neposredna akcija da se ujedini pokret otpora u Jugoslaviji, ne pod Mihailovićem, nego za zajednički cilj, i osuda i eliminiranje snaga, koji pokušavaju da kolaboriraju sa neprijateljem; 4) Promena jugoslovenskog režima diplomacije u Vašingtonu, Kairu i Londonu; 5) Jasan i određen stav da Jugoslavija neće da bude kost razдора između Sovjetske Unije i njenih saveznika, nego naprotiv most koji može da ujednostavi i popravi te odnose.

Tako je Kosanović otvoreno predočio Idnu svoja gledanja na aktuelne jugoslovenske probleme i načine njihovog rješavanja.

AMERIČKI ODJEK OSTAVKE JOVANOVIĆEVE VLADE U IZGNANSTVU Javlja ju iz Londona da je jugoslovenska marionetska vlada podnela ostavku Kralju Petru...

Takvu vijest je Radio-Pariz 28. decembra 1943. godine objavio u emisiji u 13 sati.

Na taj događaj, koji nije bio nezapažen, obraća pažnju i Sava Kosanović u svojoj brošuri *Šta se moglo videti iz emigracije*, objavljenoj neposredno po završetku Drugog svjetskog rata. Ostavka vlade Slobodana Jovanovića, treće po redu u izgnanstvu, označila je dolazak Trifunovića na čelo nove, koju je takođe imenovao kralj Petar II Karadorđević. Iz Njujorka, 19. juna 1943. godine, baš tom kralju Sava Kosanović upućuje telegram da bi suverenu otvoreno stavio do znanja kakva je pogreška i nepravda učinjena stvaranjem novog kabineta u emigraciji. Saopštio mu je da su sve jugoslovenske vlade od 27. marta 1941. godine, iako u većini jugoslovenski orijentisane, stalno majorizirane od kratkovidne šovinističke manjine koja se krivo predstavljala kao branitelj srpstva. Njihov rad štetio je baš srpske interese. *Ova manjina patronizirala je neinteligentni, štetni rad većine diplomacije. Na taj način izazivan je bratoubilački rat u zemlji mesto da su mu uklonjeni uzroci. Svojim ponašanjem oni su napravili od Mihailovića protagomistu antijugoslovenske borbe i borbe koja nas je dovela do nesporazuma sa Rusijom, koji čak i Bugarska pokušava za izbegne. Mesto da mi doprinosimo dobrim odnosima između Rusije, Velike Britanije i Amerike mi smo, protivno našem narodnom raspoloženju, postali smetnja. Amerika sa našom emigracijom tipičan je primer, kako je kroz našu diplomaciju vođena destruktivna propaganda sa pokušajem da se razori svaka mogućnost srpsko-hrvatsko-slovenačke zajednice iako većina emigracije želi jedinstvo. Usudili su se izložiti Vam Veličanstvo u Vašingtonu da se fotografirate sa predstavnicima 'Srbobrana' čiji rad Amerika smatra razornim. Usudili su se izložiti Vas da učestvujete u Njujorku na poljskoj manifestaciji neprijatelja Šikorskog, Rusije, Čehoslovačke i tim pokazali kako se nije strahovalo uložiti i autoritet Vašeg Veličanstva protiv narodnih interesa. Naši narodni neprijatelji bez milosrđa eksploatišu ove pogreške da dokažu apsurdnost obnove Jugoslavije.*

U svom pismu kralju Kosanović je isticao potrebu da nova vlada odgova potrebnama i raspoloženju zemlje i potrebama napolju. *"Elementi koji su pomagali antijugoslovenske akcije moraju biti eliminirani"* - piše Kosanović. *Jasna, odlučna deklaracija u ovom pravcu, sa progresivnim socijalnim i političkim stanovištem mora biti provedena u delo sa egzemplarnim uklanjanjem i kažnjavanjem onih koji su se dosad ogrešili o taj aksiom, bez obzira na kom se položaju nalazili.*

Kosanović sugeriše kralju ono što će se domalo naći u njegovom obraćanju narodima Jugoslavije preko Londonskog radija. Apel zemlji na jedinstvo u akciji i borbi, priznanje partizana i svih koji se bore protiv Osovine i kvislinga-

osuda i žigosanja svih, koji su u bilo kom obliku pokušali saradnju sa neprijateljem, u prvom redu Jevđevićevih, Trifunovićevih četnika i slovenske garde, koji rade sa Talijanima. Eliminirati današnje predstavnike u Vašingtonu, Londonu, Moskvi i Katiru. Jasno otklanjanje svakog pokušaja da Jugoslavija uđe u kombinaciju sa internacionalnom reakcijom, koja nosi sobom opasnost novog svetskog rata. Sa jasnim odlučnim stavom da Jugoslavija neće biti upotrebljena za akcije protiv Rusije, pomoći učvršćivanje prijateljskih odnosa između SSSR-a, Britanije i Amerike. Tim načinom pospešiti invaziju Evrope i oslobodjenje našeg naroda, kome pod protekcijom velikih saveznika mora biti garantovana sloboda egzistencije, ispunjenje nacionalnih težnja, zadovoljenje pravde, kaznom odgovornih zločinaca i sloboda unutrašnje organizacije.

Kosanović sugeriše kralju da pošalje misiju u Moskvu sastavljenu od članova, koji pružaju garanciju za uspjeh. Poslije toga poslati predstavnike vlade u zemlju, da se uspostavi harmonija između borbe u zemlji i akcije napolju.

GEBELSOVA PROPAGANDA PODRŽAVA RUT MIČEL

Sava Kosanović ukazuje na istorijske neistine u pisanju mis Rut Mičel u listu Njujork Herald Tribjun

O Hrvatima, o srpsko-hrvatskim odnosima i o Jugoslaviji kao urgentnim temama kojima je preokupirana američka javnost pisala je i Rut Mičel. U Ameriku je stigla u junu 1942. godine. Najprije se izdavala za četnika Koste Pećanca, a poslije za oficira za vezu Draže Mihailovića. Vršila je propagandnu akciju protiv Jugoslavije i NOP-a u Jugoslaviji. Time je stekla sve preduslove da je objeručke prihvati i Konstantin Fotić za potrebe svoga djelovanja u Americi, tako da je postala i počasni predsjednik Srpske Narodne Odbrane.

Javljala se svojim prilozima u više američkih glasila, a najčešće u *Njujork Herlad Tribjunu*. Njena tema članka objavljenog 3. aprila 1943. godine bila je napad protiv Hrvata, dok sebe predstavlja za branioca srpstva i stavom da Jugoslavija ne može da opstoji. Odgovorio joj je, smireno i argumentovano, Sava Kosanović *"Kao Srbin i kao demokrat, ja se zgražem nad istorijskim neistinama koje Mičel - zavodeći američko javno mišljenje - rasprostire o Hrvatima, o srpsko-hrvatskim odnosima i o Jugoslaviji."*

Kosanović piše *"da je Jugoslavija stvorena naporima najboljih Srba, Hrvata i Slovenaca. Jugoslavija je posledica volje naroda, i ona je istorijska nužnost. Naši narodni neprijatelji, neprijatelji i Srba, i Hrvata, i Slovenaca, borili su se i bore protiv Jugoslavije. Destrukcija koju je provela Osovina pokazuje, na jednoj strani, nastojanje naših neprijatelja da potpuno unište svaku mogućnost obnavljanja Jugoslavije, a na drugoj strani pokazuje životnu snagu Jugoslavije, koja nalazi svoj pravi izlaz u nadčovječanskoj borbi svih njenih sastavnih delova."*

"Šta je mis Mičel pisala u prošlosti i šta piše sada potpuno odgovara Hitlerovoj i Musolinijevoj propagandi i onome šta radi Pavelić u Zagrebu a Nedić u Beogradu. Kada Gebels upotrebi izjave mis Mičel u svojoj propagandi u Jugoslaviji, jugoslovenski borci u planinama Balkana u svojoj nadčovečanskoj borbi, misliće da Amerika potpomaže šovinizam, razdor i uništenje njihovih krvavih tekovina. Radi toga je ono što piše Rut Mičel bez sumnje štetno za Ameriku. Mnogo više za nju, nego za Hrvate i Srbe"

Jedan Srbin govori:

PISMO SAVE KOSANOVIĆA AMERIČKOJ ŠTAMPI

O unutrašnjoj organizaciji i državnom ustrojstvu Jugoslavije, njenoj administraciji i istinskoj demokratiji

Federalna komisija za komunikacije SAD-a izdavalala je dnevne izvještaje strane radio-sluzbe. Krajem 1943. i početkom 1944. godine u tim izvještajima je sve češća antipartizanska tendencija prema ratnim zbivanjima u Jugoslaviji. Tako su i službeni američki krugovi kao korisnici tih izvještaja sticali sliku svjetske situacije iz uklona neprijateljske i prijateljske propagande. U njima su prenošeni i ratni izvještaji radiostanice *Slobodna Jugoslavija*, ali je i to naglo prestalo. Sava Kosanović se našao pobuđenim da ukaže na tu činjenicu Devitu Pulu kao šefu Ureda strateške službe u Americi. Nelogično je da se to dešava u vrijeme kada je mnogo veća vojnička aktivnost partizana i kada je izmijenjen službeni stav Amerike u korist NOP-a i partizana. O borbenim aktivnostima partizanskih formacija štampani su njemački, Pavelićevi ili Nedićevi izvještaji. Tako su partizani u izvještajima Federalnog ureda za komunikacije ponovo dobijali attribute *banditi i komunisti*.³⁵⁰

To samo po sebi bilo bi vrlo interesantno kad ne bi vrlo često donošeni detaljni izvještaji problematične Mihailovićeve stanice, iz 'suma i brda Jugoslavije' - pisao je Sava Kosanović. Na nesreću, ti Mihailovićevi izvještaji ne odnose se na otpor protiv neprijatelja nego napadaju partizane na način na koji to čini Gebelsova propaganda.

Iskrivljeno predstavljanje partizanskog pokreta u Jugoslaviji nije zabilježeno jedino u izvještajima Federalnog ureda za komunikacije SAD-a. Slični članci su donošeni i u američkoj štampi u najširem smislu. To se događalo pošto su velike savezničke zemlje priznale jugoslovenske partizane kao vojnu silu antihitlerovske koalicije. Već je uveliko otpremana vojna i materijalna pomoć Titu i NOP-u. Uočljiv je bio, u političkom smislu, rezervisan engleski

i američki stav prema partizanima. Sporo je prihvatana činjenica da se u Jugoslaviji, osim vojne, vodi i politička borba. Vojne akcije su u osnovi inspirisane političkim usmjerenjem čitavog oslobodilačkog pokreta. Otuda je toj borbi neophodna i vojna i politička podrška.

U poslednje vreme primetio sam u nekim američkim novinama uvodne članke, koji su ispunjeni starim krivim prikazivanjem, kao da je pitanje Jugoslavije u stvari pitanje srpsko-hrvatskog odnosa. A ti odnosi su, kako oni vele, jedna beznaдна stvar duboko usadene tradicionalne mržnje među ova dva naroda.

Time je počeo svoje obraćanje američkoj štampi Sava Kosanović 15. januara 1944. godine naslovljeno *Jedan Srbin govori*. Ovo je stara linija, koju su izmislili neprijatelji Jugoslavije da dokažu kako je Jugoslavija u stvari pogreška i nemogućnost. Oni što pristaju uz tu liniju donedavno su govorili da su svi Hrvati za Osovinu. Sada kažu da su partizani ne samo komunisti nego i Hrvati, da je njihova borba u velikom delu podsticana mržnjom protiv Srba. *Nedavno se govorilo da partizani ne predstavljaju ništa. Sada kada se vidi njihova snaga, koja se ne sme potcenjivati, kaže se da su razorne sile u Jugoslaviji bile uvek jače nego konstruktivne. Srbe predstavljaju, sa nekim izrazom simpatije, koja ponižava, kao ekstremne šoviniste, borbeni ali primitivan narod, neko srednjevekovno pleme u balkanskim gudurama, koje nosi lobanju i ukrštene kosti na svojim šubarama. Istina je sasvim drukčija. Hrvati nisu isto što i osovinski kvizling Pavelić i njegove ustaše. Srbi nisu isto što i kvizling Nedić i današnji četnici i Mihailović. Problem Jugoslavije nije problem odnosa između Srba i Hrvata. Problem je stvaranje jednog državnog sistema i organizacije na osnovu prave demokratije."*

Kosanović je, potom, šire predočio istorijat odnosa između srpskog i hrvatskog naroda. Osvrnuo se na period između dva svjetska rata, te na situaciju nastalu nakon sloma Jugoslavije 1941. godine.

"Ja želim da naglasim sledeće" - napisao je Kosanovic pismo američkoj štampi. "Partizanski oslobodilački pokret u Jugoslaviji, sa svojom vojskom i privremenom vladom, sačinjavaju svi elementi naroda u Jugoslaviji. Ovaj pokret se bori za jedinstvo svih naroda u Jugoslaviji. Ovo nije možda moja ocena. Ovo potvrđuju u osnovi izvještaji zvaničnih američkih i britanskih misija kod Tita. Kad ovo ne bi bila istina, kad većina naroda ne bi stajala uz partizane - toga pokreta ne bi bilo. Sama priroda partizanskog pokreta zahteva dobrovoljni pristanak, kako onih koji se u njegovim redovima bore, tako i onih koji ga pomažu. Taj pokret ne bi se nikad mogao razviti na širokoj osnovi, kao što se razvio u Jugoslaviji, bez najšire narodne pomoći."

"I pošto partizanski oslobodilački pokret nosi u sebi političku ideju jedinstva svih naroda u Jugoslaviji - ideju koju Hitler mrzi i pokušava da razbije, potrebno bi bilo da se u Americi spreči ono što tu borbu predstavlja potpuno u krivom svetlu. U prvom redu, ne sme se ta borba prikazivati kao hrvatsko-komunistička, protiv-srpska, jer na kraju krajeva poznata je činjenica da su Srbi od početka bili kličma toga pokreta i borbe."

³⁵⁰ Sava Kosanović, Isto.

Tito je otpočeo partizanski pokret u Beogradu. Ovo je nedavno potvrdio dopisnik Njujork Tajmsa Sulzberger.

Većina narodnih predstavnika na Prvoj skupštini Antifašističkog veća u Bihaću 1942. bili su Srbi.

U novu privremenu vladu, koja je osnovana početkom decembra 1943., ušlo je sedam Srba, pet Hrvata i četiri Slovenca.

Od sedamdeset partizanskih oficira, koji su prošlog maja proizvedeni u čin generala - četrnaest su Srbi. Danas je partizanski pokret najjači u Bosni i Hrvatskoj, gde su stolicima pomešani Srbi i Hrvati. To bi značilo da je neprijatelj sa njegovim masakrima i štetnom propagandom inspirisanom od Gestapoa, imao najmanjeg uspeha tamo gde se nadao da će moći najbolje da eksploatiše te tzv. srpsko-hrvatske razlike. Po mom mišljenju ovo nam daje najbolje obećanje.

Po shvatanju Save Kosanovića problem Jugoslavije je u unutrašnjoj organizaciji i državnom ustrojstvu i istinskoj demokratiji a ne u srpskom odnosu prema Hrvatima. On predočava čitav istorijat razvoja tih odnosa da bi opovrgnuo tvrdnje ne samo već spomenutog novinara Visona nego i mnogih drugih. Zatim citira odluke AVNOJ-a iz Jajca. "U saglasnosti sa pravom voljom naroda Jugoslavije, koja je prokušana u trogodišnjoj oslobodilačkoj borbi, i koja je cementirana u nerazdvojivo bratstvo naroda Jugoslavije, Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije donosi sledeću odluku: Narodi Jugoslavije nikad nisu priznali i ne priznaju podelu Jugoslavije u delove, koju su izveli fašistički imperijalisti i pokazali su u zajedničkoj oružanoj borbi svoju čvrstu volju da ostanu ujedinjeni u Jugoslaviji".

To nije više teorija. Iza toga stoji dobrovoljna partizanska vojska koja... pod Titom i progresivno-demokratskom vladom bori protiv 15 njemačkih divizija za buduću Jugoslaviju.

Ponavljam: partizanske vojne akcije proističu iz političke ideje koju nose partizani, a koja se izražava u jedinstvu jugoslovenskih naroda.

Sa kritike globalnog pristupa američke štampe partizanskom pokretu Kosanović je polemisao i sa pojedinim američkim novinarima i njihovim autor-skim priložima objavljenim u nekim listovima.

ARGUMENTOVANO POBIJANJE FOTIĆEVIH TVRDNJI U NJUJORK TAJMSU

Svima koji zastupaju najniži tip šovinizma

Politički sukob Save Kosanovića i Konstantina Fotića, permanentno vođen u toku cijelog Drugog svjetskog rata, prerastao je u otvoreni rat na javnoj sceni. Izložen pritisku javnog mišljenja u Americi da Amerikancima mistifikuje stvarno stanje u Jugoslaviji Fotić je na stranicama *Njujork Tajmsa* 6. februara

1944. godine pokušao da dokaže kako je on uvijek vodio jugoslovensku politiku, kakvu je i koliku uslugu učinio jugoslovenskoj stvari. Na njegove tvrdnje odgovorio je u istom listu, tri dana kasnije, Sava Kosanović. Komentar Fotićevih tvrdnji davao je kao Srbin, kao Jugosloven i predstavnik stranke, koja je izazvala vladinu krizu uoči potpisa Trojnog pakta.

Kosanović je američkoj javnosti predočio glavne događaje koji se u Americi tiču Jugoslavije. Šta je on sve pobrojao pri tome?

U oktobru 1941. u Sjedinjenim Državama otpočela je javna protivjugoslovenska kampanja preko lista *Srbobran*, organa Srpskog narodnog saveza i jedne male organizacije - Srpske Narodne Odbrane u Čikagu. Upotrebljujući jezik, koji neobično podseća na jezik fašista, ova kampanja imala je da dokaže da su Srbi protiv Jugoslavije. U ime Srpstva, ona zastupa najniži tip šovinizma i napada sve što je hrvatsko, slovenačko ili jugoslovensko, mada velika većina Srba osuđuje nacionalnu netrpeljivost i daje najveće žrtve za Jugoslaviju. Jasno je da se *Srbobran* i Srpska Narodna Odbrana upotrebljuju da mistifikuju javno mišljenje o pravom stavu Srba.

Isti ljudi su aktivni u vodstvu Srpske Narodne Odbrane iz Čikaga i Srpskog narodnog saveza sa *Srbobranom* iz Pitsburga. Mnoge osobe koje zavise od jugoslovenske ambasade u Vašingtonu aktivno su učestvovala u ovome štetnom radu. Gospodin Fotić daje sav svoj autoritet za ovu akciju. Vladika Dionisije i mu Rat Mičel počasni su predsednici Srpske Narodne Odbrane. Pukovnik Savic, kao šef jugoslovenske vojne misije i jugoslovenski konzul Mirković - da spomenem samo dvojicu - govorili su na tim skupovima mnogo puta.

28. juna 1943. Srpska Narodna Odbrana prihvatila je jednu rezoluciju u kojoj se kaže: 'Ime Jugoslavija bilo je potpuna fikcija. Jugoslavija ne može i neće biti ponovno uspostavljena, pošto bi to uspostavljanje bilo samo u korist Hrvata i Nemaca. Mi najozbiljnije upozoravamo američku vladu da će svako dalje priznavanje Jugoslovenske države prouzrokovati nepotrebne žrtve američkih života.

U septembru 1943. Konvencija Srpskog narodnog saveza službeno je prihvatila tu rezoluciju i poslala sledeću poruku gospodinu Fotiću: 'Američki građani srpskog porekla žele da Vam zahvale za odlično zastupanje patriotskog heroizma srpskog naroda, kao njihov predstavnik... Delegati Konvencije šalju Vam svoje najsrdačnije pozdrave... Vi ste služili naš narod u času najveće njegove tragedije'.

Gospodin Fotić je na to odgovorio: 'Srpski narodni savez jasno je služio interesima nove domovine u prošle četiri godine i u ovim istorijskim časovima ispunio je svoje dužnosti prema napaćenom srpskom narodu... Sa uverenjem da će Srpski narodni savez nastaviti sa svojim patriotskim radom... Živeli.'

Nekoliko meseci ranije Elmer Devy, šef Ureda za ratne informacije, izneo je javno službeno mišljenje vlade Sjedinjenih Država o ovoj delatnosti: 'Već duže vremena mnoga odeljenja vlade Sjedinjenih Država, uključujući Ured za ratne informacije, Ministarstvo pravde i Ministarstvo spoljnih poslova, sa zabrinutošću su promatrali politiku 'Srbobrana'. Njegovi žestoki napadi... njegova prikrive-

na nastojanja da brani kvistlinga Nedića... često su imali posledicu pomaganja nacističke kampanje, netrpeljivosti i rasne mržnje i štete američkim ratnim naporima.

Tvrđnja Fotića da on nije poslat u Sjedinjene Države od vlade koja je potpisala Trojni pakt, nego da je poslat 1935. godine od Stojadinovićeve vlade, nije baš vrlo srećna. Svaki onaj koji pozna političku istoriju Centralne Evrope, zna da je baš Stojadinović bio onaj, koji je protiv volje naroda započeo proosovinsku politiku u Jugoslaviji, on je razbio Malu Antantu i izdao Čehoslovačku još pre Münchena. On je prvi išao u Berlin i u Rim, gde je zaključio pakt prijateljstva. On je tražio fašističku pomoć u svojoj unutrašnjoj borbi protiv demokratske opozicije, koja je ujedinjavala ne samo većinu Hrvata nego i većinu Srba.

Posle okupacije Austrije Stojadinović je izjavio: 'Sad se možemo osećati sigurni, kad imamo 120 miliona prijatelja na našoj granici'. Danas se Stojadinović nalazi na ostrvu Mauriciusu, gde su ga saveznici internirali. Dr. Stojadinović je bio tipičan jugoslovenski Laval. Politika koju je poveo sursila se sa dvojicom drugostepennih ljudi, Cincar-Markovićem i Cvetkovićem. I za jugoslovenski narod nije bilo drugog puta nego državni udar. Gospodin Fotić je na čin ambasadora promoviran 1942. protiv većine glasova vlade, koja je obrazovana 27. marta 1941".

"SRBOBRAN" IGNORIŠE TESLU

Nikola Tesla solidarisao se sa Savom Kosanovićem a usprotivio Jovanu Dučiću - U Americi je Srbobran jedini list koji je ignorisao Tesline izjave protiv šovinizma i zalaganje za jedinstvo jugoslovenskih iseljenika u Americi i naroda u starom zavičaju - Ignorisao je i Teslinu izjavu prema kojoj je ponosan na svoje srpsko porijeklo, ali i na svoju hrvatsku domovinu

U dubokoj starosti, teško bolestan, Nikola Tesla istupao za jedinstvo iseljeničtva, protiv šovinizma, pružajući podršku oslobodilačkoj borbi u zemlji. *Srbobran* je jedini list koji nije publikovao Tesline izjave, iako je ovaj naučnik svjetskog formata bio počasni predsjednik radničke organizacije saveza *Srbobrana*. Tesla se na kraju telegramom i ogradio od toga kada su bez njegove saglasnosti htjeli da ga postave za počasnog predsjednika Srpske narodne odbrane. I u starosti je govorio kako je ponosan na svoje srpsko porijeklo, ali i na svoju hrvatsku domovinu. Takav njegov stav je bitno i u temelju suprotan *Srbobranovoj* političkoj i propagandnoj usmjerenosti. Taj list je ignorisao to i druga Teslina mišljenja i opredjeljenja suprotstavljena četničkom poimanju uloge uglednog čovjeka kao što je bio Nikola Tesla.

Jugoslovenski informacioni centar u Njujorku izložen je napadima sa svih strana, ponajviše od Konstantina Fotića iz Vašingtona i od Jovana Dučića u *Srbobranu*. Oštrim prigovorima s njim je izlagan i Sava Kosanović. Oglasio se

i Nikola Tesla. Uzeo je u zaštitu Savu Kosanovića a usprotivio Dučićevoj Srpskoj Narodnoj Odbrani. On je 7. aprila 1942. godine uputio sljedeće pismo Jugoslovenskom informativnom centru u Njujorku.

"Molim da obavite, da emfatično odbijam svaku vezu sa Srpskom Narodnom Odbranom. Slažem se potpuno sa idejama Ministra Jugoslovenske vlade g. Save Kosanovića. On je predano radio da se sačuva Jugoslavija, u saglasnosti sa željama čitavog našeg naroda oude i u starom zavičaju, bez obzira na žrtve. Sa izrazom velikog poštovanja Vaš brat Nikola Tesla".

Sava Kosanović je u julu 1944. godine preuzeo novu dužnost u novoformiranoj vladi dr. Ivana Šubašića - ministra unutrašnjih djela i socijalne politike. Prije odlaska uputio je pismo *Slovenskom Američkom Narodnom Svetu* u Čikagu i zahvalio mu na podršci koju su mu Slovenci u Americi davali u borbi protiv fašizma i za uspostavljanje sloge Jugoslavena u Americi i u Starom kraju. "Onima koji napadaju vaš rad možete lako odgovoriti da su slovenački interesi najbolje branjeni onda kada ih zajedno sa Slovencima brane Srbi i Hrvati. Jedino na taj način oslobodiće se Trst, Gorica, Primorski, Istra i jedino demokratska federativna prava narodna Jugoslavija može i hoće da ostvari narodno združenje čitavog jugoslovenskog narodnog organizma - pisao je Sava Kosanović.

Riječi zahvalnosti uputio je i *Narodnom vijeću američkih Hrvata*. I to vijeće mu je za cijelo vrijeme pružalo podršku razumijevanja i povjerenja. Simpatije prema njegovom radu u Americi iskazao je i *Srpski Vidovdanski kongres*. Taj kongres ga je izabrao za počasnog predsjednika u vrijeme kada je vrijedan zbog svog političkog stava i rada. *Mi smo bili oni koji smo branili čistoću srpskog imena u času kada je bilo najjače ponižavano od nerazumnih* - poručio im je Kosanović.

Kosanović se srdačno oprostio i sa predsjednikom Njujorka La Gvardijom. Zamolio ga je da prenese izraze divljenja naroda grada Njujorka prema maršalu Titu, jednu od najdramatičnijih ličnosti čitavog ovog rata. *Niko ko je upućen u povest Balkana, ko poznaje ideale i težnje naroda Balkana, a osobito naroda Jugoslavije - Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Slovenije, Bosne i Hercegovine i Dalmacije - svih onih zemalja koje sačinjavaju Jugoslaviju, ne može a da se ne divi kako je goleme zapreke Tito prebrodio, kako je velik doprinos dao prvo ujedinjenju naroda, drugo, u stvaranju vojske iz ničega, vojske koja se bori i koju su nacisti naučili da poštuju i da je se boje."*

SLOBODNA REČ I PATRIOTSKA SMRT DR. NIKOLE MIRKOVIĆA

Srbijanac dr. Nikola Mirković, veoma talentovan mladi ekonomista, trebalo je da primi katedru na Univerzitetu u Americi. Umjesto toga, pridružio se opredjeljenjima Save Kosanovića 1941. godine dok je ovaj potonji radio u jugoslovenskom predstavništvu u Uredu za rekonstrukciju. Konstantin Fotić

je nastojao da istisne jugoslovenske predstavnike u tom uredu. Ukinuo ga je u septembru 1943. godine. Mirković se tada, kao dobrovoljac, javio u američku vojsku. Već 3. maja 1944. on je poginuo u borbi protiv Nijemaca kod Visa.

O smrti Nikole Mirkovića major F. N. Arnold, u ime Strateške balkanske službe SAD-a, obavijestio je Savu Kosanovića. *Poginuo je kao hrabar vojnici pucajući svojom piškom na neprijatelja - obavijetio je Arnold Kosanovića. Pokopan je na svojoj rodnoj grudi, kao što je želio. Njegova hrabrost i odanost stvari svoje zemlje bila je besprimerna. Koliko malo mogu ja doprineti, ja sam ga predložio za najviše odlikovanje vojske Sjedinjenih Država. Dr. Mirković poneo je sobom duboko poštovanje i divljenje svojih drugova po oružju Američke vojske, a više svega, svojih prijatelja iz Narodnooslobodilačke vojske. Oni su mi rekli da neće nikada zaboraviti Nikolu Mirkovića.*

Za razliku od visokog mišljenja koje je prema Nikoli Mirkoviću iskazivala Strateška balkanska služba Amerike, redovni saradnik *Amerikanskog Srbobran*na Ž. Pavlović je posve drugačije predstavio patriotski primjer ovoga mladog čovjeka. Pavlović je, naime, iz Beograda došao u Ameriku za vrijeme vlade Milana Stojadinovića. U zemlji nije mogao ostati zbog švercovanja opijuma. Od 1943. godine on je u službi Srpske Narodne Odbrane i stalni je pratilac Konstantina Fotića na putu po Americi. Na vijest o Mirkovićevoj smrti taj Pavlović je objavio u *Slobodnoj reči* nečastan tekst koji glasi: *"na veliku žalost Joška Broza Tita, samozvanog jugoslovenskog maršala, bivšeg robijaša, i na veliku žalost samozvane Narodno-oslobodilačke vojske i partizana inače najobičnije pljačkaške razbojničke rulje bandita poginuo je prijatelj Nikola Mirković, koji im je stvarao lažne borbe i pobjede. Pa to slao u inostranstvo i obmanjivao ceo svet. Na veliku radost celokupnog srpskog naroda poginuo je jedan od mnogobrojnih Srpskih neprijatelja i izdajnika srpskog naroda Nikola Mirković. Svakako je bolje za tog izdajnika što je poginuo, jer bi inače bio ubijen u Srbiji i u Jugoslaviji posle njenog oslobođenja od neprijatelja, Nemaca i Italijana. Kao što će biti pobijeni, ako se ikada tamo vrate u Jugoslaviju i Srbiju, i ostale srpske izdajice, kao što su razni kosanovići, pribičevići, simići, simovići, lozići, gavrilovići, maletići, drenovac, dedijer i ostali gadovi izdajnički. Pa ma kaki režim bio ovo dobro upamtite, drugovi grobari Srpstva. Ne smatram da su imena gore pomenutih Srpskih izdajnika dostojna da se na početku svog imena izdajničkog 'Veliko Slovo' stavi".*

Čerčil o 27. martu: "HITLER JE BIO POGOĐEN U SAM ŽIVAC"

O 27. martu 1941. kao danu kada je srušeno pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu piše i V. Čerčil u svojim memoarima. *Malo je prevrata provedeno tako glatko... Hitler je bio pogođen u sam živac...*³⁵¹

351 V. Čerčil, *Drugi svetski rat*, III tom, Beograd 1965, str. 148-149.

U Njujorku se tada našao i jugoslovenski novinar, koji je zapisao: *"Nije bilo lista u Americi koji nije o tome pisao na prvoj stranici, dajući naslove slovima velikim od 6-7 cm. Široke mase Amerikanaca, kojima uvek imponuju srećna i herojska dela, počele su intenzivno da se interesuju za naš narod. Naši emigranti postali su najednput centar atrakcije u krugovima svojih prijatelja. Primali su telegrame, pisma, cvetice, čestitke i obećanja za pomoć. Dobijali su nameštenja i postali odjednom u očima Amerikanaca ne više ljudi sa Balkana, već prvoklasan materijal za stvaranje gorde i hrabre američke nacije. Naši ljudi su bili beskrajno ponosni na svoj narod u Jugoslaviji. Oni su 27. marta postali nešto i neku u Americi.*

*Dvadesetdevetog marta prisustvovao sam velikoj svečanosti posvećenoj Grčkoj, koju su priredili najveći hollywoodski i njujorški umetnici. Na toj svečanosti bilo je prisutno 7.000 najuglednijih građana Njujorka. Kada se digla zavesa predsednik Odbora je zamolio publiku da se digne i da sluša himnu najnovijih i najherojskijih saveznika Velike Britanije i Grčke - Jugoslovena. Teško je opustiti sa kakvim je oduševljenjem publika pozdravila Jugoslaviju. Dirnulo nas je što smo, iako još formalno neutralni, bili već od 27. marta smatrani saveznicima."*³⁵²

POZVAO SE NA BBC I - POGRIJEŠIO

U Americi su 1942. na prvu godišnjicu prisjećanja na 27. mart 1941. godine u Jugoslaviji iskoristili kao povod da o tome progovore radiostanice izvan novo-evropskog poretka. Radio-London je prenio izjavu Alberta Ajnštajna koji je istakao *seljački narod Jugoslavije i ono što je on učinio za pobjedu slobode kroz svoju spontanu akciju u izuzetno teškim okolnostima. Oni su pružili primer kako može pobediti tiraniju narod rešen da se bori za svoju slobodu.*

Književnik Nijemac Tomas Man, koji je izbjegao u SAD, u St. Monika, Kalifornija, 27. marta 1942. godine je rekao da je borba Jugoslovena za slobodu već snažno uticala na tok ovog rata i ubuduće će predstavljati čitilac od neprocenjive praktične i moralne vrednosti za opštu stvar.

Radio-Njujork se 27. marta 1942. pozvao na Londonski BBC i - pogriješio. Kad sluša netačnosti onda slušalac s razlogom posumnja i u ono što je tačno. *Prema još nepotvrđenim vestima Londonskog BBC-a, četnici su, pod zapovedništvom generala Mihailovića, digli u vazduh željezničku stanicu u Nišu, najvitalniji saobraćajni centar toga kraja koji se do sada nalazio u nemačkim rukama.*

Tako je javljao Radio-Njujork. To što je javljao u Nišu se nikada nije desilo. Niko i nikada nije tamo dizao u vazduh željezničku stanicu.

352 Prema Nikoli Milovanoviću, *Alibi puc s 27. marta 1941*, Beograd 1981, str. 613.

**RAZORNA PROPAGANDA PROTIVNA OSJEĆANJU LJUDI
O smislu 27. marta 1941. godine i osnovnoj pogreški vlade u izgnanstvu i njene propagande**

Jugoslavija nije izolirani problem naslov je članka Ane Mak Kormik u *Tajmsu* od 11. decembra 1943. godine. Autorka zastupa tezu po kojoj su se ras-pali dijelovi Jugoslavije pod udarcem rata jer nikad nisu bili spojeni skupa. Ta zemlja se raspala na srpsku, slovenačku i hrvatsku komponentu pod udarcima Osovine - napisala je Ana Mak Kormik. Njene tvrdnje opovrgnuo je Sava Kosanović u *Njujork Tajmsu*. On je u tom listu, polemišući sa Mak Kormikovom, napisao:

"Posle sloma službene Jugoslavije Hitler i Musolini razdelili su nas na sedam delova, ne obazirući se mnogo na teritorijalnu podelu Srba, Hrvata i Slovenaca. Preko dva miliona Srba palo je kod Pavelića. Dalmacija i ostrva, najhrvatskiji delovi, dati su bili Italiji. Slovenija je bila razdeljena između Nemačke, Italije i Mađarske. Nije potrebno da ovde raspravljamo uzroke prebrzog sloma službene Jugoslavije, osim neprijateljske premoći, ali nepravilno je i istorijski nekorektno, da se Hrvati kao celina optužuju za to. Potpuni neuspeh Pavelićeve Hrvatske najbolji je dokaz ovoga."

Ukazujući na nužnost opstanka Jugoslavije, Kosanović navodi neke od onih događaja što su slijedili iza sloma te države. *Hitler, Musolini i njihovi kvislinzi, u prvom redu Pavelić, izvršili su kriminalnu ekstreminaciju sa jednom namerom da iskopaju jaz između Srba i Hrvata. Razorna propaganda je bila vođena ne samo od strane neprijatelja, nego naročito ovde u Americi, od strane službenih diplomatskih predstavnika Jugoslavije. Odgovor naroda na ovo bio je ujedinjeni otpor u redovima partizana, koji je zbrisao sve umetne podele Hitlerove i koji je povezao zajedno Srbe, Hrvate, Slovence, Makedonce, katolike, muslimane i Jevreje u jedan zajednički pokret. I da partizani nisu ništa drugo učinili nego Hitleru odgovorili sa harmonijom i uklanjanjem razlika, dosta bi bili učinili. Međutim, osim toga, kao što saopštavaju objektivni strani posmatrači, oni vežu u borbi toliko nemačkih divizija, kao Sjedinjene Države i Velika Britanija u Italiji. To je bilo moguće kroz dve godine samo zato jer je većina naroda sa njima.*

Ana Mak Kormik je tvrdila da je kolijevka pokreta Hrvatska, Kosanović to osporava. Nije tačno da Titove snage dolaze uglavnom iz dubokog osećanja ogorčenosti Hrvata protiv Srba. *Većina partizana su Srbi, što je prirodno i što je najpozitivnije, partizanski pokret je najaktivniji i najjači u onim delovima Hrvatske gde su Srbi i Hrvati izmešani. To znači da neprijateljska propaganda najmanje uspeva tamo gde su srpsko-hrvatski odnosi najdelikatniji, gde oni žive zajedno kroz vekove i gde su bili počinjeni najveći zločini. Nedićeva propaganda iz Beograda i šovinistička srpska propaganda, koja je protivna osećaju većine Srba, tvrdi da su partizani Hrvati i da se bore za ekstreminaciju Srba i pravoslavlja. U isto vreme, Pavelićeva propaganda iz Zagreba i njegova štampa tvrde da su partizani Srbi i da se bore za uništenje Hrvata i Hrvatske.*

Mak Kormikova je napisala da komunisti nisu bili učesnici nacionalne pobune koju je vodio general Simović (27. marta 1941. - o.a.) i koju predstavlja vlada u izgnanstvu. Kosanović je unio ispravku i u ovu njenu postavku. *Veličina 27. marta 1941, kada je srušena vlada kompromisa kneza Pavla, nije u samom aktu koji je izvela jedna mala grupa ljudi, nego u tome kako je celi narod, osim petokolonaša, bez direktne veze sa onima koji su izveli udar, reagirao spontano i oduševljeno. Narod Jugoslavije dao je 27. martu nesavrnjivo otmenije tumačenje nego što je to učinio ministar spoljnih poslova Ninić. Duh 27. marta je najbolje predstavljen u Titovoj vojsci.*

Kad bi vlada u izgnanstvu bila ostala predstavnik toga duha, tj. duha otpora nacizmu i fašizmu i borbe za demokratsku Jugoslaviju, jedinstva i slobode za sve njezine komponente, i borbe za očuvanje interesa i časti i Srba i Hrvata i Slovenaca, sigurno ne bi došlo do formiranja vlade Tito-Ribar-Smodlaka, jer je ne bi trebalo. Sad je moralo da dode do nje, da budu paralizovane strahoviste pogreške vlade u izgnanstvu i njezine propagande, koja je napravila od Mihalovića simbol borbe protiv Jugoslavije, Rusije i demokratije.

Kosanović se osvrnuo i na Purićevu izbegličku vladu. Rekao je da ta vlada, u svojoj osnovi, moralu i individualnom sastavu - ne predstavlja 27. mart. *Ona je sastavljena iz diplomatskih i policijskih činovnika, koji ne predstavljaju politički ništa, i koji su do 27. marta predstavljali u svetu službenu politiku kneza Pavla, koju smo mi morali razbiti državnim udarom. Purićev kabinet nema ni jednog jedinog člana vlade 27. marta. Tako, ko je ista upoznat sa političkim prilikama u Jugoslaviji, mora se nasmejati na tvrdnju dr. Purića da Tito-Ribarova vlada ne predstavlja nikoga u Jugoslaviji.*

Na kraju svog polemičkog spisa Kosanović kaže da istupa u javnosti kao Srbin, kao generalni sekretar SDS koja je izazvala krizu Cvetkovićeve vlade uoči potpisa Trojnog pakta i kao član kabineta uspostavljenog 27. marta 1941. godine.

Osmi dio

**AMERIČKE VOJNE MISIJE
U ŠTABU DRAŽE MIHAILOVIĆA**

PROPAGANDNA OFANZIVA TODOROVIĆA I MENSFILDA

Stvarna kretanja na jugoslovenskim ratištima i logika zbivanja u praksi donosili su sve češće i obimnije pisanje britanske i američke štampe o četničko-osovinskoj kolaboraciji.³⁵³ Slijedom objavljenih priloga u listovima i časopisima dolazi se do saznanja kako su izbjeglička vlada i njen ambasador Konstantin Fotić u Vašingtonu nastojali da pridobiju SAD za podršku četničkoj strani. Predsjednika Ruzvelta (Rosevelta), koji je inače bio naklonjen Srbima i četnicima, Fotić je razuvjeravao u istinitost pisanja štampe. Govorio mu je da su neosnovane priče o četničkoj saradnji sa silama Osovine u zemlji. Objašnjavao je da to što se piše nalazi svoje izvore u sovjetskim agencijskim vijestima. Isticao je da engleski i američki listovi u stvari ponavljaju one priče koje su spremljene u sovjetskim i partizanskim *kuhinjama*. Da bi zvaničnu Ameriku uvjerio u tačnost svoje interpretacije događaja u zemlji i u nepouzdanost izvora na kojima štampa temelji svoje pisanje zahtijevao je da Amerikanci upute nepristrasne posmatrače na lice mjesta - u Mihailovićev štab. Jedino tako se, po njemu, moglo procijeniti postojeće stanje i odnosi u Jugoslaviji. Fotić, dakako, nije pominjao cilj svojih nastojanja da se iz suparništva Britanaca i Amerikanaca izvuče korist i za četnički pokret i za Jugoslaviju nakon završetka rata.

Fotićeva nastojanja su urodila plodom. Njemu je 13. maja 1943. godine podsekretar State Departmenta Summer Welles saopštio da će SAD poslati *dva američka oficira Mihailoviću i dva Titu*. Već 18. avgusta 1943. stigao je u Dražin štab prvi američki oficir kapetan Valter Mensfeld (Walter R. Mansfield). Kako pokazuju rezultati istraživanja J. Tomasevicha, od avgusta 1943. do maja 1944. godine američki oficiri su bili u sastavu britanske vojne misije i pod njenom komandom. Od kraja jula do kraja avgusta 1944. oficiri SAD-a bili su sa četnicima isključivo da bi olakšali evakuaciju savezničkih ponajviše američkih avijatičara koji su iskočili padobranom nad četničkim teritorijem. Samostalna američka obavještajna misija djelovala je u štabu Mihailovića od kraja avgusta do 1. novembra 1944. godine.

Kasnije, po svršetku rata, kapetan Mensfeld je napisao i objavio više članaka o četnicima. Prvi njegov prilog je ugledao svjetlo dana 1946. godine. Naslovio ga je *Pripovijedanje o dogodovštinama jednog marinca kao obavještajnog oficira*. U tom svom prilogu Mensfeld nije ni nagovijestio politiku četničkog pokreta u ratu. J. Tomasevich, koji je imao prilike da ga pročita, kaže da nema ni aluzije na četničku kolaboraciju sa Italijanima ili Nijemcima.³⁵⁴ Pripremio je još jedan članak *Mihailović i Tito* u vrijeme kada je u Beogradu trebalo da počne suđenje Mihailoviću. Objavljivanje toga njegovog članka odgođeno je

353 Predana istraživanja toga pisanja obavio je Jozo Tomasevich i publikovao ih, dijelom, i u svom djelu *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*.

354 Walter R. Mansfield, *Marinac s četnicima* - Marine Corps Gazette, 1946.

do 1956. godine. Kad je publikovan moglo se vidjeti da ovaj američki kapetan tvrdi kako se Mihailović uvijek borio protiv Nijemaca, te da nikada nije saradivao sa okupatorima. *Američka misija kod Mihailovića nikad ga u toku 1943. i 1944. godine nije vidjela da saraduje s Nijemcima* - piše Mensfeld. On dopušta mogućnost da je jedan broj četničkih komandanata postigao nagodbe s Nijemcima. Učinili su to jedino s ciljem da sačuvaju svoje jedinice i da dobiju oružje, koje će - kada dođe vrijeme - okrenuti protiv onih koji su im ga dali. Uradili su to i radi suzbijanja partizana koji su htjeli da unište četnike za koje je komunizam bio neprihvatljiv.³⁵⁵

U njegovom prilogu u *Knjizi o Draži*³⁵⁶ taj autor prihvata četničku tvrdnju da su britanski i američki državnici izdali Mihailovića u Teheranu i na Jalti. Jozo Tomasevič³⁵⁷ piše da je nakon što su špalte ove knjige bile otisnute došao do Mensfeldovog izvještaja Mihailović i njegove snage sa datumom od 24. aprila 1944. godine. Tomasevič kaže da je taj izvještaj ograničen u zapažanju, ali sa apologetskog sadržaja prema Mihailoviću.

Taj isti kapetan Valter R. Mensfeld u indikativnom kontekstu se spominje 7. septembra 1944. godine u pismu koje Mihailoviću piše kapetan Borislav Todorović, izvještavajući ga o svom propagandnom radu u SAD-u.³⁵⁸ Todorović je, naime, izišao iz zemlje i preko Kaira stigao u Ameriku. Išao je zajedno sa Mensfeldom, koji je boravio u štabu Mihailovića od 18. avgusta 1943. godine. Kao što je već rečeno, tamo je kasnije pridodat britanskoj misiji na čijem je čelu bio Armstrong (C. D. Armstrong), britanski general, koji je u taj štab došao 23. septembra iste godine. Mensfeld je napustio Jugoslaviju 14/15. februara 1944.³⁵⁹ Baš na tom putu se, eto, Borislav Todorović sastao i zblžio sa Mensfeldom u vrijeme kada je ovaj završavao izvještaj nadređenim o svom boravku u Dražinom štabu.

"Pišući samo istinu i samo ono što je video, Mensfeld je napisao najlepšu stvar, koja se ikada o nama pojavila." - piše Borislav Todorović Draži 7. IX 1944. Njegov izvještaj sam kompletirao dokumentarnim fotografijama sa našeg puta i dokumentima skupljenim od strane grupnih komandanata. Izradio sam tri identična albuma od kojih smo jedan odneli i zajedno predali Nj. V. Kralju, Drugi album priložili smo uz njegov raport, a treći sam zadržao za sebe.

O toj svojoj i Mensfeldovoj posjeti kralju, on obavještava Mihailovića: "Nj. V. Kralj primio nas je tužno. On je bio oduševljen Mansfeldovom pričom i fotografijama, koje smo mu pokazali. Sutradan Nj. V. Kralj pozvao me je opet i u četvoročasovnom razgovoru ja sam mu naslikao situaciju u zemlji. On je bio dečački oduševljen i više puta potvrdio da on nikada neće poslušati Engleze i izdati

svoj narod i Ciću. Smatrao sam da je ovo svetinja jer: 'Carska se ne poriče' - ali na žalost! On nije ostao dosledan datom obećanju. Rekao mi je da ste Vi mene uputili u Ameriku, gde sam zaista i potrebniji, a da Vođa⁶⁰ koji je tek bio izišao iz zatvora treba da ide sa njim, što je i usvojeno."

Po onome što je javljao Todorović, u Americi su svi pokazali najveće razumevanje za našu stvar. Naša stvar je bila na najboljem putu. Predsednik Ruzvelt naredio je i potpisao odašiljanje jedne čisto američke vojne misije i velike količine materijala. Kada je već sve bilo spremno došla je intervencija Engleza. Lično g. Čerčil intervenisao je kod g. Ruzvelta i stvar je propala."

Mensfeldov izvještaj blagonaklon prema Draži i četnicima utro je put Todorovićevom radu u Americi. On piše Mihailoviću: "Pošto je od nadležnih ostala samo gola simpatija, rešili smo da se obratimo američkom javnom mnjenju i preko njega postignemo ono što preko nadležnih nismo uspjeli."

Kakvo je tada bilo raspoloženje američke štampe? Slobodno mogu da kažem da sam stigao suviše kasno. Štampa je uveliko postala protivotvska. Vrlo vešto vodena komunistička propaganda, poduprta od Rusa i Engleza, brala je sada plodove u američkoj štampi.

Posle dogovora sa G. Fotićem (Konstantin, tada bio ambasador jugoslovenske izbjegličke vlade u SAD-u), rešeno je da se sazove konferencija štampe u ambasadi. Uspjeh je bio preko očekivanja. Preko 45 novinara i predstavnika najvećih amer. agencija i listova. Kada su mi čestitali rekao sam da mi je bilo neobično lako da tako govorim jer sam prenosio samo ono što sam video: govorio sam istinu. Štampa je ponovo zaburjela o Vama i našoj borbi; naši neprijatelji bili su očajni osobito kada sam bio odmah pozvat da na radiju govorim a odmah zatim na još dve radio stanice u televizijskoj stanici Njujork. Adamićeva⁶⁰¹ grupa tzv. Komitet Južnih Slovena napisao je protestno pismo koje je objavljeno. Moj odgovor sasvim ih je umirio, te su napadi na mene morali početi iz Moskve."

Todorović je nastavio rad na organizaciji i širenju četničke propagande u SAD-u. Sledovali su člancima da sve rede i rede, ali je javnost bila probuđena. Interesovanje za istinu ponovo se probuđilo. Legenda stvorena oko Tita počela je da se ljulja. I ovom prilikom egul. Intervencija koči moj rad i čim sve da nas onemoguća. Od min. pravde primam tri puta opomenu da ne radim ono što izlazi iz delokruga rada punomoćenika Voj. izaslanika inače će mi zabraniti boravak u Americi.

Zajedno sa tadašnjim ambasadorom Fotićem, Todorović je, nešto obazrivije, kako kaže, nastavio u ovom smislu. Starao se da što više obaveštenja pruži

355 W. R. Mansfield, Mihailović i Tito, *Knjiga o Draži*, II, str. 345-356.

356 Isto, str. 362.

357 J. Tomasevič, n. dj., 333.

358 AJ - Arhiv Jugoslavije 103-67-292.

359 Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 3, str. 55, 147-148.

600 Lukavec je o njegovom boravku u Kairu i Londonu. Zbornik NOR-a, tom XIV, knj. 3, Prilog I, blok Br. 2, 3 i 4. Todorović je upućen u Ameriku za punomoćenika vojnog izaslanika u Vašingtonu. On se, međutim, u potpunosti posvetio propagandnim aktivnostima.

601 Luj Adamić, američki književnik jugoslovenskog porijekla, od kraja 1942. godine pružio punu podršku partizanima.

nadležnim (nar. poslanicima i senatorima). U Kongresu u tri maha čuje se protivni glas protiv politike koju Amerika vodi prema Jugoslaviji... Za ovo veoma mnogo zasluga ima gđa Jovi (ćerka Rut Mišel) i g. Cvetković. Ja sam bio pozvan u Boston gde sam profesorima univerziteta održao predavanje a potom sam krenuo da obiđem srpske kolonije po Americi.

Todorović, potom, piše o listu Amerikanski Srbobran.

U Americi među srpskim iseljenicima izlazi njihov organ Amerikanski Srbobran. Taj list je kao i veliki broj američkih Srba slavio Mihailovića. Oni nikoga, čak ni Kralja, ne poštuju osim Vas. Vi ste za njih sve i sva. Oni su sa Vama, pate i podnose sve teškoće, naduju se kad od Vas nešto čuju. Na svim skupovima samo se Vaše ime čuje - piše Todorović Mihailoviću. "Osnivaju se Vaši fondovi koji su Bogu hvala dobro snabdeveni... Jedina muka sa ovim ljudima bila je ubediti da Vi vodite jugoslovensku politiku a ne čisto srpsku i velikosrpsku, jer su oni ekskluzivno Srbi i ne žele ništa više sem Srbije, svakako Vel. Srbije. Naročito ne žele nikakvu zajednicu sa Hrvatima. Na svakom sastanku ubedivao sam da moraju da sledeju Vama da Vi najbolje, budući na licu mesta, znate šta treba raditi i da je Vaš cilj ujedinjeno srpstvo u granicama Velike Jugoslavije. Uvideli su najzad i priznali da tako mora biti. Njihov organ 'Srbobran', koji je svojim dosadašnjim stavom otišao već suviše daleko, ne može da menja svoj stav u tom smislu, jer bi to bio poraz pred hrvatskim listovima i komunističkom 'Slobodnom Rečju'. Utanačili smo da će 'Srbobran' i dalje braniti interese srpstva, ali da više neće napadati jugoslovensku politiku".

ZAGONETKA ZVANA JUGO-RATIŠTE

Pojedini misionari nisu bili u stanju da shvate zbivanja, stvarno stanje i odnose na tom podneblju

Četnički cilj je bio da iz suparništva između Britanaca i Amerikanaca izvuče korist za buduću Jugoslaviju. Tako je 18. avgusta 1943. godine stigao u Mihailovićeve štab prvi američki oficir kapetan Walter R. Mensfield.³⁶²

Nezavisno od Mensfielda, njegovih izvještaja i objavljenih članaka, pojedini misionari na jugoslovenskim ratištima nisu bili u stanju da shvate zbivanja, stvarno stanje i odnose na ovom podneblju. To najrječitije pokazuje ovaj citat iz jednog od izvještaja koje su pojedinci slali svojim nadređenim.

362 Od avgusta 1943. do maja 1944. američki su oficiri bili pridodati britanskoj vojnoj misiji i pod njenom komandom. Od kraja jula do kraja avgusta 1944. američki oficiri bili su s četnicima isključivo zato da olakšaju evakuaciju savezničkih uglavnom američkih avijatičara, koji su iskočili padobranom nad četničkom teritorijom, a od kraja avgusta do 1. novembra 1944. kod Mihailovića je bila samostalna američka obavještajna misija.

"Neprekidne gerilske borbe odvijaju se na teritoriji cele Bosne i teško je odgonetnuti ko je kome neprijatelj u ovoj mnogostranoj borbi, naročito kada je dostupno vrlo malo objektivnih informacija. Detalji o broju učesnika se mogu prikupiti, ali osnovna teškoća leži u tome što se mora praviti razlika između Četnika, Ustaša, Partizana, HSS-a, Srba i Bosanaca, o čemu postoje tri različita verovanja, tako da je gotovo nemoguće doneti čvrste i brze zaključke, ili pak logički doći do zaključka koje se snage bore protiv sila Osovine".³⁶³

Uz Mensfielda su britanskoj misiji pridodati potpukovnik Albert B. Sajc (Albert B. Seitz) i poručnik Džordž Misulin (George Musulin). Oni su se spustili padobranom u Srbiju zajedno sa brigadirom Armstrongom krajem septembra 1943. godine. I Sajc će kasnije hvaliti četničke komandante Kalabića i Lukačevića. Četničko-osovinsku kolaboraciju nazvaće bajkom koja se nije mogla ozbiljno shvatiti. "Bio sam s previše četničkih vođa u vrijeme kad ih je sigurno loše obaviješteni ili lažljivi radio-Tbilisi optuživao za kolaboraciju". Sajc je, šta više, nadmašio četničke tvrdnje: kaže da su četnici svojom pobunom pod Mihailovićevim vodstvom učinili neprocjenjivo dobro Rusiji. Primorali su Njemačku, navodno, da odgodi svoj napad na Rusiju od aprila do juna 1941. godine. Dodao je da su četnici tokom zime 1941/42. zadržavali 30 neprijateljskih divizija.³⁶⁴

Hadsonovi izvještaji su bitno različiti od utisaka i ocjena Sajca i Mensfielda. Zajedno su putovali po Srbiji. Hadson 17. marta 1944. godine iz Berana šalje izvještaj u kojem je dao uravnoteženu sliku četničkog pokreta od ljeta 1941. godine. On navodi da su se Mihailović i njegovi četnici često sukobljavali sa Srpskim dobrovoljnim korpusom, povremeno razoružavali Nedićeve jedinice i ubijali partizane po Srbiji, dok su Nijemci uglavnom ostajali ravnodušni prema ovoj borbi među raznim srpskim grupama.

KOME JE NAKLONJENA PROPAGANDA?

Saveznici okreću leđa četnicima - hvatanje za slamku spasa

Mihailović i Izvršni odbor četničkog CNK 18. IX 1944. godine pišu šefu američke vojne misije i predlažu da vlada SAD-a posreduje u rješavanju odnosa između četnika i partizana.³⁶⁵

Pismo je upućeno šefu američke misije pukovniku Mek Daulu. "Tri su godine kako u Jugoslaviji, a naročito po srpskim oblastima, besni građanski rat, kojima je nametnula komunistička partija Jugoslavije u svojoj težnji da silom i

363 Arhiv VII, Ča, k 20, reg. br. 4/03 - VK-Y-70974

364 Albert B. Seitz, Mihailović: Hoax or Hero?, Columbus, 1953, str. 48-49, 128, 138-139.

365 VII, Ča, k 20, reg. br. 18/6.

terorom prigrabi vlast i nametne svoju diktaturu jednom u suštini demokratskom narodu. U tu borbu protiv Srpskog naroda kao najjačeg zatočnika slobode na Balkanskom poluostrvu, komunistička partija Jugoslavije okupila je sav međunarodni ološ na Balkanu, počevši od ustaških zločinaca, mađarskih krvnika, bugarskih i rumunjskih komunista, italijanskih begunaca, pa do arnautskih otpadnika. Predvođe ih komunistički borci iz španskog građanskog rata na čelu sa Titom."

Svaljujući krivicu za NOP na KPJ, Tita, autori pisma pripisuju Mihailoviću otpor protiv okupatora na području cijele Jugoslavije. Kažu da je uzanji pristao ceo Srpski narod i Slovenački narod kao i svi jugoslovenski orijentisani Hrvati. U isto vrijeme oni pišu da je KPJ jedna neznatna manjina, ali se u toku ovoga rata dogodilo nešto čemu se Srpski narod nikada nije nadao. Čemu se nije nadao - dolazi od Saveznika.

"Već je više od godine i po dana kako saveznička propaganda, preko svojih emisionih stanica i savezničke štampe pa i najviši predstavnici najvišeg političkog života u savezničkim zemljama moralno pomažu Komunističku partiju Jugoslavije ističući da se Tito i takozvana Narodnooslobodilačka vojska jedini u Jugoslaviji bore protiv okupatora, i ako je svemu narodu, koji to gleda, jasno da se Tito i njegova vojska vrlo vešto klone svakog sukoba sa okupatorom, a da sve svoje snage upotrebljava u borbu protiv Srpskog naroda i Jugoslovenske vojske, kojom komanduje general Draža Mihailović."

To autori pisma nazivaju "jednom naročitom politikom saveznika prema Srpskom narodu. Njom se ugrožava sav njegov narodni opstanak. Pod uticajem te politike obrazovana je u Londonu jugoslovenska vlada, na čelu sa g. dr. Ivanom Subašićem, koji u zemlji nema nikakvog oslonca ni među Srbima, ni među Slovencima, a ne zna se ni koliko ga ima među Hrvatima, i koja je s toga samo slepo oruđe u rukama Tita i njegove vojske u borbi protiv Srpskog naroda."

Takva saveznička politika stavila je, prema ovom pismu, teška iskušenja srpskom narodu koji im odolijeva zahvaljujući samo svome demokratskom nastrojenju. Taj narod je, i pored privrženosti saveznicima, doživio tu sudbinu da ga danas biju ti isti saveznici, od kojih je očekivao slobodu i oslobođenje, odnosno dočekao da ga iz dana u dan bije i uništava savezničko oružje, nametnuto za uništavanje okupatora, ali dato u ruke komunističke partije Jugoslavije, koja se tim oružjem koristi za svoje posebne ciljeve isključivo u borbi protiv srpskog naroda u namjeri da krvavim terorom slomije njegovu otpornu snagu, kako ni posle njegova slobodna volja ne bi mogla doći do izražaja."

U pismu se kaže da je srpski narod u ovom ratu "za zajedničku savezničku stvar dao žrtve realtivno veće nego i jedan narod u Evropi, s bolom i sa zebnjom u duši sluša svaku noć kako saveznički transportni avioni po Srbiji sve više i više i u sve većem broju raznose ratni materijal i dobacuju ga takozvanoj Narodno oslobodilačkoj vojsci, a on dobro i sigurno zna da će taj saveznički ratni materijal biti upotrebljen protivu njega i njegovih najboljih sinova koji se nalaze u redovima Jugoslovenske vojske.

Srpski narod je očekivao vaskrsenje a njegovi veliki saveznici kao da hoće da mu privremeno ropstvo pod nacistima zamenu trajnom diktaturom komunističke partije. Teže sudbine i strašnijeg i nepravednijeg završetka rata nisu mogle, niti mogu, da očekuju ni narodi koji su ratovali na strani osovine.

Oni su govorili i sebi priskrbili pravo da govore u ime srpskog naroda. Svoja pitanja, svoje strahove i nedoumice zbog pogrešno vodene politike prebacuju u strahove, patnje i nedoumice srpskom narodu. Svoje verovanje prenose na srpski narod da to njegovi saveznici neće dozvoliti."

A naročito to neće dozvoliti veliki američki narod, da bi mali narodi jedno ropstvo privremeno zamijenili drugim trajnim ropstvom. Pa mole: da Američka unija prekine i spreči daljnji građanski rat u Jugoslaviji, da Američka armija obrazuje komandu za Jugoslaviju. "A mi pristajemo da se sa svima našim snagama uključimo pod tu komandu". Mole i "da se odmah prekine slanje oružja i municije komunistima, kao i da se prekine sa propagandom koja im je nepravilno naklonjena". Pristaju kada novoobrazovana komanda američke vojske u Jugoslaviji uvede red "da se izvrši plebiscit između nacionalnih i komunističkih snaga u ovoj zemlji, pa zatim da se ostvari poredak onakav kakav narod bude želeo."

Tako su se obratili preko šefa američke misije vladi SAD-a sa nadom "da neće Srpski narod biti prinuđen da traži drugi izlaz iz ove situacije." Za Centralni nacionalni komitet (CNK) stavljeni su parafi Stevana Moljevića kao predsjednika Izvršnog odbora i Aleksandra Aksentijevića kao sekretara.³⁶⁶

MANIPULACIJE SA MEK DAULOM

Boravak američkih vojnih misija u Dražinom štabu, uz osiguranje evakuacije oborenih pilota iz Amerike, proizvod je i drugih potreba vojnih i obavještajnih organa i vlade SAD-a. Jedna od njih je da saznaju da li partizani oružje i drugu opremu, koju su im slali Amerikanci, upotrebljavaju protiv četnika. Ravnogorska propaganda u zemlji, i ona u inostranstvu, u organizaciji izbjegličke vlade, bila je ispunjena optužbama da se to oružje okreće jedino protiv četničkih jedinica.

Ulagani su veliki naponi da se američka vojna misija uvjeri u neadekvatnu upotrebu pomoći koju partizani dobijaju od Amerikanaca. U tu svrhu je trebalo iskoristiti boravak američkog pukovnika Mek Daula (MC Dowella) u misiji kod Mihailovića i u njegovom štabu. Četničko vodstvo je smatralo da će taj pukovnik moći uvjeriti američke vojne i političke vlasti - preko njih i

³⁶⁶ VII, Čak. k. 20, reg. br. 1876.

američku javnost - da četnicima ukažu pomoć. Koristeći se njegovim boravkom u psihološkom i propagandnom smislu, Draža šalje cirkularni telegram broj 677: "Samo za komandante korpusa i više starešine".

On je u tom telegramu poručio: "Šef američke vojne misije pukovnik Mek Daul (McDowell), koji je stigao u moj štab 26. avgusta, ima široka politička ovlašćenja. Sa njim sam izradio detaljan saveznički, politički i vojnički plan. Sad je potrebno da svaki starešina vrši samo ono što mu ja naredim. Svaka inicijativa mimo mojih naredjenja može sve da nam pokvari. Zato naređujem da se nikakva akcija bez mog naredjenja, osim protiv komunista ne sme preduzeti".³⁶⁷ Ovo Mihailovićevo saopštenje o ovlašćenjima Mek Daula o tome da je s njim izradio detaljan saveznički, politički i vojnički plan više je izraz razmišljanja prema vlastitim željama nego prema činjenicama. Vjerovatno je bila namijenjena podizanju morala njegovih komandanata. Kasnije je ovaj njegov telegram pročitana i trupama, a ne samo komandantima Korpusa i višim starješinama. Valjalo je, svakako, šefove i članove tih misija iskoristiti u propagandne svrhe. U zemlji dakako, ali ponajviše u inostranstvu, osobito u domaćoj javnosti Sjedinjenih Američkih Država.

Mihailović je stoga, povodom boravka šefa američke misije, uputio i pismo ambasadoru Konstantinu Fotiću u Vašington. Učinio je to odmah nakon što je Mek Daul napustio Jugoslaviju. Mihailović zato piše da je Mek Daul "otišao kao veliki naš prijatelj". Kaže da ga je Amerikanac pratio kroz veliki dio zapadne Srbije i sjeveroistočne Bosne. Imao je prilike da vidi velike naše vojničke snage, kao i čvrstu povezanost između naroda i vojske. U Bosni je bio oduševljen našim radom na zблиženju sa Muslimanima i Katolicima. Učestvovao je na zborovima gde su sve ove veroispovesti bile zastupljene, i ja verujem da će njegov referat, pored referata Sajca (Seitza) i Mensfilda (Mansfilda) biti još jedna potvrda stvarnog stanja u zemlji u našu korist.

Obavijestio je u tom pismu ambasadora Fotića da je Mek Daul s njim posjetio vojne bolnice i razgovarao s četnicima koje su većinom ranili partizani. Šef američke vojne misije rekao nam je, navodno, da će biti velikog skandala ako američki narod čuje da se nacionalistički vojnici ubijaju američkim oružjem koje isporučuju američki avioni (partizanima). Sugerisao je Fotiću da Mek Daulovo ime "treba čuvati kako ga ne bi onemogućili u radu". Dodao je da smatra "da bi trebalo da potražimo što jači naslov za Ameriku, jer Amerika ima velikih ekonomskih interesa na Balkanu, a i mi isto tako imali bi interes da se ekonomski vezujemo za nju".³⁶⁸

Te četničke nade je proizvodilo razmišljanje iskrivljeno vlastitim željama. Možda je i Mek Daul doprinio tome da poraste Mihailovićeve nade. Ali ovaj

Amerikanac, nakon odlaska iz Jugoslavije, ni u svom izvještaju datiranom 22. novembra 1944. godine, ni u svojoj izjavi istražnoj komisiji *Komiteta za nepristrano suđenje Draži Mihailoviću* ne otkriva ništa što je on eventualno govorio Mihailoviću ili na raznim političkim skupovima dok je bio u Jugoslaviji. Nije potvrdio ništa od onoga što je Draža predstavio u svom pismu Fotiću ili u cirkularnom telegramu komandantima korpusa i višim starješinama. Četničkom vodstvu to nije smetalo. Ono je, i pored toga, išlo i dalje naročito u propagandnom smislu. Štab Vrhovne komande je 17. oktobra 1944. godine uputio poruku četničkom štabu za Dalmaciju. U poruci se kaže da je šef američke vojne misije *pri Vrhovnoj komandi, pukovnik McDowell, izričito izjavio na političkim sastancima da je britansko-američka invazija Balkana neminovna, te da Balkan nikad neće biti prepušten Rusima i time bolševizaciji*".

I u Dražinoj poruci od 22. oktobra svim nižim komandama - opet o Mek Daulu - rečeno je: "Pukovnik McDowell, šef američke vojne misije pri Vrhovnoj komandi, izjavio je kako se premijer Churchill boji da će nakon rata Engleška biti jedina zemlja u Evropi koja će morati zastupati ideju monarhizma, te će stoga podržavati svaku monarhističku stranku, uključujući i Mihailovićev pokret".³⁶⁹ Ova obavijest Štaba Vrhovne komande podređenim komandama je zapravo parafraza koju su u dnevne izvještaje uključile njemačke radio-službe za hvatanje radio-poruka. Poruke su vjerovatno bile šifrirane, ali je poznato da su Nijemci brzo dešifrovali podjednako i partizanske i četničke šifre.

Četnička komanda za Srbiju u službenoj izjavi, šta više, kaže još konkretnije: da je Mek Daul navodno istakao: "(1) da su Saveznici prestali snabdijevati partizane, jer to snabdijevanje nisu upotrebljavali za borbu protiv okupatorskih vojski; (2) da će uskoro doći do iskrcavanja samo američkih trupa u Jugoslaviju i da to garantuje narodu da svoja demokratska načela može izražavati bez ikakvog pritiska; (3) da su Saveznici u Francuskoj i Italiji razoružali sve partizanske odrede i dozvolili samo regularnu vojsku".

Ni jedna od citiranih izjava Mek Daula, dakako, čak i da je uistinu iskazana, nije predstavljala službenu politiku SAD-a.³⁷⁰ I dr. Jozo Tomasevič pretpostavlja mogućnost da je te navodne izjave Mek Daula izmislio vodstvo četničkog pokreta pripisujući ih ovom Amerikancu sa ciljem da podigne moral u svojim jedinicama i narodu nakon hladjenja odnosa Britanaca prema četnicima. Štab za istočnu Bosnu obavijestio je štab za Hercegovinu 26. novembra 1944. godine da se pukovnik Mek Daul prethodnog dana vratio iz Washingtona u četničku Vrhovnu komandu.³⁷¹ Motiv za takvu neistinitu tvrdnju zbunjuje - Jozo Tomasevič kaže da je to moglo biti samo u očajanju.

367 Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, Četnički dokumenti, reg. br. 33/2, kutija 129.
368 *Knjiga o Draži*, II, 171-174., dva sveska. Uz Radoje Knežević Windsor, Canada, 1956, 171-174.

369 Mikrolitni bi. I-311, tola 189, snimak 1096, 1093.

370 O američkoj politici reorganizovanja u bilo kakvoj operaciji većih razmjera na Balkanu: Stimsonov memorandum konferenciji u Quebecu u avgustu 1944. godine u Stimson and Bundy, 446-448.

371 Mikrolitni bi. I-311, tola 189, snimak 1254.

Jedan raniji slučaj takvog izmišljanja vijesti u svrhu podizanja morala četničkih snaga predstavlja i cirkularna objava Štaba četničke Vrhovne komande od 10. oktobra 1944. godine o tome da se u inostranstvu (Italiji) stvara jugoslovenska vojska od oko 100.000 ljudi u kojoj će biti mnogo i jugoslovenskih oficira i vojnika iz Švicarske - bivših jugoslovenskih ratnih zarobljenika u Italiji koji su nakon italijanske kapitulacije uspjeli preći u Švicarsku.³⁷² Tom istom šefu misije, osim ovih iz četničkih izvora, pripisuju i drugi antičetnički srpski (pronedicevski, proljotičevski, partizanski i njemački izvori).

Mek Daulov boravak kod četnika završio je na intervenciju (Churchila) Čerčila kod Ruzvelta kojem je oštro prigovorio, a Ruzvelt naredio da se opozove od četnika.

Pomanjkanje potpunijih obavještenja u Velikoj Britaniji i SAD-u o stvarnim zbivanjima u Jugoslaviji, posebno u najširoj javnosti, a kod mnogih vladinih i vojnih funkcionera, išlo je u četničku korist. Time se može objasniti da je veliki dio javnosti bio na četničkoj strani dugo pošto je četnička stvar izgubila naklonost vrhunskih funkcionera britanske i američke vlade. Postojalo je, štaviše, raspoloženje da se partizanski, sovjetski pa i britanski izvještaji o četničkoj kolaboraciji odbace kao propaganda komunističke inspiracije. U vrhu ravnogorskog pokreta, po svemu, nisu shvatili domete britanskog uticaja na savezničku politiku u Jugoslaviji i na Balkanu. Katkad su znali zaigrati na kartu tobožnjih razlika u politici Britanaca i Amerikanaca. Bilo kako bilo, dva su se saveznika - i Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države - potpuno slagale u potrebi povećavanja pomoći partizanima i NOP-u i uskraćivanja pomoći četnicima.

Tako je i ostalo sve do kraja rata i nakon njega.

DRAŽA ILI TITO? -

ODGOVOR U POLITICI SAVEZNIKA IŠAO JE U PRILOG TITU

Posljednja nada za Fotića i Dražine propagandiste u Americi

Mensfeldov izvještaj, ma kako intoniran, nije mogao uticati na stavove zvanične Amerike. Ti stavovi početkom 1944. godine nisu išli u prilog Mihailoviću, čija je situacija sve beznačajnija.

Na pitanje za Jugoslaviju: Tito ili Draža? - odgovor u politici Saveznika išao je u prilog Titu. Domalo se, ipak, već u martu i aprilu 1944. godine pojavila još jedna nada za četnike. Izgledna i ozbiljna i po uvjerenju ambasadora ju-

goslovenske izbjegličke vlade u Vašingtonu Konstantina Fotića i njegovog neposrednog okruženja. U Vašington je, naime, stigao kapetan Mensfeld, koji je kao američki misionar boravio kod generala Mihailovića. Ubrzo, već u aprilu, iz Jugoslavije je došao i pukovnik Sajc (Seitz). Obojica su upućeni da utvrde tačno stanje na jugoslovenskim ratištima. Podnijeli su i izvještaje međusobno saglasne u nalazima i ocjenama.

Pisali su da Draža vodi borbu protiv Nijemaca. Tvrdili su da su čak i oni učestvovali u tim borbama. Očekivalo se da će njihovi izvještaji okrenuti američki stav i ubrzati pripreme i ponovo otpočeti slanje pomoći četnicima, jer je i sporazum u Teheranu preferirao gledišta da se pomaže svim koji se bore protiv Nijemaca. Računalo se da je tim izvještajima dokazano da se Draža bori protiv okupatora. Ambasador Konstantin Fotić i kapetan Borislav Todorović su svakodnevno išli kod pukovnika Gudfela koji je inače organizovao slanje pomoći. Ili, insistirali na slanju pomoći Draži, dok im Gudfeld nije rekao da od toga nema ništa.

Ne samo da su potonule nade u bilo kakvu dalju pomoć saveznika ravnogorskom pokretu Mihailovića nego je došlo do jednog, može se reći, završnog udarca: pozvan je dr. Ivan Šubašić u London. Već po staranju i povlasticama oko njegovog puta iz Amerike avionom u London moglo se vidjeti da mu je namijenjena neka posebna uloga. Tamo ga je primio lično Čerčil.

U to doba se već Crvena armija približavala Dunavu. Partizani i jedinice NOVJ-a su im išle u susret. Radiostanice i štampa Engleske i Amerike su redovno obavještavali o stanju na frontovima. Čerčil je u Donjem domu izjavio da je kralj smijenio jugoslovensku vladu, koju je preuzeo dr. Ivan Šubašić - Prvi Šubašićev akt bila je smjena Konstantina Fotića sa ambasadorskog mjesta u Vašingtonu. Smjene su izvršene i u drugim predstavništvima jugoslovenske vlade u izbjeglištvu. Zauzvrat, čim je formirana Šubašićeva vlada 7. jula 1944. godine, Fotić je nije priznao. Uputio je i notu Stejt departmentu i dao posebnu izjavu na konferenciji za štampu u ambasadi. Rekao je i kako je sa njegovim stavom saglasno i cjelokupno osoblje Ambasade. Da nije bilo tako može se vidjeti i iz pisma koje je Mihailoviću uputio kapetan Borislav Todorović, kao opunomoćenik Vojnog izaslanika u jugoslovenskoj ambasadi. U tom pismu datiranom 7. IX 1944. godine dio je posvećen smjeni Purićeve i uspostavljanju Šubašićeve izbjegličke vlade u emigraciji, te odnosu osoblja ambasade prema toj promjeni.

"Čim je Šubašić dobio mandat bilo je jasno kuda se ide. G. Fotić savetovao je energičan istup. Mladen je ublažavao sve predloge i odlagao je Fotićevo i njegovo dalje ostajanje na mestu. Dok se vlada ne obrazuje dalo je vernena da se izvrše bar neke pripreme za rad kada Fotić bude primoran da ode iz Ambasade. Za p. puk. Kneževića, mene i ostale članove ambasade bilo je jasno da će svaki rad biti potpuno onemogućen. Dolazak Titovih Predstavnika, potpuno legalnih pred Amerikancima, ne samo da bi nas onemogućio već i unizio. Mi bismo možda sedeli još koji mesec, bez mogućnosti ikakve akcije a potom najverovatnije upućeni

³⁷² Mikrofilm T.311, rola 189, snimak 999.

u Titov štab, na 'novu dužnost'. Ovo se nije moglo dozvoliti ne zbog naše lične sigurnosti već zbog našeg rada".

Kad je objavljeno obrazovanje Šubašičeve vlade Konstantin Fotić je odmah odlučio da napusti ambasadu "davši jednu izjavu štampi o ovom svom koraku". U tom je stiglo obavještenje iz vodstva četničkog pokreta u zemlji da je on postavljen za člana Centralnog nacionalnog komiteta "baš u poslednji čas, kao poručeno".

JOŠ JEDNA ILUZIJA: SAVEZNICI DOLAZE NA BALKAN

Dražini inostrani misionari su zaigrali na američku kartu. Mimo Britanaca. Živko Topalović u pismu Draži iz avgusta 1944. smatra, i to preporučuje Mihailoviću, da sa šefom američke vojne misije Robertom Mak Daulom "valja otvoriti sve političke probleme jer se samo preko Amerikanaca može postići promena političkog kursa saveznika. Oni naročito treba da se uvere da Tito i Šubašić hoće odluku oružjem u našem prostoru i da mi moramo da se branimo. Čuo sam za najnoviju Dapčevićevu (Peko Dapčević, komandant 1. proleterskog korpusa) ofanzivu. Verujem da će propasti i da je za nas zgodnije što oni upadaju u Srbiju. Inače je cilj: Bugarska i hvatanje veze sa Rusima. Sada se vidi od kolikog je značaja bilo to da se pre svega Toplica likvidira (dok. br. 3, nap. 11). Jer bugarima je postavljen uslov da oružje predadu Titovcima. TOME cilju je i služila Toplička grupa. Vrlo je važno održavati sa Bugarima najbolje veze."

"Ministri Cankar (dr. Izidor, tada ministar pošta, telegrafa i telefona u vladi dr. Ivana Šubašića) i Savica Kosanović (tada ministar unutrašnjih poslova, ministar socijalne politike i narodnog zdravlja i ministar građevina u vladi dr. Ivana Šubašića) raširili su glas po Italiji da su se saveznici saglasili da će Rusi doći u Mađarsku, možda čak i Bugarsku, a Englezi u Austriju, a da u Jugoslaviju neće niko ulaziti, već će se osloboditi sama. Cilj je bio privoleti domobranstvo u Slovenačkoj i Hrvatskoj da se priključi Titu".

Topalović ponovo podgrijava iluziju. Saveznici dolaze na Balkan.

"... Iz savezničke sredine uveravani smo da nije istina da će se pustiti Rusi u Mađarsku niti će se Tito pustiti da nametne partizansku vlast. Izgleda da je priznato jedino faktično stanje, tj. da partizanska administracija postoji u krajevima koje oslobodi sama partizanska vojska. Isto tako nije istina da saveznici neće intervenisati u našoj zemlji. Sve pripreme jasno pokazuju da se upad na Balkan sprema u vezi sa operacijama na severu Italije. Ali za velike operacije prema srednjem Balkanu sa Jadranskog mora zaista nema uslova pa će napad ići od Venecije i Trsta i Zadra, poznatim putem prema Ljubljani i Zagrebu, imajući za cilj Austriju."

Deveti dio:

PRODOR ISTINE SA JUGO-RATIŠTA I POJAVA IMENA "PARTIZANI" U AMERIČKOJ ŠTAMPI

PROMJENA STAVA U AMERIČKOJ ŠTAMPI - NAKLONJENOST PARTIZANIMA

“Sunday Worker” kao prethodnik 26. jula 1942. godine

Paničan šifrovani telegram uputio je Živan Knežević, vojni izaslanik Izbje-gličke vlade u Vašingtonu, 30. IX 1943. godine Komandi jugoslovenskih trupa na Bliskom Istoku. On traži snažniju propagandu za Mihailovića u Americi.

*Ovde ogromna propaganda za partizane. U emisijama za Ameriku govori se protiv Kralja i reakcionarne Vlade u Londonu. Naši avijatičari sa zaprepaštenjem slušaju govore protiv Kralja. Kažu da borbe partizana daju više koristi Saveznici-ma nego Kralj i njegove vlade. Ima se utisak da je ruski uticaj pobedio i ovde kao i u Engleskoj. Jugoslovenska vojska i Draža potpuno zanemareni. Molim učinite nešto da se ova propaganda smanji jer će rasplamtati građanski rat u zemlji.*³⁷³

Telegram Živana Kneževića u Komandi jugoslovenskih trupa na Bliskom istoku dešifrovao je i - spalio rez. por. korvete Sima Simić. Time, dakako, nije smirio nemir koji je tim telegramom unio u spomenutu komandu, kako na Bliskom Istoku, tako i u štabu ravnogorskog pokreta u zemlji. Istina o četničkoj kolaboraciji s okupacionim vojnim vlastima i njihovim trupama neumitno se probijala u zemljama antihitlerovske koalicije. Množili su se članci i drugi novinski prilozi na stranicama listova i časopisa Velike Britanije i Amerike, u emisijama radiostanica.³⁷⁴

Promjena stava u američkoj štampi prema stanju i zbivanjima u Jugoslaviji zametnuta je, kako je registrovano, 26. jula 1942. godine. Toga dana je komunistički *Sunday Worker* u Njujorku objavio iz Turske depešu koju je emitovala sovjetska novinska agencija *Inter-Continent Press*. Sadržaj depeše izražava suštinu rezolucije koja je donesena 16. juna te godine na sastanku pod partizanskim pokroviteljstvom sa delegatima iz Crne Gore, Sandžaka i Boke Kotorske na Tjentištu u dolini Sutjeske. Sazvana je na inicijativu Narodno-slobodilačkog odbora za Crnu Goru i Boku. Do tada su italijansko-četničke snage, nakon višemjesečnih borbi, uspjele da potisnu partizanske jedinice iz Crne Gore, Sandžaka, jugoistočne Bosne i Hercegovine. Dugo prije toga, a pri tome pogotovo je saradnja četnika sa okupacionim italijanskim trupama postala posve javna. Spomenuta konferencija je tu saradnju osudila kao četničku nacionalnu izdaju. Sudionici te konferencije su u dvotrećinskoj većini bili pripadnici predratnih građanskih stranaka. To im je dalo osnovu za tvrdnju da je NOP opštenarodni pokret. Među njima su istaknuti crnogorski i jugoslovenski političari Marko Vujačić, senator i član izvršnog odbora

373 VII, Ča, k. 277, reg. br. 18/2 (VK-Y-565)

374 Kada je smijenjen sa dužnosti šefa vojnog kabineta u Londonu Živan Knežević je primio dužnost vojnog atašea u SAD-u. Tamo je sa ambasadorom Konstantinom Fotićem organizovao propa-gandnu kampanju u korist Mihailovića i njegove organizacije.

Zemljoradničke stranke: Dušan Ivović, član Izvršnog odbora Zemljoradničke stranke; Jefko Pavić, član Glavnog odbora te stranke i sekretar Oblasnog odbora za Crnu Goru; Mile Peruničić, član Glavnog odbora Demokratske stranke; Marko Savičević, publicista i član Glavnog odbora Narodne seljačke stranke; Stojan Cerović, novinar i aktivista Zemljoradničke stranke (predsjedavao Konferencijom). Osim njih usvojenu Rezoluciju potpisalo je 13 oficira Kraljevske vojske sa pukovnikom Savom Orovićem na čelu, pet ljekara sa univerzitetskim profesorom dr. Simom Miloševićem, šest pravoslavnih sveštenika sa protom Jevstatijem Karamatijevićem na čelu, članom Samostalne demokratske stranke iz Nove Varoši i dr.

U rezoluciji je razotkrivena Dražina saradnja sa okupatorima, osuđena djelatnost crnogorskih četničkih rukovodilaca pukovnika Baja Stanišića, majora Đorđa Lašića i kapetana Pavla Đurišića. Istaknuta je i odgovornost izbjegličke vlade u Londonu zato što je njen ministar vojske stao na čelo nacionalne izdaje. Ovlašćen je i Vrhovni štab NOPOJ-a da sa sadržajem te rezolucije upozna najširu javnost.

Tito je već 21. juna taj dokument otpremio Izvršnom komitetu Kominterne. Od 74 njena potpisnika odabrao je njih 35 koji su bili poznati i u doratnoj jugoslovenskoj javnosti. Ubrzo je i Radiostanica *Slobodna Jugoslavija* 6. i 7. jula 1942. godine emitovala rezoluciju u cjelini. Telegrafska agencija Sovjetskog Saveza TASS obznanila je rezoluciju 19. jula, što znači da je njeno publikovanje i na talasima *Slobodne Jugoslavije*, i u emisijama TASSA odobrio sovjetski državni vrh. Milija Stanišić nalazi³⁷⁵ da je to ujedno prva vijest jedne službene savezničke agencije o Dražinoj saradnji sa okupacionim vojnim formacijama. Posredstvom listova pojedinih evropskih i američkih komunističkih partija Kominternu je lansirala tu rezoluciju u međunarodnu javnost, a preuzeli su je i pojedini listovi jugoslovenskih iseljenika. Sadržaj depeše iz Turske u *Sunday Workeru* izražava suštinu te rezolucije sa Tjentišta: u njoj se optužuju Mihailović i njegovi komandanti u Crnoj Gori za kolaboraciju sa Italijanima protiv NOP-a.

Poslije toga je sve češća pojava sličnih tekstova i u liberalnoj štampi i prokomunističkim listovima i časopisima koje su izdavale razne slavenske iseljeničke grupe. Pojavljivale su se propartizanske i antičetničke vijesti i informacije. Znatna dio tih priloga potaknut je emisijama Radija *Slobodna Jugoslavija* iz Tbilisija pravljenim prema izvještajima iz partizanskih izvora u zemlji. To je doprinosilo razbijanju jednostrane začaranosti američke štampe četnicima i ravnogorskim pokretom. Već krajem 1942. godine su *New York Times*, te novine drugih velikih američkih gradova, sve češće donosile i nastavile publikovanje sadržaja kojim se realnije sagledavaju Mihailović i njegovi četnici, a posebno borbena uloga partizana, vojnih formacija NOP-a u Jugoslaviji.

Srpski Glasnik, list patriotske emigracije u Kanadi, 26. jula 1941, objavljuje: "... Krvavi pokolji naše braće u Jugoslaviji. Partizani na sve strane. Poziv narodu da se prihvati oružja... Oružani otpor narodu je svakog dana sve žulji i pored užasnog terora koji bura zemljom. Partizanske borbe, sabotaze, ulične borbe svakodnevna su pojava u Beogradu, Banja Luci, Zagrebu i Crnoj Gori, naročito u Beranima. Javlja ju iz Londona 24. jula da se i u Hercegovini i Crnoj Gori pobunilo 5000 Srba. Ta je pobuna izbila prošle nedelje. I ustanak se stalno širi."

Javio se, 29. avgusta 1942. Radio CBS - Columbia Broadcasting System iz USA (kratkotalasna stanica WCBX and NJCDA). Govorio je Nikola Mirković. On je saopštio slušaocima kako su u tom radiju primili poruke iz zemlje da se njegove emisije slušaju. Mirković govori o gerilskom frontu... naročito onih koji su... pripadali demokratskoj i antifašističkoj omladini Beogradskog univerziteta.

"O vašoj hrabroj borbi danas zna sva Amerika... Ova borba bi bila nemoguća da saveznici nisu kao osnovni princip u vođenju rata postavili princip jedinstva i saradnje... Isti duh potreban je i u Jugoslaviji. Sada više ne škad. Treba se naći, razgovarati i saglasiti se na jednom planu zajedničke akcije... Kad su se danas sjedinili u ratnom naporu svi slobodni narodi sveta, može se očekivati i od našeg oslobodilačkog pokreta da pođe istim putem. Razlika ima i njih će biti... Danas, međutim, ima važnijeg posla... Samo tako zadržaćemo naše jake pozicije u zemlji i... da nastavimo oslobađanje daljih teritorija. Neprijatelji su isti i njihovi metodi slični. Moramo istaći sledeće principe:

1. Jedinstvo oslobodilačkih pokreta u zemlji i na strani...
2. Isticanje elemenata koji vezuju... nasuprot onome što teži razjednjavanju...
3. Sledenje principa i opšte strategije naših saveznika...
4. Politička saradnja svih... antifašističkih elemenata...
5. Čuvanje duhovnog i političkog jedinstva... naših naroda i produbljivanje u svakodnevnoj saradnji i borbi..."

PARTIZANI STAVILI MIHAILOVIĆA U ZASJENAK

Zavedeni ranijim izvještajima o četnicima mnogi američki građani otkrivaju partizane kao glavnu protuosovinsku snagu na Balkanu

Jugoslavija - Mihailović u zavesku je članak iz *Tajmsa* od 10. XII 1942. Po nalogu premijera Jovanovića članak je dostavljen komandantu jugoslovenskih trupa na Bliskom istoku. Uz članak je i Dražina slika pod kojom piše: *Drugi su nastavili borbu.*

U tekstu piše da je pojava partizana prošle nedelje kao glavne protuosovinske snage na Balkanu otvorila novu epohu građanskog rata, koji je čas tinjao čas

plamtio u Jugoslaviji otkako je pre skoro dve godine Nemačka krenula na Jugoslaviju. Partizani su organizovali jednu vojsku i jednu državu. Oni su operisali na jednom frontu dugačkom 100 milja i već su uništili jednu nacističku oklopnu kolonu. Zavedeni ranijim izveštajima, mnogi su građani Sjedinjenih Država smatrali generala Mihailovića i njegove četnike kao oličjenje otpora evropskih naroda protiv nacističkih osvajača. Ali, prošle nedelje bilo je jasno da su partizani stavili Mihailovića u zasenak. Osovinski vojni kominikei stalno su govorili o ni stavili Mihailovića u zasenak. Kao što se moglo očekivati, otporu partizana, a retko su pominjali Mihailovića. Kao što se moglo očekivati, osovinska propaganda nazivala je partizane ubicama, komunistima i razbojnicima. U Londonu jugoslovenski činovnici u službi vlade u izgnanstvu upotrebili su iste izraze.

Četnici koji su htjeli da nastave otpor formirali su čete pod komandom Koste Nađa - pisalo je zatim u članku.³⁷⁶ Za Nađa je rečeno da nije bio amater i da je učestvovao u borbama u republikanskoj Španiji. Nađ je stekao glas umešnog komandanta koji se bori sa svojim partizanima u Bosanskoj Krajini. Oko njega je okupljeno šest najvećih i najaktivnijih partizanskih grupa koje se neprestano i ogorčeno bore protiv Nemaca i Italijana preko cele godine. Partizani Bosanske Krajine stvorili su nekoliko državica u jednom prostoru u obliku klina u Hrvatskoj, koji je ograničen gradovima... Oni su se politički pripremili time što su usvojili demokratske metode koje su skoro nepoznate iz ranijih vremena na Balkanu.

U Tajmsovom članku se kaže kako su varoški odbori izabrani glasanjem. Lekarska služba osnovana je pod upravom čuvenog beogradskog lekara dr. Sime Miloševića. U oslobođenoj teritoriji otvoreno je pozorište sa poznatim glumcima zagrebačkog narodnog kazališta. Država je imala i ministarstvo spoljnih poslova iako je bio prisutan jedan diplomata. Krilatica nove države: 'Sloboda za sve narode - Smrt fašizmu'. Osirotni seljaci, Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci, hrišćani i muslimani pokazuju sve veće raspoloženje prema partizanima. Oni su napustili generala Mihailovića koji radi za veću Srbiju; Pavelića koji radi za veću Hrvatsku i srpskog kvislinga Milana Nedića. Ima svoju vojsku čiji broj iznosi 200-300.000.

O partizanima i njihovom pokretu pisali su i drugi listovi: njujorški *Dejli Vorker*, *Tajms*, vašingtonska štampa, i to gotovo sinhronizovano: 12. januara 1942, 13. januara *Dejli Vorker*, pa *Tajms*, *Njujork Post*, list *Pi-EM* koji donosi izjavu Zlatka Balokovića. Ispred talasa štampanih medija koji veličaju partizane, a Dražu stavljaju u drugi plan ili ga posve potiskuju, otpremljena je iz Londonske vlade u emigraciji depeša 14. II 1942. generalu Mihailoviću. *Molim ovlastite nas da pod vašim potpisom uputimo izjavu američkoj štampi u*

kojoj ćemo izneti: prvo, da nijednog dana niste prestali da se borite; drugo, da ste učinili sve da sprečite bratoubilačku borbu; treće, da ne saradujete ni sa jednim okupatorom niti sa narodnim izdajnicima. Naši američki prijatelji smatraju da je ovo neophodno potrebno u ovom trenutku.

Draža je dao to ovlašćenje vladi. Ali,

Američki listovi su otkrili i četničku saradnju sa Italijanima. Zato iz vlade na Dražinu adresu stižu nova pitanja, već 25. II 1942. godine. *Dobili su izveštaj da je Jevđević sklopio pakt sa Italijanima i da ste posetili u Mostaru italijanskog generala Negrija. Turde dalje da su Jevđević i četnici uništili hrvatska naselja u Dalmaciji. Usled toga sovjetska vlada saopštava da smatra da vi saradujete sa Italijanima. U tom smislu počeli su prodirati glasovi u američku štampu. Mi razbijamo te glasove na osnovu vaših ranijih izveštaja, ali kako se uporno održavaju na štetu opšte stvari molimo vas da nas tačno obavestite što pre. Jovanović.*

Korespondenciju sa delikatnim pitanjima Mihailoviću pratio je i akt Slobodana Jovanovića. On traži od ministra Ninčića da našim predstavnicima na strani dostavi šifrovani telegram: *Kraljevska vlada generalu Mihailoviću postavila je sledeća pitanja: Da li je prošle godine zaista Jevđević sklopio neke sporazume sa Italijanima. Da li je on, general Mihailović posle ovoga posetio italijanskog generala Negrija; da li uistinu Jevđević i četnici pod italijanskom zaštitom uništavaju hrvatska naselja u Dalmaciji.*

Na ovo je - piše Jovanović - Mihailović dostavio sledeći odgovor: *Potpuno je neistinito da je Jevđević krajem prošle godine, niti ma kad, zaključio sporazum ma kakve vrste sa Italijanima. Jevđević nema četnike niti bilo kakvu komandu pa prema tome nije mogao da uništi hrvatska sela. Istina je da on u stvari sa najvećim teškoćama sprečava narod da se osveti nad ustaškim elementima u Hercegovini. Ovi su elementi dali najkrevoločnije članove za crnu legiju sa kojom su razarali srpska sela u Bosanskoj Krajini. Niti u rečeno vreme niti u drugo vreme u toku rata nisam bio u Mostaru, još manje imao sastanak sa ma kakvim Italijanima ili italijanskim generalima. Bilo je nekoliko pokušaja od strane Italijana a takođe i od strane Nemaca, da udese kakav sastanak, ali do njih nikada nije došlo, jer sam uvek odbijao sa krajnjim gnusanjem. Pre nekoliko dana Nemci su nanovo pokušali i o ovom sledi zaseban izveštaj. Uzgred napominjem da je od aprila meseca pa i sada engleski kapetan neprestano uz mene i nije se od mene odvajao. S njim sam boravio dosta daleko od Mostara. Cilj ovih pljčkih i besramnih laži jasan je. Sovjetska Unija neprestano ponavlja svoju odluku da se ne meša u unutrašnje stvari malih naroda a stalno čini sve da oslabi i uništi nacionalni pokret i da na drugoj strani ojača jedan drugi pokret koji nema nikakvih mogućnosti i koji je za svagda osuđen od naroda. Ovaj drugi pokret pomažu strani agitatori, a preko njega Sovjetska Unija nada se da postigne ciljeve i da ne prekrši svoju obavezu. Istina je da su sastanke i sporazume održavali i sklapali samo gestapovci i komunisti i na osnovu ovih sastanaka njihova ujedinjena saradnja danas besni protiv nas. Interesantno je da Sovjetska Unija vodi računa i pokazuje toliko interesovanje za Hrvate čije su trupe imali pred sobom na frontu kao i to da katolici*

³⁷⁶ Kosta Nađ, podoficir vojske KJ, učesnik je španskog građanskog rata, kao član KPJ bio je jedan od organizatora ustanka 1941. na Korunu. Bio je član Glavnog štaba NOP-a odreda za Bosnu i Hercegovinu, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, komandant Prvog bosanskog, pa Trećeg korpusa NOVJ-a; komandant Glavnog štaba NOPOJ-a Vojvodine. Umro 1986. Narodni heroj Jugoslavije.

pomažu pravoslavne Srbe protiv Hrvata katolika. U svojoj teškoj borbi i nadčovečanskoj odbrani izgleda da su naši saveznici na strani neprijatelja, dokle smo mi ostavljeni potpuno sami sebi. Poznato je da se u Jugoslaviji nalaze kao okupatori i Italijani, Nemci, Bugari, Mađari i ustaše pored mnogih kvislinških formacija. Po svima okolnostima jednovremeni primorani smo da tučemo neprijatelja jednog po jednog pod uslovima koji su za nas najpovoljniji. Ovo je uostalom osnovni princip ratne veštine. U pogledu Italijana dajem sledeće primere: u avgustu prošle godine razbili smo i uništili ustašku i italijansko-muslimansku miliciju u srezu Foča o čemu sam već izvestio; početkom januara ove godine (1943) naše jedinice razbile su i skoro potpuno uništile italo-albansku miliciju u srezu Bijelo Polje. Ovu miliciju su Italijani dobro naoružali i podstakli da napada narod.

Tako je Draža prešutio da kaže kako su pri napadu na Foču u avgustu 1942. godine četnici, Bačović, Glišić i Pavle Đurišić zajedno s Italijanima bili stacionirani oko Foče, a napad na Bijelo Polje je zapravo pokolj muslimana, žena i dece od strane četnika Pavla Đurišića. Naveo je da su četnici početkom februara razbili i većim delom uništili ustaško-muslimansku miliciju u srezu Čajniče, kada su se hvalili ciframa žrtava u pokolju žena i dece na tom području.

ADAMIČEV DOPRINOS PRODORU ISTINE

Ambasador Konstantin Fotić je svojim protivnicima u Njujorku zadao udarac tek u septembru 1943. godine pošto je Božidar Purić postao predsjednik vlade, naslijedivši dr. Trifunovića koji je nakratko postavljen nakon dr. Slobodana Jovanovića. Tada je dobio podršku za zatvaranje Jugoslovenskog informativnog centra u Njujorku. Njegovom selidbom u Vašington postigao je da taj centar zajedno sa ambasadom ponovo jedinstveno podržava ravnogorski pokret pod vodstvom Mihailovića. Sava Kosanović i više pomoćnika iz ukinutog njujorškog centra nastavili su da organizuju propagandu kojom je iskazivana podrška Titu i NOP-u. U tome mu je pomagao i američki pisac slovenskog porijekla Luis Adamić, kao jedan od vodećih članova Udruženog odbora američkih Jugoslovena u Njujorku (United Committee of South-Slavic Americans). Adamić je 22. decembra 1942. godine, do kada je vjerovao propagandnim pričama izbjegličke vlade o Mihailoviću, okrenuo list. To je naišlo na širok odjek u Americi. *Luj Adamić izjavio je američkoj javnosti da jedino partizani u Jugoslaviji vode oslobodilačku borbu a da četnici Draže Mihailovića saraduju sa okupatorom...*"

Skoro u isto vrijeme, 20. decembra 1942. godine, list *Washington Post* je u Njujorku nagovijestio pomračenje Dražine slave... "Dr Ante Pavelić, ne po-

glavnik NDH već sekretar bana Subotića, na radiju je oko 20. decembra rekao: "... Da je slava Draže Mihailovića pomračena..."

To pomračenje je svako od njih posmatrao svojim očima: za Adamića je ono imalo jedno, a za Pavelića drugo značenje.

Dugo prije izjava, sve do iza otvaranja njujorškog informativnog centra, američka javnost je gotovo hametice bila uz Mihailovića i ravnogorski pokret. U SAD-u se, takoreći, uglavnom nije znalo da partizani uopšte postoje, a kamoli o njihovim borbama sa njemačkim, italijanskim i kvislinškim vojnim formacijama.

Četnici su smatrani jedinom snagom otpora u Jugoslaviji. O njima, posebno njihovim praktičnim aktivnostima, još do tada nisu u Americu dospjele potpune i iole objektivne informacije. Time se ponajviše može objasniti što su uz Mihailovića u početku pristajali ne samo Amerikanci srpskog i crnogorskog porijekla već maltene i svi jugoslovenski orijentisani građani Amerike hrvatskog i slovenačkog porijekla. S njima je tih mjeseci na toj strani bio i Luis Adamić. Trajalo je to sve do ljeta 1942. godine. Tek tada su se počeli javljati prvi izvještaji o četničkim sporazumima sa silama Osovine i kvislinškim režimima u Jugoslaviji.

ČETNIČKA KOLABORACIJA U AMERIČKOJ OPTICI

Adamićev Tajanstveni čovjek sa Balkana

Novinski prilozi o tome su ponajprije objavljeni u štampi komunističke usmjerenosti - britanskoj, američkoj, švedskoj. U telegramu broj 68 od 23. jula 1942. godine piše: *List švedske komunističke stranke u Stokholmu piše članak: General Mihailović izdao partizane. Kaže da je 75 lica Crne Gore potpisalo proglas gde tvrde da vodite oružanu borbu protiv naroda i da Vas neprijatelj pomaže.*³⁷⁷ U toj depeši, u vezi sa proglašenju crnogorskih patriota, piše da je *među potpisnicima Marko Vujačić, Sima Milošević i Dragoljub Jovanović. Budite oprezni sa komunistima i ne puštajte ih do Vas - Jovanović* (Slobodan, predsjednik vlade).³⁷⁸

Poput švedskih, javljali su se prilozi i u britanskim i američkim komunističkim glasilima. Izbjeglička vlada u Londonu i njena ambasada u Vašingtonu zajedno sa ambasadorom Konstantinom Fotićem nastojali su na sve načine

³⁷⁷ Iz Zbirke telegrama Predsjedništva jugoslovenske vlade poslanih Draži Mihailoviću od 1. aprila do 17. avgusta 1942. godine - dok br. 8 - str. 834

³⁷⁸ Mišo Leković, *Značaj skupštine rodoljuba Crne Gore i vanjszaka*, oštržane 16. juna 1942. u Tjenistu, u borbi za razobličavanje Draže Mihailovića u vjerskoj javnosti i za međunarodnu afirmaciju NOP-a - Istorijski zapisi br. 14, Titograd, 1960.

da SAD i njeno angažovanje sačuvaju na četničkoj strani. Fotić je uvjeravao Ruzvelta (Roosevelta), inače naklonjenog Srbima i ravnogorcima, da nema kakve istine u pričama o četničkoj kolaboraciji sa Osovinom. Te priče potiču od sovjetskih agencijskih vijesti - govorio je on. Na temelju njih i obavještenja iz partizanskih izvora te priče ponavlja američka i britanska štampa.

Nisu, dakako, ni ambasador Fotić, ni jugoslovenska izbjeglička vlada, a pogotovo komunistički listovi u nekim zemljama, bili jedini izvori saznanja za američke zvanične organe o pravom stanju stvari na jugoslovenskim ratističkim. I bez njih je američka vlada dobro znala ko se u toj zemlji bori protiv okupatora i kvislinga, a ko s njima saraduje.

Uprava za stratežijske službe konstatovala je 5. maja 1943. godine da četnici u Dalmaciji i Hercegovini predstavljaju armiju koja je bila pripremljena, opremljena i indoktrinirana da se ne bori protiv hrvatske armije i ustaša, nego protiv partizanskih snaga koje su se sastojale pretežno od srpskog elementa. U toj konstataciji stratežijske službe dalje se navodi da su četnici stacionirani zajedno sa italijanskim i hrvatskim regularnim tijelima i ustašama u gotovo svakom gradu u Hercegovini i južnoj Bosni. Izgleda, piše nadalje, da vojni talenat generala Draže Mihailovića ima najviše zasluga za odličnu organizaciju hercegovačkih fašističkih četnika. Dvadesetak dana kasnije taj isti Ured saopštava da partizanske snage napada oko 200.000 ljudi. Navodi se Nemci i Italijani su podržani od strane Paveličeve armije koju čini 15.000 četnika i 35.000 ustaša. Originali tih dokumenata Ureda za stratežijske službe nalaze se u Nacionalnom arhivu u Vašingtonu. Slično je i sa dokumentima njemačkog porijekla. I oni se čuvaju u Vašingtonu i svakom ko ih pregleda pruža sliku o kolaboraciji četnika sa Nijemcima.

Ma koliko sporo i u krnjim oblicima predstavljanja ratnih zbivanja u Jugoslaviji, to prodiranje istine u američkoj javnosti je počelo da narušava dotadašnje stereotipe o Draži i četnicima kao borcima protiv okupacionih snaga. Ono je stalo da utiče na mijenu pogleda mnogih Amerikanaca na stanje i odnose u južnoslovenskim prostorima. Te promjene u pogledima i stavovima ljudi obznanio je i Luis Adamić u već spomenutom članku *Mihailović: tajanstveni čovek sa Balkana* objavljenom u *Saturday Evening Postu* 19. decembra 1942. godine. Taj njegov članak, uz njega i Adamićevu knjigu *My Native Land*, koja se pojavila krajem 1943. godine, Amerikanac jugoslovenskog porijekla Jožo Tomasevič ocjenjuje prvorazrednim propagandnim uspjehom u korist partizana i NOP-a.

Spasoje Jevremović, u svojim podsjećanjima iz Amerike, piše kako je iz Londona predsjednik vlade Jovanović obavijestio ambasadu u Vašingtonu depešom o pošiljci koju nosi kurir Mirmolja. Premijer u toj depeši kaže kako je povjerljivu poštu ubacio i dva privatna pisma. Predsjednik je nalagao da se odmah po prijemu pošte otvore pisma i hitno ga obavijeste o njihovom sadržaju. Ta privatna pisma su otvorena u jugoslovenskoj ambasadi u Vašingtonu.

Otvaranje privatnih pisama obrazlaže se kategoričnošću naredbe predsjednika vlade.

Ustanovljeno je da je jedno od tih pisama bilo namijenjeno Adamiću, a drugo sekretaru bana Šubišića, a poticala su od dva činovnika Ministarstva inostranih poslova, obojice što su uživali glas iskrenih Jugoslovena. Sadržine pisama su bile slične. U jednom od njih stajalo je: *Radi tvog obavještenja i upravljanja javljam ti da je sve svršeno i planovi su gotovi za iskrvavanje Engleza u proljeće na dalmatinsku obalu u saradnji sa Titom. Mi svesrdno pomažemo stvar. Ako u toj zajednici sa komunistima nekom ode i glava, Božja volja. Ali će krvavo platiti Srbi i njihov Draža svoje fatamorganske snove.*

NAGOVJEŠTAJI PROMJENA U AMERIČKOJ POLITICI PREMA DRAŽI I ČETNICIMA

Prve promjene u stavu SAD-a prema izbjegličkoj vladi i Dražinom pokretu mogle su se zapaziti krajem 1942. godine. Crvena armija je postigla veliki uspjeh u bitkama za Staljingrad. U američkoj štampi, skoro u isto vrijeme, pojavile su se prve vijesti o partizanima u Jugoslaviji. Uoporedo s tim vijestima otpočele su i optužbe protiv Draže - o njegovoj saradnji sa neprijateljima i pasivnosti u borbi protiv okupatora i kvislinga. Jedan od kanala kojim su doticale te informacije do domaćih medija poticao je iz jugoslovenskog informativnog centra u Njujorku. Ministar Snog razaslao je cirkularno jedan izvještaj *Slobodne Jugoslavije* iz Tiflisa o Bosni. Rečeno je da Dražini četnici u saradnji s Nijemcima napadaju partizane.

Oko Ruzvelta su se okupljali mnogi od onih koji su bili naklonjeni borba-ma sovjetske armije protiv Nijemaca. Među njima je bio i Adamić, istaknuti član nekih organizacija jugoslovenskih iseljenika u toj zemlji. On se nalazio u spisku književnika i filmskih glumaca koji su povremeno pozivani na prijeme u Bijeloj kući. Tako je Adamić pozvan i na prijem i večeru u čast Vinstona Čerčila. Taj prijem i razgovori koje je tom prilikom vodio sa Ruzveltom i Čerčilom poslužio je Adamiću kao podloga i štivo da napiše i objavi knjigu u kojoj je predložio ono o čemu je razmijenio mišljenja sa dvojicom državnika. Ali, u dijelu javnosti pod Fotićevim uticajem to njegovo djelo primijeno je sa nipoštašavanjem.

Govorilo se da je on, maltene, slučajno *zalučio* na taj prijem, a da je umjesto svih razgovora jedino imao priliku da se pozdravi sa čelnim ljudima Amerike i Velike Britanije. Meritorna kritika je, međutim, veoma ozbiljno shvatila i tretirala njegova izlaganja u toj knjizi. Adamić je bio na liniji podrške Titu i NOP-u u Jugoslaviji. To mnogima u tadašnjoj Americi nije išlo u prilog. Takvi su promijeli vijest kako je Adamić, zbog toga što je radio za Tita, dobio

nervni udar i izgubio moć govora. Kratak je korak od tih glasina do trenutka kada je nađen mrtav u svojoj vili u blizini Njujorka. Beogradska štampa je i 1991. godine pisala kako se nikada nije moglo utvrditi tačno je li po srijedi bilo ubistvo kao rezultat *unutrašnjih komunističkih obračuna ili samoubistvo*. Ta štampa pri tome ne uzima u obzir kako je Adamič čitavim svojim stvaralaštvom i spremnošću za borbu za istinu o onome što se zbiva u zemlji bio okrenut životu, a ne bilo kakvim promislama na samoubistvo, pogotovo ne na bilo kakve obračune. Uostalom, i on je sve dugo početka rata, budući ne dovoljno ili iskrivljeno obaviješten, bio na strani Mihailovića i ravnogorskog pokreta. Na adresu Adamiča se i danas pronose poluistine i izmišljene priče. Jedna od tih je kako je on optuživao Fotića da je, preko Argentine za vrijeme rata, obavještavao Nijemce preko Nedića. Itd.

GLAS O PARTIZANIMA SE PRONOSI AMERIKOM

Iz Kraljevskog poslanstva u Vašingtonu 5. oktobra 1942. godine Konstantin Fotić piše jugoslovenskom ministru inostranih poslova u Londonu o glasu koji se pronio Amerikom o jugoslovenskim partizanima. *Obaveštavamo Vas da 'Slobodna Reč' od 1. oktobra donosi članak Mirka Mirkovića sa naslovom 'Osvrtna borbu u Jugoslaviji', koji počinje: 'Godinu i po dana partizanska i dobrovoljačka vojska u Jugoslaviji vodi vitešku borbu protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika... Trista hiljada boraca... svih pokrajina i svih nacija Jugoslavije... Još, gospodo predstavnici, pripisuju juriše i prolivanje krvi jugoslovenskih partizana nekome drugom bacajući se blatom na ponos jugoslovenskih nacija, na partizane Jugoslavije... Fotić tapše po leđima vojnog ministra njegove vlade Mihailovića zato što se on bori protiv partizana i komunista... Molim da...'*

Deseti dio

POLEMIČKA SUDARANJA O NAPADIMA NA PARTIZANE I ZAŠTITA MIHAILOVIĆA I ČETNIKA

PRVA REAGOVANJA NA FORMIRANJE AVNOJ-a U BIHAĆU 1942.

Da tragedija ovog naroda nije odveć velika, a njegova patnja tako ogromna, onda bi se moglo nasmejati 'Ustavotvornoj skupštini' u Bihaću i njenom predsjedniku Ribaru (to nije onaj dugogodišnji narodni poslanik, nego jedan mladi čovek koji je kao komunist poznat već godinama u Jugoslaviji). Toj vesti, naravno, niko nije poklanjao pažnje zato što potiče iz 'Slobodne Jugoslavije', sa Radio otpravnika koji se redovno čuje iz Tiflisa, a ne Jugoslavije.

Najkraće, to je sadržaj pisma Nadrabina Alkalaja u *Biltenu* Informacionog centra a prethodno je upućeno redakciji lista *Aufbau* u Njujorku. U tom listu je, naime, književnik Vajskopf napisao objektivan i povoljan članak o borbi u Jugoslaviji, a posebno o partizanima. Zbog toga njegovog stava prema NOP-u Nadrabin Alkalaj, poznat kao blizak saradnik Konstantina Fotića, oštro je reagovao i napao autora toga članka. Nadrabinovom napadu usprotivio se Sava Kosanović 2. II 1943. godine. *Zabolelo me je to Vaše pismo tim više što dolazi od predstavnika Jevrejstva koje toliko pati u današnjem čovečanstvu, i čije patnje može preseći jedino hrabrost junaka spremnih na smrt - pisao je Kosanović odgovarajući na Nadrabinove napade. Možemo mi gledati kako hoćemo politički na ljude iz tzv. Bihaćke skupštine, možemo biti njihovi najveći politički protivnici, ali ono što su oni učinili i što čine, bez obzira na rezultat, delo je koje u svakom čestitom građaninu sveta, mora da izazove sve pre, samo ne osmeh. U mračnoj Evropi, ugušenoj u krvi i nasilju najbrutalnijeg barbarstva, gde se u 300 miliona potlačenih ne vidi plamička slobode, naši ljudi i žene, sa toga mračnog teritorija, daju svoja imena i neprijatelju, i čovečanstvu, ne za udobnost, nego za borbu za slobodu i sigurnu smrt. Ta pojava je toliko dragocena za moralnu snagu našeg naroda da će sigurno ostati zapisana u današnjem mutnom periodu istorije sveta, kao najsvetlija pojava idealizma i požrtvovanosti. To ne treba da ima ikakve veze sa našim političkim gledanjem osim sa jednim: sa odlučnosti da se na život i smrt borimo protiv nacizma i fašizma. Najveća i jedina opasnost za Hitlera je odlučnost njegovih žrtava da ne štede život, nego da se bore do smrti. Ono što čini naš narod, bez razlike, u borbi protiv sila zla, primer je, koji treba da služi drugima. I mi, kojima je sticaj prilika omogućio da budemo u inostranstvu, moramo da strancima tumačimo tu divnu crtu našeg sveta, kako bi je razumeo kao opšte dobro čovečanstva, a ne kao pojavu anarhije i destrukcije, ili smešne ambicije.*

Upozorenje da Nadrabinov položaj imaju osobit značaj nije, po svemu, nimalo kosnulo dr. I. Alkalaja. On je iz Njujorka, tačnije iz Hotela *Barbizon - Plaza* 8. februara 1943. godine ponovo napao partizane, a uzeo u zaštitu Mihailovića. *Nisam mogao pomisliti da će moja polemika u 'Aufbadu' protiv kleveta i insinucija, nanesenih srpskom delu našeg naroda, nailaziti ma i jednom svojom rečenicom u njoj, na negodovanje od strane Srbina, dojučerašnjeg člana Kraljevske vlade - uzvraća Nadrabin Kosanoviću. Kao političar po pozivu Vi, gospodine Ministre, znate vrlo dobro čemu vodi ta kampanja o našoj zemlji u američkoj*

štampi i koji joj je smer, kada se sistematski glorifikuju nepozvani elementi u zemlji, a ruži general Draža Mihailović, ministar Njegovog Veličanstva Kralja.

Nadrabin Alkalaj ostaje i pri svojim prvošnjim ocjenama bihačke skupštine AVNOJ-a. Što se Ustavotvorne skupštine u Bihaću tiče, ja ne verujem da sami, gospodine ministre, smatrate ovakvo telo ozbiljnim. Jer bi ceo ustavotvorni život u našoj zemlji bio vrlo žalostan, ako bi smo imali izbore i poslanike pod uslovima i okolnostima koji danas vladaju u našoj nesrećnoj i mnogo napaćenoj zemlji. Ali ovo samo uzgredno. Vi ste, gospodine ministre, tekstu onog pasusa, koji citirate u svom pismu pridali sasvim drugi značaj i tumačenje. Osmeh izražen u tom pasusu odnosi se na vest preko radia 'Slobodna Jugoslavija' o toj skupštini, a ne na skupštinu kao takvu. Ja ne verujem takvim vestima, jer su one prosta propaganda, koja, kao što napomenub, ima svoju naročitu tendenciju. Glasove, koji se na taj način lansiraju, treba primati sa naročitom rezervom. Niko ne poriče moralnu snagu našeg naroda, a još manje potrebu jedne Ustavotvorne skupštine i slobodnog opredeljenja naroda. Ali vesti takve vrste ne smeju se lansirati da se oni koji oličavaju narod javno diskvalifikuju i osujete u izvršavanju velikih podviga oslobođenja naroda i zemlje. U tome je razlika između moga i Vašeg shvatanja".

Na kraju Nadrabin iskazuje privrženost svome kralju, svojoj državi i svom jevrejstvu na način kako je to četiri decenije naovamo činilo.

DRUGI AVNOJ U NJUJORKU: SKUPŠTINA JUGOSLOVENA

Epizode sa Prvim zasjedanjem AVNOJ-a u Bihaću početkom decembra 1942. godine i Drugim zasjedanjem AVNOJ-a u Jajcu godinu kasnije doživjele su propagandni eho i u Americi.

Emigrantska vlada se upinjala svim snagama da u inostranstvu predstavi Dražu kao centralnu figuru jugoslovenskog otpora i nosioca borbe protiv Osovine u Jugoslaviji. Povodom Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću 15. XII 1942. godine šef vojnog kabineta major Knežević je poslao depešu koja je u Americi i Engleskoj smatrana vladinim kominikeom. Vesti koje su se pojavile o nekoj ustavotvornoj skupštini u Bihaću, čiji bi rad bio u sukobu sa akcijom Draže Mihailovića, potiču iz istih zlonamernih izvora, a publicitet im daje tajna radiostanica 'Slobodna Jugoslavija'. Jugoslovenska stvarnost, krvava i puna borbe, pokazuje celome svetu zlonamernu i neosnovanu kampanju vođenu u svetskoj štampi protiv jednog od najvećih junaka i organizatora koje je dao današnji rat.

U Njujorku je 5. decembra 1943. godine - šest dana nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu - održana velika skupština Jugoslovena. Ono što jutrošnje novine javljaju i što se dogodilo u Jugoslaviji logičan je razvitak - rekao je na tom skupu Sava Kosanović. *Odgovor Srba, Hrvata, Slovenaca i Makedonaca na strašne zločine koje je nacizam i fašizam počinio u Jugoslaviji samo da je razbije - njihovo jedinstvo je jače nego ikad. I kad ne bi bilo drugih razloga,*

dovoljan je taj da čovečanstvo pomogne nastojanju Jugoslovena. I neprijatelj, i službena jugoslovenska propaganda prikazivali su da je ta zajednica u okviru Jugoslavije nemoguća i da je uništena zauvek. Oslobođilačka vojska i partizani, borbom kakvu čovečanstvo nije videlo dokazali su da je to bila laž.

Prema izvještaju sovjetske novinske agencije TASS, Kosanović je opet govorio o vladi Tito-Ribar-Smodlaka, potpomognutoj velikim pokretom narodne vojske. *Za Jugoslaviju ne postoji više problem Srbin ili Hrvat, pravoslavni ili katolik - nego partizan i nepartizan. Ko hoće Jugoslaviju, demokratiju, slobodu i dostojanstvo čoveka, ko hoće uništenje fašizma, ko hoće jedinstvo u zemlji - taj mora biti za partizanski front.*

ČETNIČKI KONGRES U SELU BA I AMERIČKA JAVNOST

Političke polemike Save Kosanovića u odbrani Tita i NOP-a u Jugoslaviji

Konstantin Fotić je uporno obavještavao predsjednika i ministra spoljnih poslova izbjegličke vlade o djelovanju i pisanju Save Kosanovića u Americi. To je činio i prema vladi sa Božidarom Purićem na čelu, koja je zamijenila premijera i ministre Slobodana Jovanovića. Četnički kongres u selu Ba krajem januara 1944. godine postao je česta tema pojedinih američkih i listova jugoslovenske dijaspore. Gotovo na sve neadekvatne ocjene toga skupa Kosanović je promptno reagovao i otvoreno stupao u političke polemike. O jednom od tih njegovih istupanja Fotić obavještava predsjednika ministarskog savjeta Purića u Londonu. Javlja mu kako je Kosanović u *Slobodnoj Reči* od 1. marta 1944. godine objavio članak *Sad bi hteli da prevare saveznike.*

Trube o nekakvom kongresu koji je držan kod Mihailovića da bi zbunili saveznike i nametnuli se preko njih narodu. U Jugoslaviji nikog neće prevariti. Snaga Tita to najbolje pokazuje.

Čitajući te Kosanovićeve riječi, Fotić podsjeća aktuelnog premijera na imena uhapšenih u Beogradu povodom toga kongresa. Za ta imena Kosanović je napisao: *Nad ovim imenima mora se samo zgroziti. Zbilja Mihailović predstavlja najgoru reakciju.*

Fotić smatra i to predlaže premijeru *da treba naći načina i ukloniti Savi Kosanoviću materijalnu pomoć u svakom vidu misleći pri tome i na obustavljanje zakonite penzije.*

Od prvog dana sloma Jugoslavije Amerika je postala područje sa najrazvijenijom službenom antijugoslovenskom propagandom. Trajalo je to i u posljednjoj godini Drugog svjetskog rata. Ni promjena zvanične politike i stava SAD-a prema Titu i NOP-u nije zapriječila one propagandne aktivnosti u štampi i na radiju što su iskazivale određene političke interese suprotstavljene

stanju na terenu i istorijskim kretanjima. To je pokazao znatan broj listova početkom 1944. godine u vrijeme održavanja Svetosavskog kongresa u selu Ba. U *Njujork Tajmsu* je, primjerice, tim povodom 12. aprila 1944. objavljen uvodnik pod naslovom *Titov program*. Povod za taj uvodnik dao je četnički kongres u selu Ba održan krajem januara te godine i poznat i kao Svetosavski kongres. U uvodniku se taj skup naziva Mihailovićevim kongresom. Kaže da se sastoji iz svih stranaka. I njegov završni dokumenat, isto kao i Titov program, traži federativnu Jugoslaviju i *jedinstvo svih Hrvata, Srba i Slovenaca*.

I na taj prilog polemički je uzvratilo Sava Kosanović. Ustanovio je nerazumijevanje u posmatranju Titovih partizana i Mihailovića. Pošto je objasnio osnovne ciljeve partizana i NOP-a, Kosanović naspram toga pokreta objasnjava Mihailovića i ravnogorski pokret. Njihovi prijatelji u inostranstvu su odlučni faktori u jugoslovenskoj vladi u izgnanstvu, jugoslovenska diplomacija, službena propaganda i vojničke reprezentacije. Svi oni znaju i uvjeravaju svijet da se Mihailović bori protiv Jugoslavije a za šovinističku Srbiju, njegova vojska je isključivo srpska, koja hoće da provede osvetu i ekstraminaciju svojih unutrašnjih neprijatelja. Sve se čini da se Hrvati prikazuju kao ustaše, a kasnije kao komunisti. Dokazuju da Nedić nije izdajnik nego branitelj Srpstva. Uvjeravaju svijet kako je nemoguća uspostava Jugoslavije. Na tome se u Americi angažovala propaganda, diplomatski aparat sa ambasadorom Fotićem. U toj kampanji je i list *Srbobran* iz Pitsburga i Srpska Narodna Odbrana. Oni su direktno ili posredno u tom smislu slali rezolucije američkom Ministarstvu inostranih poslova u Vašington. Htjeli su pošto-poto da osiguraju savezničku pomoć Mihailoviću ako bi on ostvario svoje ciljeve. Sada se pojavljuje nova mistifikacija: Kongres Mihailovićevog pokreta sa predstavnicima 'svih stranaka' i sa rezolucijom o federativnoj demokratskoj Jugoslaviji i jedinstvu svih Srba, Hrvata i Slovenaca". Taj kongres nije imao službenih predstavnika Demokratske stranke, Hrvatske seljačke stranke, Samostalnih demokrata, Komunističke, Zemljoradničke stranke. Predsjednik Kongresa bio je socijalni demokrat Živko Topalović koji je još 1929. godine dao lično punu podršku zavedenoj diktaturi.

"Velika je pogreška sranjivati čiste ideale Titovih partizana sa ovim efemeranim odlukama nepouzdatih ljudi, koji su odlučili da prime jugoslovenske parole tek onda kada nisu uspjeli ni uz pomoć neprijateljskog oružja, ni sa mistifikacijom saveznika, da uguše želju jugoslovenskih naroda za jedinstvo i slobodu.

U uvodniku *Tajmsa* pominje se i više govora kralja Petra upućenih Jugoslovenima za jedinstvo u otporu. "Na nesreću, ti govori ostaju bez efekta, jer vlada u izgnanstvu, jugoslovenska diplomacija i njihove akcije protiv interesa jugoslovenskog jedinstva ne zavise od Tita i partizana. Najefektnija akcija za jedinstvo u Jugoslaviji bila bi uklanjanje i kažnjavanje onih koji u inostranstvu vrše dnevno zločine protiv narodnih interesa, povećavaju ne samo jugoslovenske žrtve i šteteći savezničkim interesima".

U maju mjesecu 1944. godine već je bilo na snazi službeno stanovište Sjedinjenih Država i Velike Britanije da se vojna pomoć pruža Titu i oslobo-

dilačkoj vojsci Jugoslavije. Sva finansijska pomoć iz Amerike, s druge strane, davana je jugoslovenskoj vladi u izbjeglištvu i njenoj diplomatiji. Ta pomoć je upotrebljavana protiv one strane u oružanom sukobu u Jugoslaviji koja je bila jedina u borbi protiv njemačkog okupatora i kvilinga. Pomoć je slata iz zajma i najma, Nacionalnog ratnog fonda, Crvenog krsta, UNRRA i jugoslovenskih kredita. Zbog toga je senator Mori Ualgrin pred američkim Senatom zatražio zamrzavanje jugoslovenskih kredita. Njegovu akciju podržao je i Sava Kosanović 24. maja 1944. godine. *U interesu je ne samo pravde, pobjede principa Ujedinjenih Naroda, budućnosti Jugoslavije i Sjedinjenih Država da se sadašnje stanje promeni, te da jugoslovenski borce počmu dobivati ne samo moralnu nego i materijalnu i političku pomoć*" - pisao je Kosanović senatoru Ualgrinu u Vašington.

Domalo se moglo doznati još jedno iznenađenje u obliku emisije kraljevske jugoslovenske vlade iz Bostona. Sa Radiostanice *Kolumbija* objavljeno je saopštenje za Jugoslaviju: "U 2 i 30 posle podne slućete sa stanice Boston emisiju Kraljevske jugoslovenske vlade". Kako se i američki ured za ratne informacije koristio tom stanicom za svoje informativne emisije namijenjene Jugoslovenima mogla je nastati zbrka među prosječnim jugoslovenskim slušiocima: mogu li oni praviti razliku između kratkotalasnih stanica koje iz Bostona u Americi emituju vijesti za Jugoslaviju. Intervenirao je Sava Kosanović. "Kad tamo narod čuje objavu bedne i neinteligentne promihailovićevske i antipartizanske emisije kraljevske jugoslovenske vlade, mora dobiti utisak da službena Amerika stoji iza njenih sadržaja" - upozoravao je on Ured za ratne informacije Amerike.

Tražio je da se obustavi ta emisija. Smatrao je da je to od interesa za reputaciju Amerike u Jugoslaviji, a suprotno je i interesima Jugoslavije. Poslužio se, kao ilustracijom, iskustvom dopisnika *Janka* ustvari narednika Bernstajna iz njegovog članka od 26. maja 1944. godine u *Herald Tribune* i *PM*. Bernstajn piše: "Narod sluša dnevne radio vesti na jugoslovenskom jeziku iz Londona, koje se šire na glasnogovornicima. Emisije iz Moskve i Njujorka takode se čuju. Ali američanski programi najmanje su popularni, jer Amerikanci izgleda nemaju puno pojma šta se događa u Jugoslaviji".

Za razliku od tih američkih emisija koje nastoje da budu neutralne u propagandi BBC-a iz Londona politički su već ustrojani na liniji saglasnosti sa razvojem realnog stanja u zemlji. Britanci su davno prekinuli sve emisije što su bile za Mihailovića, dok se putem bostonske stanice puštaju i dalje emisije kraljevske jugoslovenske vlade, što mora ispasti na štetu Amerike - pisao je Kosanović Uredu za ratne informacije koje je ustvari bilo Ministarstvo propagande.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Sava Kosanović, Isto, Beograd, 1946.

TITOVA POSLANICA AMERIKANCIMA

U neposrednom odnosu s tako razgranatom Fotićevom propagandnom djelatnošću, pa i u vezi sa diobama koje su u toku rata nastajale među jugoslovenskim iseljenicima u Americi, Tito se 21. septembra 1944. godine obratio posebnom poslanicom koja je upućena i britanskom Forin ofisu. Telegrafski je prenesena Strahinji Miletiću u Njujork da bi se obznanila u američkim medijima i u štampi iseljenika.

"Naša zemlja koja je tri godine bila u ropstvu Nijemaca i drugih okupatora bila je potpuno odvojena od vanjskog svijeta. Uprkos tome mi smo ovdje u Vašoj staroj domovini na samom početku svoje teške borbe za oslobođenje saznali da Vi u Americi razumijete i ispravno cijenite ono što se ovdje događa. Jedno od najvećih zadovoljstava bilo nam je kad smo saznali da Vi takode tamo, u Americi, neprekidno radite na izgradnji i jačanju bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda. Taj Vaš rad bio je, naravno, vrlo vrijedan za nas u Jugoslaviji, gdje je u našoj teškoj borbi za oslobođenje parola bila jedinstvo i bratstvo naših naroda. Podli okupator je svim sredstvima koja je imao nastojao da nas uvuče u bratoubilačku borbu, planirajući naše samouništenje. Nažalost, našla su se u našoj zemlji mnoga čudovišta koja su služila okupatoru kao oruđe u postizanju toga cilja. Ta naša domaća čudovišta su, nažalost, imala mnogobrojne prilike da se u inozemstvu ujedine sa sličnim čudovištima, kao što je bio slučaj u Americi sa Fotićem, i s raznim drugim izdajnicima koji su ne samo radili na unošenju nesloge među Srbima, Hrvatima i Slovencima, već su krivo informirali američko javno mišljenje o stvarnoj situaciji u Jugoslaviji. Vaša je velika zasluga da ste svojim neprekidnim naporima raskrinkali te ljude i iznijeli pred mišljenje svijeta pravu istinu, tj. da Narodnooslobodilački pokret sa svojom Narodnooslobodilačkom vojskom i partizanskim odredima vodi od samog početka nadčovječansku borbu za oslobođenje svoje zemlje i izgradnju nove i sretnije Jugoslavije. Zahvaljujem Vam, dragi zemljaci, najsrdačnije u ime našeg naroda koji podnosi i dalje će podnositi divovske žrtve da bi postigao taj cilj. Ja sam osobno siguran da ćete i u budućnosti materijalno i moralno potpomagati našu razorenu zemlju u kojoj će biti potrebni nadljudski napori da bi se ponovno podigla iz ruševina i bijede u koju su je doveli podli fašistički okupatori. Smrt fašizmu - sloboda narodu!"

Jedanaesti dio

**DJELATNOST SRPSKE NARODNE ODBRANE I
JUGOSLOVENSKE KRALJEVSKE DIPLOMATIJE
U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA**

LAŽNO PRIKAZIVANJE SRPSKOG RASPOLOŽENJA U AMERICI **Premijer Srbobranovog mentaliteta - Osnovna pitanja i njihovo rješavanje bila su izvan pažnje svih jugoslovenskih vlada u emigraciji**

U krizi što je nastala nakon ostavke vlade Slobodana Jovanovića suprotno zahtjevima što su upućivani kralju sa svih strana uspostavljena je kratkotrajna Trifunovićeva vlada. Za rješavanje kriza vlade u Londonu nisu bili mjerodavni politički problemi nego gotovo isključivo lični. U tom kontekstu su izvršene četiri rekonstrukcije vlada. Najprije Simovićevo oduzimanje portfelja američkoj grupi, pa njegovo ispadanje iz vlade, potom ispadanje američke grupe iz vlade i Ninčića i, najzad, Trifunovićeva vlada bez Banjanina i bez ijednog iz američke grupe. Eliminirani su i jugoslovenski orijentisani Srbi.

Nastavljeno je lažno prikazivanje srpskog raspoloženja u Americi. Upotrijebljeno je za zastrašivanje dobrih Srba u Londonu sa srpskim javnim mišljenjem. Kulminiralo je 28. juna 1943. godine u rezoluciji Srpske Narodne Odbrane i protiv *Versajске pogreške i mitosa Jugoslavije*. Gotovo sva diplomatija u Americi aktivni je pomagač te organizacije, episkop počasni predsjednik, šef vojne misije aktivni pukovnik, stalni govornik na tim skupovima, Jovan Dučić osnivač i ideolog, a *Srbobran* zvanični organ. Produbljivan je srpsko-hrvatski razdor u jugoslovenskoj emigraciji. Dolazak na čelo vlade Božidara Trifunovića kao čovjeka *Srbobranovog* mentaliteta, jedinog koga je, uz Gavrilovića, hvalio *Srbobran*. Njegove govore taj list donosi integralno. Srpska Narodna Odbrana poziva kralja Petra da se proglasi za kralja Srbije, a sebe proglašava za jedinog predstavnika Srpstva.

U rješavanju kriza i sastavljanja novih kabineta izostavljan je problem jasnog određenja prema budućoj Jugoslaviji. Ne mogu se ljudi zadovoljiti frazom srpske, hrvatske i slovenačke jedinice, dok se ne zna šta je osnovno. Ni jedna vlada nije razmotrila problem odnosa Partizani-Mihailović, pa saradnju četnika Draže Mihailovića sa okupatorom i kvislinškim režimima u Hrvatskoj i Srbiji, tako i Slovenske garde u Sloveniji. Zatvarane su oči pred problemom odnosa sa SSSR-om, sa Bugarskom, sa Italijanima pa problem invazije, okupacionih trupa i prelaznog režima, problem prve pomoći i obnove zemlje nakon završetka rata. Ni jedan od tih problema nije u onom gledištu koje bi bilo mjerodavno pri rješavanju kriza emigrantskih vlada i njihovih sastava.

NAPADI NA SAVU KOSANOVIĆA

U svojstvu predsjednika Srpske Narodne Odbrane iz Njujorka svojeručno je, kako kaže, potpisao javno upozorenje Savi Kosanoviću za njegovu kritiku te organizacije šovinistički ustrojene i polemiku za prilozima mis Rut Mičel u nekim američkim listovima. Sadržaj toga teksta ponajviše govori o moralnom

liku Filipa Markovića i mržnji kojom je obuzet prema patriotskom angažovanju Save Kosanovića. Evo toga teksta.

Sava Kosanović švapsko k...e, ako ista i ikakve listove da ti napadaš našu srpsku viteškinju četnika Rur Mišel, ili iko donese što ja ne vidim da si je napadao usmeno ili pismeno, ja ću ti prebiti svaku kost, koju su ti Švabi Hrvatski dali u tvoje telo. Ti nevoljalo pogani polažeš pravo da si Srbin i da si ministar bio u tvoje telo. Ti nevoljalo vladali su Jugoslavijom i gde su je dognali. Ja sam ovde u Njujorku lako ćemo se naći ako ista više progovoriš u ime našeg naroda. Ko ti je dao punomoć da govoriš u ime naroda?

Ti si kučka potrepzna te kupiš mrve za račun švapskog Hrvata. Vi ste agenti Hitlera i Musolinija i dajete tajne informacije iz te kuće prostituta, ali čekajte imaćete skoro posla sa F.B.I. (Federalna policija).

Toliko radi znanja i ravnjanja opominjem te da se ostaviš napadaja na Narodnu Odbranu i Mis Mišel. Gade jedan pop... i što mislite opet rovariti kroz Jugoslaviju kao i prvo. Vi ste konspiratori te se je kralj ubio, ali ćete skoro platiti fukaro jedna, ja ti pazim korake što ti radiš i s kim radiš. Švabo jedan izdajniče i gori nego kukavica. Smrdijlju jedan ti i celo tvoje društvo i tvoji sateliti.

To što je Filip Marković mislio ozbiljno premijer izbjegličke vlade Slobodan Jovanović je nalagao najozbiljnije. Opet na adresu ministra bez portfelja Save Kosanovića u Njujorku 24. avgusta 1942. godine. *U vezi vašeg ličnog mišljenja datog Vilderu povodom Radičinog telegrama, kao predsednik vlade i zastupnik Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva nalažem Vam najozbiljnije da apsolutno ne uzimate nikakva učešća, ni posredno ni neposredno u pitanjima tičući se generala Draže Mihailovića.* U potpisu Slobodan Jovanović.³⁸⁰

DOLAZAK U AMERIKU I UTICAJ ČETNIKA IZBJEGLIH IZ JUGOSLAVIJE

Osnovni zadatak srpskog lobija u Americi je organizovanje rada među iseljeništvom. Pred američkim vlastima zastupa srpske nacionalne interese u zemlji. On je djelovao paralelno sa diplomatskim predstavništvom kraljevske vlade u Londonskom izbjeglištvu. Stalno je svugdje naglašavana potreba da taj lobi jača naročito u ratnim uslovima, te u vrijeme kada je promijenjena zvanična politika prema ravnogorskom pokretu u zemlji. To se kaže i u proglasu Srpske narodne odbrane koja je formirana 13. XI 1941. godine u crkvenom domu u Geri u blizini Čikaga. U proglasu se kaže da nezavisna situacija u kojoj se srpski narod nalazi u otadžbini, naročito na teritoriji NDH, nalaže svakome istaknutome Srbinu da učestvuje u zajedničkoj akciji na stvaranju

moćne srpske organizacije u Americi. Ta organizacija će američku javnost blagovremeno obavještavati o hrabroj borbi srpskog naroda za očuvanje svoje slobode i svoje teritorije i štititi njegova neotuđiva etnička i nacionalna prava na Balkanu. *Uspješan poduhvat SNO bio je opšte prihvaćen primamljiv mit u Draži Mihailoviću kao Balkanskom Robinu Hoodu i prvom gerilicu u porobljenoj Evropi. U njegovom stvaranju su svesrdno učestvovali i iseljenici - komunisti, sve dok im iz zemlje nije javljeno da Draža nije nikakav junak nego najobičniji izdajnik i sluga okupatora, na čijem razobljavanju treba ubuduće raditi.*

Djelatnosti Srpske narodne odbrane i lista *Američki Srbobran* osuđena je nakon rata od službenih jugoslovenskih vlasti kao šovinistička i nacionalistička, usmjerena na razbijanje bratstva i jedinstva i širenje kleveta i laži o partizanskom pokretu. Tim prije što je SNO pokušala dočnije da se nametne kao srpsko narodno predstavništvo u slobodnom svetu, okupi oko sebe srpske političke prvake koje su događaji u zemlji porazili i radi na zbrinjavanju i prebacivanju u Ameriku iz brojnih evropskih logora bivših zarobljenika ili pripadnika izbjeglih četničkih, hotićeuskih ili nedičevskih vojnih formacija.³⁸¹

Crkveno-školske opštine i uprava Američko-kanadske eparhije odigrali su glavnu ulogu oko pribavljanja garancija i drugih administrativnih poslova prilikom organizovanog dolaska dvadesetak hiljada antikomunistički raspoloženih Srba u Ameriku. Vladika Dionisije je nekako uspio da očuva legalitet, uobičajene veze i saradnju sa Patrijaršijom u Beogradu. Nije se slagao sa nastojanjem dvojice drugih vladika emigranata, dalmatinskog Irineja Đorđevića i žičkog Nikolaja Velimirovića, da po ugledu na rusku, stvore samostalnu srpsku crkvu, pozivajući se na stari dekret ruskog patrijarha Tihona (1920). Tim dekretom on je, predstavljajući težak položaj ruske crkve pod komunizmom poslije revolucije, ostavio mogućnost samostalnosti eparhija. Uostalom, Dionisiju je zbog očuvanja crkvenog jedinstva u septembru 1951. godine odala priznanje delegacija Sinoda na čelu sa tadašnjim vikarnim episkopom Germanom Đorićem, poslata da ispita stanje i pribavi informacije o duhovnom životu Srba pravoslavne vjere i radu crkvenih ustanova u inostranstvu.

Ne treba posebno isticati kako je i u kojoj mjeri srpska dijaspora pristajala uz Konstantina Fotića, Dražu i njegov četnički pokret. U Pitsburgu Savezna konvencija je okupila oko 120 delegata, članova Srpske Narodne Odbrane. Sa te konvencije poslat je telegram poslaniku Fotiću u Vašingtonu da Srbi u Americi *stoje kao jedan uz njega u podršci Draži i njegovom pokretu i odbrani interesa srpskog naroda.*

380 Str. Pov. 759.

381 Milomir Mirović, *Draža*, Beograd, br. 410, 11. 10. 24. XI 1980.

SMJENE U KRALJEVSKOJ DIPLOMATIJI Jedno viđenje smjene Purićeve i uspostavljanja Šubašićeve vlade

Borislav Jodorović je upućen u Ameriku za punomoćnika vojnog izaslanika u Vašingtonu. On se, međutim, uglavnom posvetio političkoj propagandi. Takva njegova orijentacija se ispoljava, maltene, u svemu što radi i preduzima u američkoj sredini. On 7. IX 1944. godine piše o smjeni emigrantske vlade u američkoj sredini. *Čim je Šubašić dobio mandat bilo je jasno kuda se ide. G. Fotić savetovao je energičan istup. Mladen je ublažavao sve predloge i odlagao je Fotićevo i njegovo dalje odlazak za mesta u Ambasadi, dok se vlada ne obrazuje dalo je vremena da se izvrše bar neke pripreme za rad, kada Fotić bude primoran da ode iz Ambasade. Za p. puk. Kneževića, mene i ostale članove ambasade bilo je jasno da će svaki rad biti potpuno onemogućen. Dolazak Titovih predstavnika, potpuno legalnih pred Amerikancima, ne samo da bi nas onemogućio već i unizio. Mi bismo možda sedeli još koji mesec, bez mogućnosti ikakve akcije a potom najverovatnije upućeni u zemlju.*

"P. puk. Knežević i ja odlučili smo da takođe damo izjavu nezavisno od izjave ambasadora u kojoj ćemo da odbijemo priznanje novoj vladi, 'Vladi građanskog rata', kako je p. puk. Knežević nazvao. On je sastavio izjavu, ali nažalost dva naša majora Blagojević i Papić koji već više od tri godine dembelišu po Londonu i Vašingtonu odbili su da se slože sa nama, kako bi sačuvali položaje i ne bi došli u položaj da budu upućeni u zemlju, kao što smo mi tražili u našoj izjavi.

Prva posledica našeg koraka bila je Šutejeva odluka o skidanju sa prinadležnosti a tek posle 20 dana Ukaz o stavljanju na raspoloženje i to samo za p. puk. Kneževića."

Tako opovrglo Fotićevo uvjeravanje američke javnosti da je sa njegovim stavom saglasno i osoblje Ambasade. Izjavu sličnu Fotićevoj datu američkim novinama sa osuđom Šubašićeve vlade dao je i jugoslovenski konzul u Čikagu Vojislav Mirković, a u Los Angelesu predstavnik Ambasade za štampu Sergije Krizman.

Neki uposlenici u diplomatsko-konzularnim predstavništva pokunjeno su se stavili na raspolaganje novoj vladi obrazovanoj saglasno sporazumu Tito-Šubašić. Svi koji su morali napustiti svoje dotadašnje službovanje, ili su ga svojevolsjno ostavljali, davali su izjave u javnosti, pisali memorandume, na razne adrese slali predstavke, držali predavanja, godinama objavljivali članke i pisma u pojedinim listovima i časopisima. Uporno su ponavljali kako je Dražin pokret od prvog dana do kraja bio okrenut borbi protiv okupacionih truppa u Jugoslaviji. Mnogi od njih su, govornom i pisanom riječju neštedimice hvalili knjigu dr. Slobodana Draškovića *Tito, trojanski konj Moskve*. Tu knjigu su ocjenjivali *najvećim prilogom naše borbe u svetskoj javnosti*."

BURA U ČAŠI VODE

Fotić i četnička propaganda nakon njegovog odlaska iz službene diplomatije

U pismu Mihailoviću Borislav Jodorović predstavlja Fotića i njegovo ponašanje nakon što je skinut sa položaja jugoslovenskog ambasadora u Vašingtonu. *Ukoliko je g. Fotić bio sjajan kao ambasador u toliko se pokazao slab kad je rad trebalo najenergičnije produžiti, ali sada bez ambasadorske zaštite i statusa. Ma da ga je p. puk. Knežević i Rastko Petrović (pjesnik i diplomata - o. a.) i ja stalno gurali na rad, ipak je on stalno diplomatski otežao smatrajući da je sve postigao što je uspeo da nastavi sa prijemom telegrama 'Demokratske Jugoslavije'*

Mi imamo veoma mali broj inteligentnih ljudi u Americi, koji su savim odani našoj stvari. Prva dužnost je bila prikupiti te ljude i obezbediti ih materijalno. To pitanje bilo je već razmatrano i rešeno. G. Fotić se složio no kada je to trebalo privedi u delo pokazao se neodlučan. Ovo je razvodnjikavalo naš korak. Izveći ljudi su se posle napuštanja dužnosti, ostavljeni bez sredstava ponovo vratili na dužnost, i sve je to dalo mogućnost Šuteju da naš korak nazove 'Bura u čaši vode'.

Fotić i tadašnji prvi sekretar Ambasade u Vašingtonu Rastko Petrović pri smjeni vlade, a prije odlaska sa dužnosti diplomatskih predstavnika zemlje, uputili su Mihailoviću, valjda, posljednje pismo. Savetovali su mu *najbržu i najenergičniju akciju opšteg stila protivu Nemaca sa proruskim programom*. Sugerisali su mu da uspostavi *najhitniju vezu sa Rusima, košta šta košta*. Mislili su da će obrazovanje vlade u zemlji na osnovu Ustava vršiti kralj Petar II Karađorđević. *I Vas odrediti za načelnika štabu V. K. (Vrhovne komande).*⁴²

Niti su Rusi, dolazeći na granicu Jugoslavije, prihvatili pokušaje četnika da uspostave tu vezu s njim, niti je kralj određivao sastav vlade, pa ni načelnika vrhovne komande oružanih snaga nove Jugoslavije. Sugestije u tom smislu su kasnije pune četiri godine.

Sad je sve bilo uzalud.

I kao ambasador i nakon odlaska iz službene diplomatije Fotić je razgranao široku aktivnost za stvar ravnogorskog pokreta. Išao je kod državnog sekretara i njegovih pomoćnika, obilazio senatore i kongresmene, branio Dražu člancima, davao demantije i izjave. Nastojao je da američkoj javnosti dokaže kako se propagandom za Tita čini nepravda Mihailoviću, njegovom pokretu pa i cijeloj zemlji. Htio je da se u tamošnjem javnom mnjenju dobije drukčija slika i potisne utisak o kolaboraciji četnika sa okupacionim vojnim formacijama. Ponekad je u tome i uspijevaio. To se može vidjeti i iz javnih istupanja pojedinih kongresmena i senatora koji su u svojim govorima osuđivali zvaničnu politiku Amerike prema Jugoslaviji. Omogućio je i preko radio-telegrafske veze Dražin intervju sa korespondentom *Njujork Tajmsa*.

Uskoro je i na radiju u Americi javljeno da je Draža Mihailović uhvaćen. Kad je to čuo Fotić je pitao odakle potiče ta vijest. Kako je to bila Titova izjava za vrijeme njegove posjete Poljskoj, povjerovao je, jer je puštena u svijet izvan zemlje. Odmah je napisao predstavku Stejt Departmentu. Tražio je intervenciju SAD-a za spasavanje generala Mihailovića. Napisao je to i kao predsjednik Srpskog Centralnog Narodnog odbora. Njegovi politički protivnici unutar toga organa u Americi optužili su ga za ambiciju da preuzme vlast u Jugoslaviji u slučaju oslobođenja zemlje.

Razbolio se 1953. godine. Posljednje što je napisao iz bolesničke postelje bilo je pismo upućeno *Njujork Tajmsu*. U pismu je kritikovao odluku SAD-a koje produžavaju američku pomoć Titovoj Jugoslaviji.

POLEMIKA SA UVODNIKOM VAŠINGTON POSTA Sava Kosanović razobličavao djelovanje Konstantina Fotića

Sa mjesta ambasadora Jugoslavije u Vašingtonu Konstantin Fotić je penzionisan u junu 1944. godine. Njegovo penzionisanje je mjera nove vlasti koja je započela organizaciju diplomatsko-konzularnih predstavništava u inostranstvu. Svoje penzionisanje Fotić je u javnosti predstavljao kao vid progona Srba u zemlji i u inostranstvu. Na toj osnovi je *Vašington Post* objavio uvodnik pod naslovom *Jugoslovenska misterija* 15. juna 1944. godine. U njemu su izvedeni sasvim krivi zaključci u pogledu motiva koji su naveli na uklanjanje Fotića sa mjesta jugoslovenskog ambasadora u Vašingtonu.³⁸³

Podsjećajući na jugoslovenski otpor tripartitnom paktu 1941. godine taj uvodnik istorijski netačno predstavlja tu borbu protiv pristajanja te zemlje uz sile Osovine. *Ali su Jugosloveni odlučili da se bore. I da je došlo do te odluke, Jugosloveni duguju mnogo g. Fotiću, koji je u Vašingtonu vodio neprestanu borbu protiv nemačkog pakta i bio vrlo aktivan u stvaranju odluke o njegovom odbijanju.*

Na te netačnosti ukazao je Sava Kosanović. On ponovo istupa u javnosti kao *Srbini, kao Jugosloveni, kao generalni sekretar stranke, koja je najaktivnije učestvovala protiv toga pakta, kao član vlade koja je došla na vlast posle rušenja vlade kompromisa kneza Pavla, te kao čovek koji je tri godine direktno posmatrao razvoj jugoslovenskih odnosa u Americi.*

Kosanović je zatim pobrojao one u Beogradu koje je Fotić predstavljao i čiju je politiku morao da brani u Americi: knez Pavle, Cincar-Marković, i Cvetković. Oni su, i pored svih Fotićevih upliva, prihvatili Tripartitni pakt

i potpisali ga u Beču 25. marta 1941. godine. Trideset šest sati nakon toga narod je s revoltom srušio pakt bez ikakve veze s Fotićem. *G. Fotić nije opozvan kao žrtva konflikta Tito-Mihailović. Još manje kao neki predstavnik srpske koncepcije Jugoslavije. Njega je iz Jugoslavije poslao Milan Stojadinović 1936, a to je bio onaj koji je prvi počeo osovinsku politiku u Jugoslaviji. Bilo je apsurdno ostavljati ga da predstavlja Jugoslaviju posle toga što je ta zemlja bacila svu svoju snagu u otpor protiv Hitlera i Musolinija, dok je Stojadinović interniran na Mauricijus. Međutim, bilo je još apsurdnije ostavljati ga na njegovom položaju, kad se dokazalo da on sve čini da sruši jedinstvo Jugoslavije i da dokaže kako je nemoguća obnova Jugoslavije. U tome je on zloupotrebljavao srpsko ime i srpski osećaj. Činio je baš ono što čini nekadašnji general Nedić kao kvulung u Beogradu, koji zloupotrebljava ime Srbije u službi Hitleru, a protivno tradiciji, istoriji i osećaju srpskoga naroda.*

U polemici sa uvodnikom *Vašington Posta* Kosanović opisuje stanje i političko raspoloženje američke imigracije jugoslovenskog porijekla. Sva je ta dijaspora do juna 1942. godine bila ujedinjena u pomaganju Draže Mihailovića, za koga se držalo da se bori za Jugoslaviju. *G. Fotić je učinio sve da razbije to jedinstvo, da izazove šovinizam i mržnju između Srba, Hrvata i Slovenaca. Kasnije je učinio sve da difamira borbu Oslobođilačke vojske, u kojoj su ujedinjeni Srbi, Hrvati, Slovenci i drugi narodi. Činio je ono što je činila neprijateljska propaganda. Time je postizao dvostruki cilj: mistifikacijama Amerike o onome što se događa u Jugoslaviji, mistifikacijama jugoslovenske vlade u egzilu i Jugoslavije u službenom stavu Sjedinjenih Država i stavu jugoslovenske imigracije. Sve je to bilo na štetu saveznika, povećavalo jugoslovenske žrtve i bilo naročito štetno za Ameriku. Šireći razdor među njezinim građanima daje materijal za Hitlerovu propagandu protiv Amerike. G. Fotić bio je samo jedan simptom bolesnog stanja, koje je, mesto da bude radikalno lečeno od početka, zadržavano dok nije potpuno inficiralo organizam vlade u izgnanstvu i upropastilo ga.*

U važnom vremenu i na važnoj političkoj poziciji g. Fotić se našao u Vašingtonu, odakle svaka pogreška i svaka zloupotreba izaziva reperkusiju kod Jugoslovenaca, kod Rusa, kod svih saveznika i kod neprijatelja. Jugoslovenska vladina misija, koja je došla u septembru 1941. u Americu bila je jednoglasnog mišljenja da treba ukloniti Fotića. U toj misiji su bila tri Srbina, jedan Hrvat i jedan Slovenac. G. Fotić je uzdignut na rang ambasadora protiv većine glasova većine kabineta od 27. marta 1941. Jasno je zato da njegovo uklanjanje nije ni hrvatska mora, ni srpska žrtva. Njegov rad je u stvari bio na prvom mestu štetan po Srbe.

I jugoslovenska dijaspora se postepeno ujedinjavala. Srpski vidovdanski kongres u julu 1942. i Hrvatski kongres u februaru 1943. godine potvrdili su osnovno obilježje sloge i jedinstva u Americi i u Starom kraju. Ta dva kongresa ujedinila su se u januaru 1944. godine. Stvorili su Ujedinjeni Odbor jugoslovenskih Amerikanaca. Sava Kosanović je tada izabran za počasnog člana toga odbora.

383 Prema Savi Kosanoviću, Isto, Beograd, 1946.

UMJESTO POGOVORA

ČETNIČKA I USTAŠKA EMIGRACIJA KAO TABU-TEMA U JUGOSLOVENSKIM MEDIJIMA

Četnici, ustaše, njihove organizacije u emigraciji bili su tabu-tema za medije u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata. Tek 1964. godine počela je štampa, najprije ona u Zagrebu i Beogradu, a zatim i sarajevska, da donosi opsežnije priloge o njima. Prednjačili su *Svijet* i *Večernje novine* u Sarajevu, a s vremena na vrijeme tu praksu je uvelo i *Oslobodjenje*. Kao s dobrim prijateljima, pripremajući se za savjetovanje novinara uz ostalo posvećeno i pisanju o djelatnosti četnika, ustaša i emigranata poslije rata u zemlji i inostranstvu, razgovarao sam sa glavnim urednicima dva lista *Svijeta* (Dejan Divljan) i *Večernjih novina* (Radivoj Papić). Interesovalo me kakve su zabrane postavljene redakcijama u tretmanu ove materije i ako jesu, otkud praksa kršenja tih zabrana. Postavio sam im tri pitanja i pedantno zapisao njihove odgovore koje su oni kasnije autorizovali znajući da se bavim istraživanjima propagandne djelatnosti ustaškog i četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu. Zbog zanimljivosti i tada otvorenih pitanja, a posebno datih odgovora, smatrao sam za potrebno da ih uvrstim u ovu knjigu. Evo kako je teklo to testiranje:

Sarajevski listovi *Večernje novine* i *Svijet* (a ponekad i *Oslobodjenje*) s vremena na vrijeme donose tekstove o djelatnosti četnika, ustaša i emigranata poslije rata, u zemlji i inostranstvu. Bivši *Svijet*, dok je izlazio u velikom formatu, donosio je serije reportaža iz emigrantskih logora u Italiji, Austriji i Njemačkoj, dok se ovaj list, sa promjenom formata i fizionomije - prema riječima glavnog urednika Dejana Divljana - ograničio samo na tekstove o djelovanju ostataka četničkih i ustaških poslije rata u zemlji.

Razgovarao sam sa glavnim urednicima *Večernjih novina* i *Svijeta* Radivojem Papićem i Dejanom Divljanom o nekim aspektima pisanja i objavljivanja tekstova o tome. Razgovor je vođen, uglavnom, o tri pitanja:

1. Čime se može motivisati donošenje tekstova ove vrste?
2. Kad ih već donose, zašto baš te koje objavljuju (je li to diktirano stihijnošću pristizanja materijala, parcijalno i bez ikakve utvrđene tendencije, ili je to proizvod dugoročnih koncepcija redakcije o raskrinkavanju tih ostataka, ili težnja za jeftinim senzacionalizmom itd.)?
3. Da li su njihove redakcije zapazile bilo kakva reagovanja javnosti ili čitalaca na takve tekstove, odnosno na kakav odjek oni nailaze među čitaocima?

Evo kakve sam odgovore dobio i prenosim ih gotovo doslovce. Ovi odgovori su po mnogo čemu zanimljivi.

Radivoje Papić:

1. Osnovni motiv zbog koga dnevna štampa, a naročito večernja, donosi priloge iz djelatnosti četnika, ustaša i emigranata poslije rata, u zemlji i inostranstvu - jeste imperativ rentabilnosti, borba za tiraž i čitaoce. To je jedna deformisana linija potrebe da se u štampi pomire zahtjevi za zanimljivošću i društvenom opravdanošću priloga, uslovljena primarno-komercijalnim pritiskom pod kojim se nalazi štampa. To je najeklatantniji primjer činjenice da se štampa nalazi između čekića i nakovnja. Nakovanj je njena društvena funkcija, čekić je imperativ rentabilnosti, pa zbog toga produkti nisu uvijek iskovanj prema očekivanjima, nego često znače lakše ili teže ustupke malograđanskom ukusu, bolesnoj znatiželji, avanturističkim sklonostima, itd. Posebno je stvar kako se ova vrsta priloga tempira, da bi postigla efekte. Na cijeni su oni prilozima koji obiluju sa više perverzija, seksualnih nastranosti, krvavih dramatskih slika, itd. Često se to ne samo potencira nego i vještački kalemi na materiju.

2. Odgovor na pitanje, zašto se donose baš ovi prilozima a ne drugi sadržani dijelom u prethodnom razmatranju. Može se dodati i to da je čitalac naviknut, odgojen na jednu pogrešnu valorizaciju novine dijelom prema ovim priložima, naročito primitivniji, onaj koji tek stiče navike za čitanje, onaj koji se tek urbanizira. Ne bi se moglo reći da je to postalo politikom u listovima, ali se može reći da je ustaljena praksa. Istina je da redakcije planiraju ove feljtone, da se za njih bore, da obigravaju odgovarajuće službe SUP-a, prave aranžmane sa koautorstvom (referati SUP-a), koji nisu uvijek najličniji u materijalnom pogledu i slično.

3. Postoje reakcije čitalaca na ove priloge. Primarni su oni ozbiljne, koji potiču od neposrednih učesnika i odnose se na tačnost, autentičnost podataka. Međutim, većina čitalaca ne reaguje, "prima novo za gotovo", što je i najopasnije. Društvena opasnost od ovih priloga kad su oni suviše tempirani izražena je u prvom redu u stvaranju krive slike, o njihovim likovima, o službi bezbjednosti, o dimenzijama ovih pojava, itd.

No, objektivnosti radi, ne bi trebalo sve priloge iz ovih domena izjednačavati. Ima ih koji su ozbiljni, objektivni i realni i donose se (kao u 1963-oj godini) povodom jubileja službe bezbjednosti SUP-a, ili drugih prigoda.

Fenomen ovih priloga u našoj štampi je ne samo zanimljiva pojava, nego i ozbiljna stvar, pa bi solidni analitički pristupi koji bi pledirali za objektivne zaključke i pravilnu orijentaciju i te kako dobrodošli.

Dejan Divljan.

1. Objavljivanje tekstova o djelovanju raznih kvislinških formacija u toku rata u našoj zemlji, kao i djelovanju ostataka tih formacija u poslijeratnom periodu, u nedjeljnom ilustriranom listu *Svijet* ima za cilj podrobnije upoznavanje naše javnosti, prvenstveno novih mladih generacija, sa zbivanjima te vrste kod nas u pomenutom periodu. To su, po pravilu, autentični tekstovi,

fragmentarnog karaktera, u kojim su opisani konkretni događaji, vezani za konkretna područja i određene ličnosti.

Pored toga, ovakvi tekstovi u znatnoj mjeri predstavljaju i afirmaciju organa državne bezbjednosti u teškim danima rata i prvih poslijeratnih godinama.

2. Svi tekstovi te vrste (čiji broj nije velik), objavljeni su uz obaveznu saglasnost Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove, uglavnom po internom izboru pomenutog Sekretarijata a uz neobaveznu saglasnost, odnosno pristanak naše redakcije. U izvjesnim slučajevima sama redakcija traži određeni materijal od Sekretarijata, koji isključivo odlučuje da li je za objavljivanje, i u kojoj formi, ili ne. Afirmacija službe bezbjednosti je, svakako, u prvom planu.

3. Reagovanja javnosti na objavljivanje takvih tema ima, ne mnogo, ali ga ima. Prije svega u smislu traženja čitalaca da se o takvim temama više piše, jer su za mnoge nepoznate ili malo poznate, a za većinu čitalaca veoma interesantne teme.

Ograničili smo se uglavnom na područje Bosne i Hercegovine, zbog karaktera našeg lista i zbog izvora informacija.

DIOBE I SUDARI NA BALKANU

**Propagandne aktivnosti iz SSSR-a
prema Jugoslaviji /1941 - 1945/**

Knjiga četrta

SADRŽAJ

Uvodni dio:

BALKAN KAO INTERESNA SFERA, ODNOSI VELIKE BRITANIJE I SSSR-a, ČETNIČKI POKRET I NOP U JUGOSLAVIJI

- 555 Sukobljvanje interesa i odnosi savezništva Velike Britanije i SSSR-a
557 Britanska i sovjetska politika na Balkanu
560 Propagandni sudari Sovjeta i Britanaca
562 Vojevanje NOP-a i SSSR-a

Prvi dio:

KRALJEVSKA VLADA U EMIGRACIJI I NJENI ODNOSI SA SOVJETSKIM SAV- EZOM

- 565 Kominternu, sovjetska i jugoslovenska izbjeglička vlada
566 Jugoslovenska izbjeglička vlada i "Slobodna Jugoslavija"
570 Lažne, tajne, ilegalne i partizanske radiostanice

Drugi dio:

PROPAGANDA S MOSKOVSKOJ STRANI

- 575 Prvi moskovski pomen partizana
576 Svijet je počeo da saznaje o antifašističkoj borbi u Jugoslaviji
577 Šta je sve diktiralo pravce i karakter propagandnih aktivnosti?
579 Postanak "Slobodne Jugoslavije"
580 Pohvale sindikata američkih novinara
582 Trn u oku četničkih letaka
583 Ražalovani i optuženi oficiri zato što su u partizanima

Treći dio:

SUMRAK ČETNIŠTVA I NJEGOVE PROPAGANDE

- 589 Kanali za doticanje informacija u SSSR
589 Partizani ili nacionalni borci?
590 Jalovi pokušaji četnika da dođu u dodir sa crvenoarmejcima
591 "Svaki dan gubimo ljude i veru i u nas i u našu stvar"
593 Recenzije

Uvodni dio

**BALKAN KAO INTERESNA SFERA,
ODNOSI VELIKE BRITANIJE I SSSR-a,
ČETNIČKI POKRET I NOP U JUGOSLAVIJI**

SUKOBLJAVANJE INTERESA I ODNOSI SAVEZNIŠTVA VELIKE BRITANIJE I SSSR-a

Na južnoslovenskim prostorima u toku Drugog svjetskog rata između 1941. i 1945. godine sučeljivali su se i interesi Velike Britanije i Sovjetskog Saveza. Posebno u prvoj polovini toga rata. Tada su Britanci smatrali Balkan svojom interesnom sferom. Oni su i u okrilju Antifašističke koalicije mogli da ostvaruju svoj dominantan uticaj u Jugoslaviji, Grčkoj i Albaniji. To je bilo u skladu i sa njenim tadašnjim geopolitičkim i vojnostrategijskim interesima. Kao područje u zaleđu Sredozemnog mora Balkan se nalazio u neposrednoj blizini britanskih ratišta i glavne pomorske komunikacije od Atlantika, preko Bliskog istoka do Indijskog okeana. Glavne kopnene i riječne komunikacije od Srednje Evrope ka Bliskom istoku prolazile su kroz Jugoslaviju.³⁸⁴

Iz toga su proisticale i znatne prednosti Velike Britanije u ostvarivanju njene jugoslovenske ratne politike. To se protezalo još od Prvog svjetskog rata kada je Britanija imala stanovitu ulogu u stvaranju Jugoslavije. U periodu između dva svjetska rata njena privreda i finansijski kapital su održavali veoma žive veze sa jugoslovenskom industrijom, rudarstvom i pomorstvom. Britanska vlada je značajno uticala i na jugoslovensku spoljnu politiku. Njeni državni organi aktivno su sudjelovali u pripremi i izvođenju vojnog puča 27. marta 1941. godine u Beogradu.

London je 1941. godine prihvatio izbjegličke vlade iz više zemalja koje su okupirale njemačke i italijanske trupe u srednjoj, zapadnoj i sjevernoj Evropi. Britancima je to olakšalo svojevrsan patronat nad tim vladama. Time i rukovodeću ulogu nad pokretima otpora građanskog smjera u okupiranim evropskim zemljama. Ta njena rukovodeća uloga je, štaviše, bila legitimna i logična i u vojnom i u političkom pogledu. Tako i u Jugoslaviji, čija je izbjeglička vlada uživala dosta visok ugled u antifašističkom svijetu. Nemale simpatije ona je pobrala i u engleskom javnom mnijenju, naročito nakon 27. marta 1941. godine i suprotstavljanja pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu sila Osovine.

SSSR nije imao takve mogućnosti svoga političkog i vojničkog angažovanja na tom području. Te mogućnosti su umanjivali i duboki prodori njemačkih armija na njegovom teritoriju. Oni su zabavili sovjetsko državno vodstvo rješavanjem krize na moskovskom, ukrajinskom i lenjingradskom strategijskom pravcu. Primat mu je pri tome bila u jačanju njenog saveza sa Velikom Britanijom. Učvršćivanje toga saveza pretpostavljeno je i sovjetskoj podršci pokretima otpora u Evropi. Ta podrška nije smjela niučemu poljuljati ili poremetiti odnose Sovjeta sa Englezima. Takav politički kurs vlade Sovjetskog Saveza dosljedno je primjenjivan i prema Jugoslaviji. To znači i prema njenom oružanom ustanku koji je u njoj pokrenut među prvim evropskim zemljama. U

384 Milija Stanišić, *Strategijske vertikale Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, 1941-1945*, ISI, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999., str. 103.

okviru toga kursa su, osim toga, diplomatski odnosi sa izbjegličkom jugoslovenskom vladom. Maja 1941. godine sovjetska vlada je pokrenula te odnose sa jugoslovenskom izbjegličkom vladom, kao i sa izbjegličkim vladama ostalih evropskih zemalja. Diplomatski odnosi sa Jugoslavijom obnovljeni su 20. jula iste godine. Tako je vlada bila jedini predstavnik ustavnog i državno-pravnog kontinuiteta Jugoslavije. Ona se, takođe, izjasnila za nastavljjanje rata protiv Njemačke i njenih saveznika. Bila je, uz to, i štíćenik Engleske.

U Jugoslaviji je, mimo želja izbjegličke vlade, pokrenut širok i snažan oslobodilački pokret. Predvodili su ga komunisti. Taj pokret nije imao međunarodni legitimitet. Ma koliko SSSR želio da s njim održava bilo kakve oblike saradnje, ta se veza morala održavati u tajnosti. Cirkulisala je posredstvom Kominternе. Valjalo mu je voditi politiku na dva kolosijeka - prema izbjegličkoj vladi i Velikoj Britaniji, s jedne, i prema NOP- u u Jugoslaviji, s druge strane. Na tim relacijama su često, iz pragmatičnih razloga - kao preči - nadvladavali odnosi savezništva sa Velikom Britanijom. Time se može objasniti činjenica da su sva sovjetska sredstva informisanja i ukupna propaganda u ljeto 1941. godine skrivali činjenicu da su komunisti organizovali jugoslovenski ustanak i da ga oni predvode. To su, čak, činili i sovjetski diplomatski predstavnici u zvaničnim razgovorima sa predstavnicima zvanične Velike Britanije. Milija Stanišić piše kako su oni uvjerali Britance da SSSR *ne održava veze sa partizanskim pokretom u Jugoslaviji*.³⁸⁵

Situacija je postala još složenijom sa pojavom četnika Draže Mihailovića. Četnički pokret, s jedne, i NOP, s druge strane: dva velika pokreta, dvije suprotstavljene ideologije, oba sa različitim političkim ciljevima i programima. Oni otvaraju proces internacionalizacije ratnih zbivanja u Jugoslaviji.

Početkom oktobra 1941. godine Mihailović je uspostavio vezu sa izbjegličkom vladom Kraljevine Jugoslavije. Obavijestio ju je o stavovima i namjerama svoga pokreta. U njegovim ratnim ciljevima vlada je otkrila podudarnost sa svojom ratnom politikom - očuvanje predašnjeg društvenog poretka i restauracija monarhije. Istovjetan im je bio i način realizacije tih ciljeva: prvo politikom "čekanja" i, drugo, pripremiti se za preuzimanje vlasti u trenutku sloma fašističkih agresora.

Valja, pri svemu, imati u vidu da je Draža, u isto vrijeme, obmanjivao izbjegličku vladu. Verbalno je bio za restauraciju Kraljevine Jugoslavije, dok je stvarni projekat Ravne gore značio četničku diktaturu u velikoj pravoslavnoj Srbiji. Bili su spremni da pruzmu vlast od pobjednika ma ko on bio - Saveznici ili fašisti.

Pojava ravnogorskog pokreta olakšala je nezahvalan položaj te vlade do tada. Saveznici su je priznavali kao zakonitog predstavnika Jugoslavije. To je,

medutim, bio položaj *komandanta bez vojske*. Ona do tada nije raspolagala iole značajnijom oružanom silom. Tu silu nije mogli činiti nekoliko stotina s njom izbjeglih vojnika u emigraciju u inostranstvo. Stoga joj je Dražin ravnogorski pokret dao taj adut u ruke. U njemu je emigrantska vlada dobila vojnu snagu. Ta snaga joj, u isto vrijeme, postaje sredstvo za vođenje unutrašnje i spoljne politike. Takva mogućnost još je pojačana proglašenjem toga pokreta Jugoslovenskom vojskom u otadžbini (JVUO). Za njenog komandanta je imenovan Draža Mihailović.

Nije samo jugoslovenska izbjeglička vlada bila duboko motivisana da prihvati četnički pokret. Razlozi da taj pokret izdašno podrži evidentirani su i kod vlade Velike Britanije. Još u doratnom vremenu ona je raspolagala mnogim obavještajnim podacima o Jugoslaviji, njenim oružanim snagama, o komandnom kadru u toj vojsci, pa i o Draži Mihailoviću. Tako je upoznata da je Mihailović probritanski nastrojen čovjek, pristalica monarhije i srpski nacionalista. Kako je pod svojim patronatom držala izbjegličku vladu, računala je da može uspostaviti kontrolu i nad Dražom. Procijenila je njegov pokret kao prikladno sredstvo za ustrojstvo britanskog uticaja u Jugoslaviji nakon rata. Podjednako kao što je taj pokret predstavljao prepreku za ruski uticaj na Balkanu i sredstvo njegovog smanjivanja, potiskivanja ili potpunog otklanjanja. U tome bi mogli biti sadržani razlozi, ili dio njih, zbog kojih je Čerčilova vlada podržavala Mihailovića i postala njegov zaštitnik. Ona je u njegov štab uputila i englesko-jugoslovensku vojnu misiju koja je stigla 25. oktobra 1941. godine. Misiju je predvodio kapetan Bil Hadson. S njim su doputovali vazduhoplovni majori Zaharije Ostojić i Mirko Lalatović, obojica Crnogorci. Četrnaest dana po njihovom dolasku, 9. novembra, Dražinom štabu je prispjela prva engleska vazdušna pošiljka ratne opreme.

Ta vojna misija zajedno sa priznanjem jugoslovenske i britanske vlade predstavljala je potvrdu legitimiteta četničkog pokreta i Draže Mihailovića. To je Dražu podstaklo da u novembru 1941. godine započne oružanu borbu sračunatu na uništenje NOP-a. Taj sukob između četničkog i partizanskog pokreta otvorio je, u isto vrijeme, rasprave između britanske i sovjetske vlade zbog njihovih štíćenika u Jugoslaviji.

BRITANSKA I SOVJETSKA POLITIKA NA BALKANU

Jugoslovenski političari u Londonu bili su zainteresovani za izgradnju svake moguće brane od komunizma i sovjeticizacije u zemlji. Jugoslovenski ambasador u Moskvi M. Gavrilović došao je u London i tamo sve i svakog upozoravao da ne vjeruju nikakvom sovjetskom uvjerenanju kako će se suzdržati od toga da prodru prema Egejskom i Sredozemnom moru, te da neće uspostaviti svoju uticajnu sferu na Balkanu. Hrvatski i slovenački političari ponovili su

385 Milija Stanišić, *Isto*.

te opomene. Simović i drugi jugoslavenski političari poticali su Forin ofis da uvidi kako na Balkan valja izaslati ekspedicijske snage da bi se Sovjeti spriječili da se domognu toga područja. Forin ofis je bio dosta dobronamjieran i Sardžent je 11. siječnja 1942. godine zabilježio da opasnost odista postoji: jedno je sredstvo kojim bi se Britanija mogla suprotstaviti ruskome prodiranju *politička balkanske konfederacije*, a drugo da je sredstvo ekspedicijske vojske.

Kad se Molotov vraćao iz Vašingtona u Moskvu preko Londona razgovarao je sa Antoni Idnom o sovjetskoj ponudi jugoslavenskoj vladi u izbjeglištvu da potpišu ugovor o poslijeratnoj političkoj saradnji. Idn je u novembru 1942. godine pokušao nagovoriti sovjetsku vladu da Britanija pomogne obustavu zavade između jugoslavenskih komunističkih partizana i vođe Dragoljuba Mihailovića kojega su podupirale vlada u izbjeglištvu i Britanija. No, doživio je potpun neuspjeh. Zato se nadao poboljšanju odnosa između vlade u izbjeglištvu i SSSR-a. Moglo se očekivati da će krenuti sve nabolje i u mirenju partizana sa četnicima.

Ali se Idnu nije sviđala zamisao da Moskva zaključi niz ugovora o poslijeratnim odnosima s jugoistočnim državama Evrope. Predložio je 9. juna 1942. godine da se i Britanija i SSSR suzdrže od potpisivanja ugovora *s manjim saveznicima* o poslijeratnoj političkoj saradnji. Tako nije potpisan ni novi jugoslavensko-sovjetski ugovor.

Inače, Sovjeti su dugo vremena zaobilazili sve britanske pozive na saradnju dva pokreta u Jugoslaviji. Naročito da pozovu partizane pod jedinstvenu komandu Mihailovića. Potom je počela, u ljeto 1942. godine, kampanja napada na četnike zbog saradnje sa Nedićevim kvislinškim vlastima i Italijanima. Kritike su počele najprije putem *Slobodne Jugoslavije*. Zatim su se u te napade uključile švedske komunističke novine *Ny Dag*. Slijedili su slični sadržaji i u još nekim glasilima u Americi i Velikoj Britaniji. Na kraju se pojavilo i direktno saopštenje Moskve jugoslavenskoj vladi u izbjeglištvu. Kopiju toga saopštenja ili neke vrste optužnice protiv Mihailovića i četnika u avgustu 1942. godine sovjetski ambasador u Londonu Majski predao je Antoni Idnu. U Forin ofisu skoro u isto vrijeme stigli su iz Jugoslavije i tajni izvještaji o toj saradnji. Otpočelo je preispitivanje politike potpore ravnogorskom pokretu i njegovom vodstvu. I Hadsonu kao šefu britanske vojne misije kod četnika upućeno je pitanje o njegovim ocjenama držanja Mihailovića. Od njega su stizali odgovori iz kojih je, i pored njihove uvijenosti, bilo jasno da on vjeruje da Draža saraduje sa Italijanima i *da je kadar sporazumjeti se i s Nijemcima*. Odnosi između SSSR-a i vlade u izbjeglištvu nisu prekinuti, ali su bivali sve složeniji.

Sovjetska propaganda je uporno nastojala da stvara *patriotski front* ili *oslobodilački front*, zasnovan na savezu *radnika, seljaka i intelektualaca*, te *patriotskih elemenata* u građanskim strankama ili u oružanim snagama. Postojale su slobodne radiostanice koje su osnovali i nadzirali Sovjeti: *Slobodna Jugoslavija*, *Hristo Botev* (Bugarska), *Romania Libera* (Rumunska), *Kosztut* (Mađarska).

Sve su one zastupale taj politički smjer. Britanskoj propagandi je stoga bilo prilično lako da se pridruži sovjetskoj propagandi u jugoistočnoj Evropi. Poticali su protunjemački front na širokoj podlozi, premda su Britanci više nego Sovjeti isticali seljake i seljačke stranke. Činila se razboritom nada da bi ti ratni *frontovi* mogli po završetku Drugog svjetskog rata dovesti do koalicionih vlada od komunista na lijevici do protunjemačkih *građanskih* političara. Te vlade bi se oblikovale uz zajednički blagoslov Britanije i SSSR-a. Gledajući unatrag, to se uvjerenje doima naivnim - no u ono doba nije izgledalo takvim.

Do jeseni 1943. godine to je svakako bila jedina nada. Nakon stratejskih odluka, donesenih na konferenciji u Quebecu (Kvebeku), britansko ili britansko-američko zaposjedanje jugoistočne Evrope bilo je posve nevjerojatno. Idn je stoga imao još jedan razlog da sa SSSR-om pokuša postići sporazum o političkoj saradnji na tome području. Tako raspoložen, otišao je na Moskovsku konferenciju u listopadu 1943. godine s nizom prijedloga kojima je kario postići sporazum o Jugoslaviji, Grčkoj, Mađarskoj i Rumuniji. No, Molotov je otklonio britanske prijedloge u vezi sa osovinskim satelitima. Izuzeo je bezazlene formule da se valja posavjetovati o mirovnim prijedlozima. Odbio je Idnovu zamisao da se zajedničkim naporima zaustave neprijateljstva između Mihailovića i Tita. Predložio je da se pošalje sovjetska misija *da bude i britanskom misijom* kod Tita. Idn je to odmah pozdravio. Kad je Idn nabacio kako bi sovjetski oficiri mogli otići i k Mihailoviću, Molotov je uzvratno da bi više volio uopće ne imati misije nego imati po jednu na svakoj strani.

Barkerova pretpostavlja da se Staljin htio suprotstaviti britanskom uticaju u Jugoslaviji pomoću sovjetske misije izaslane Titu na početku 1944. godine. U pogledu misije u Jugoslaviji britansko-sovjetski odnosi bili su naizgled vrlo srdačni. I pored toga je ministar odgovoran za SOE, lord Selborne, žestoko negodovao što sovjetsku misiju predvodi generalmajor Crvene armije, koji je po činu nadvisivao britanskog brigadira kod Tita. Rusi su, međutim, bili nezadovoljni kad su - naknadno - saznali da se potkraj decembra 1943. godine britanska misija spustila u Rumuniju.

U Jugoslaviji Sovjeti nisu potčinili Tita, već su radili na tome da pobude sumnje u Britance. Recimo, kad je Staljin upozorio u Moskvi Milovana Đilasa da bi Britanci mogli pokušati ubiti Tita, kao što su (izjavio je) ubili poljskoga generala Sikorskog. Vjerovatno zbog toga, pisao je Đilas kasnije, Tita nije Britancima najavio da će otići u Sovjetski Savez već je tamo u septembru 1944. godine potajno odletio.

PROPAGANDNI SUDARI SOVJETA I BRITANACA

Osim svoje propagandne službe izbjeglička vlada je na strani i u funkciji svoje ratne politike pridobila i britansku propagandnu mašineriju. Postigla je to uprkos činjenici da je i britanski premijer Winston Čerčil izražavao otvoreno nezadovoljstvo unutrašnjim političkim trvenjima među vladinim ministrima. Izjavio je da je ta vlada *šaka nemoćnih olupina izbačenih iz Jugoslavije, koji se prevreću jedan preko drugog da bi došli do sjenke vlasti u jednoj izgnaničkoj vladi.*³⁸⁷ Čerčil je pristao, i pored toga, da britanska sredstva informisanja pruže podršku četničkom pokretu Mihailovića. Njegova vlada je, donoseći tu odluku, raspolagala informacijama o četničkoj saradnji s okupatorima.

Tako su se i štampa i radio kao najmoćnija propagandna sredstva zapadnih Saveznika, zajedno sa organizovanom mrežom propagandnih ustanova izbjegličke vlade, našli na istom poslu. Podjednako su glorifikovali ulogu Draže Mihailovića u jugoslovenskom pokretu otpora okupatorima. Dražu su visoko uzdizali. Proglasili ga Robin Hudom porobljene Evrope. Njemu su pripisivala sva krupnija dejstva NOP-a i njegovih oružanih formacija. Istodobno je skrivana četnička saradnja sa neprijateljima antihitlerovske koalicije. Sve je to gradilo zid međunarodne izolacije NOP-a.

Iz Vrhovnog štaba NOP-a od marta do juna 1942. godine dokumentovano su obavještavali Kominternu o četničkoj saradnji sa okupatorima. Ukazivano je i na odgovornost izbjegličke vlade zbog toga. Prigovarano je *Slobodnoj Jugoslaviji* što ne obavještava javnost o tome. Titov radiogram od 30. maja 1942. upozorava na netačnosti i neistine u informativnim emisijama Radio-Londona. *Londonska radio-stanica često govori na jugoslovenskom jeziku o zajedničkoj borbi partizana i četnika protiv okupatora. To je užasna laž. Svi četnici u Jugoslaviji, a naročito četnici Draže Mihailovića, bore se zajedno sa okupatorom protiv naših narodnooslobodilačkih jedinica... Četničke odrede stvaraju okupatori, oni ih naoružavaju i daju im vlast... Mi smo duboko ubijedeni da je jugoslovenska vlada u Londonu takođe tu umiješana, da ona sve to zna. Molimo vas da učinite sve da se ovo užasno izdajstvo iznosi i da se s njim upozna čitav svijet.*³⁸⁸

Nezadovoljstva Tita i Vrhovnog štaba NOPOJ-a izraženo je Kominterni i zbog podizanja jugoslovenskog izbjegličkog predstavništva na rang ambasade. To je učinjeno u isto vrijeme kada su ta predstavništva Čehoslovačke i Norveške dignuta na rang ambasada. U tom radiogramu je dometnuto kako to nije priznanje naše narodne borbe od strane Sovjetske vlade, već da je to priznanje politike jugoslovenske vlade u Londonu. Za tu kraljevsku vladu i njenu Jugoslovensku vojsku u otadžbini je rečeno da saraduju sa Italijanima otvoreno, a sa Njemicima maskirano.³⁸⁹

Sovjetska vlada je, putem Kominterne, redovno dobijala argumentovana obavještenja od Vrhovnog štaba NOP-a o jugoslovenskim ratnim zbivanjima. Čim je učvršćen ratni savez antihitlerovske koalicije sovjetska vlada je sve više javno istupala u prilog NOP-a. Počelo je to od sredine 1942. Ta istupanja su postajala sve ofanzivnija. Najprije je Narodni komesarijat inostranih poslova SSSR-a uručio misiji jugoslovenske vlade u Kujbiševu 3. 8. 1942. Promemoriu sa konkretnim primjerima saradnje četničkog pokreta Draže Mihailovića sa okupatorima. U tom dokumentu obraden je period od marta do maja 1942.

Sovjetska ambasada u Londonu je izdavala svoj bilten *Sovjetske ratne novosti*. U tom biltenu ona je donosila i informacije o četničkoj saradnji sa okupatorima. I 16. novembra 1942. godine Narodni komesarijat za inostrane poslove SSSR-a još jednom je upozorio otpravnika poslova jugoslovenske izbjegličke vlade da Dražini četnici zajedno sa Italijanima vode borbu protiv NOP-a i njegovih partizanskih jedinica. Toj ofanzivi sovjetskih zvaničnika pridružila se i *Slobodna Jugoslavija*. Ona je počev od druge polovine 1942. godine emitovala iscrpnije informacije o četničkoj kolaboraciji i dejstvima partizanskih snaga.

I Sveslovenski komitet je u svojim sredstvima informisanja osuđivao četnički pokret Draže Mihailovića i veličao borbu NOVJ-a. U decembru mjesecu 1942. godine u Moskvi je štampana brošura B. N. Ponomareva pod naslovom *Narodi Evrope protiv Hitlera*. Poznati sovjetski propagandista je u toj svojoj brošuri na engleskom, ruskom i francuskom jeziku posebno poglavlje posvetio Jugoslaviji, objasnivši kolaboracionističku ulogu Dražinih četnika. Na Moskovskoj konferenciji ministara inostranih poslova SSSR-a, SAD-a i Velike Britanije 30. oktobra 1943. Antoni Iđn je kao britanski ministar spoljnih poslova podnio prijedlog da Sovjetski Savez uputi svoju vojnu misiju u štab ravnogorskog pokreta. To bi olakšalo, kako je obrazlagao Antoni Iđn, da tri vodeće države Antifašističke koalicije pronađu *modus vivendi između Mihailovića i partizana*. SSSR je dobio taj prijedlog.

U javnosti se posebnim saopštenjem oglašio Informacioni biro Narodnog komesarijata inostranih poslova SSSR-a 14. decembra 1943. godine. U saopštenju piše da *...delatnost generala Mihailovića, koji, po raspoloživim obavještenjima, dosad nije doprinosila već nanosila štetu borbi jugoslovenskog naroda protiv nemačkih okupatora, i zbog toga nije mogla a da ne nauče na negativan stav u SSSR-u*³⁹⁰

Iz tih podataka o aktivnijoj i ofanzivnijoj politici sovjetskog državnog vrha prema zbivanjima u Jugoslaviji proizlazi nastojanje da se, podastranjem činjenične građe, diskvalifikuje Draža u antifašističkom svijetu kao saradnik okupatora i kvislinga. Pri tome je taj vrh imao u vidu dva rezultata - potiskivanje uticaja Velike Britanije na Balkanu, posebno u jugoslovenskim prostorima,

387 Bogdan Krizman, *Jugoslovenska vlada u izbjeglištvu*, Zagreb, 1981., str. 95.
388 Dokumenti i materijali, dok. 155, str. 201.
389 Dokumenti i materijali, dok. 175, str. 228.

390 Svi podaci iz knjige *Zločin protiv čovječnosti*.

te da pomognu NOP-u da dosegne međunarodno priznanje. Takva sovjetska politika je ugrožavala pozicije jugoslovenske izbjegličke vlade. Ta vlada je, i pored toga, i dalje razvijala neprijateljski stav prema NOP-u, a u odnosima sa SSSR-om su zbog toga njeni odnosi zapali u ozbiljnu krizu.

VOJEVANJE NOP-a i SSSR

Kraljevina Jugoslavija do rata je polazila od toga da je SSSR *naš najveći neprijatelj*. Slovila je za jedan od glavnih evropskih centara antisovjetske djelatnosti. Zadnja je u Evropi uspostavila diplomatske odnose sa Sovjetskim Savezom - juna 1940. godine. Ti odnosi s kraćim prekidom nastavljeni su i u toku rata stalno pod opterećenjem međusobnog nepovjerenja.

Za vlade Velike Britanije i SAD-a NOP (Narodnooslobodilački pokret) je bio revolucionaran i nelegitiman. Za izbjegličku jugoslovensku vladu pogotovo. Utoliko se činio složenijim ratni savez između NOP-a i Sovjetskog Saveza. Državni vrh SSSR-a je smatrao NOP svojim saveznikom. Ali je dugo od početka rata izbjegavao da se izjasni da je na partizanskoj strani. Čak i propagandno, a kamoli oružjem i opremom. Slanje vojne pomoći partizanima bilo bi u oprečenosti sa njegovim tadašnjim političko-diplomatskim kursom. Ni on zbog očuvanja jedinstva Antifašističke koalicije (AFK) u prvom periodu rata nije mogao javno podržavati vodstvo NOP-a. A razvoj i ishod NOR-a je u velikoj mjeri zavisio baš od međunarodnih uslova i podrške našoj zemlji. Kvislinzi i kolaboracionisti su stalno optuživali KPJ za ulogu ekspoziture strane sile. Podigla je, vele, narod na ustanak radi pružanja pomoći Sovjetskom Savezu.

NOP je u SSSR-u, i pored toga, dugo početka rata imao jedinog saveznika. I jednima i drugima je neprijatelj bio isti - sile Osovine. Hitler im je zaprijetio fizičkim istrebljenjem. Fašizam im je bio glavni ideološki protivnik.

U ratnom vihoru sudbina im je poistovijećena: istorijski tok ih je usmjerio u zajedničku borbu za uništenje fašističkog agresora. NOP je u SSSR-u vidio glavnu snagu pobjede i izvorište ustaničkog nadahnuća. Jemca da će plodovi borbe ostati u njihovim rukama. I SSSR je u NOP-u imao vjernog saveznika. Svojim primjerom podsticao je oslobodilačku borbu drugih. Prvi mu je time u okupiranoj Evropi pružio oružanu pomoć. Doprinosio je i učvršćivanju sovjetskih pozicija na Balkanu. *Borba Sovjetskog Saveza jeste i vaša borba, jer se on bori protiv našeg neprijatelja pod čijim vi jarmom stenjete.*³⁹¹

NOP je prve dvije godine, pošto je formirao samostalno ratište 1941., vojevao bez neposrednog vojnog oslonca na bilo koju savezničku snagu.

Prvi dio

KRALJEVSKA VLADA U EMIGRACIJI I NJENI ODNOSI SA SOVJETSKIM SAVEZOM

391 Proglas CK KPJ narodima Jugoslavije 22. juna 1941.

KOMINTERNA, SOVJETSKA I JUGOSLOVENSKA IZBJEGLIČKA VLADA

Jugoslovenska izbjeglička vlada sa svoje strane je u Londonu zvaničnim putem obavještavala sovjetsku vladu kako se partizanske snage bore za uspostavljanje komunističke vlasti, te da oni onemogućavaju borbu četnika protiv okupatora i kvisinga. U Kominterni, a time i u sovjetskoj vladi, istovremeno su se slivale informacije i od rukovodstva NOP-a. Veoma često su te informacije, dopijevajući iz više raznih izvora, o istom govorile različito. Na osnovu obavještenja sa raznih strana - i od izbjegličke vlade i od NOP-a - Izvršni komitet Komunističke internacionale (IK KI) formirao je svoje stavove i o njima obavještavao one koji su za to bili zainteresovani. Tako je 5. marta 1942. godine poslao Titu radiogram sljedeće sadržine:

“Pregledavajući čitavu vašu informaciju dobija se utisak da sa izvesnim (opravdanjem) pristalice Engleske i jugoslovenske vlade sumnjaju da partizanski pokret dobija komunistički karakter i da se usmerava ka sovjetizaciji Jugoslavije. Zašto vam je na primer bilo potrebno da obrazujete specijalnu proleterku brigadu? Pa sada se osnovni i neposredni zadatak sastoji u tome da se ujedine svi antihitlerovski elementi, da se razbiju okupatori i izvojuje nacionalno oslobođenje.

Kako objasniti tu činjenicu da pristalicama Engleske uspeva da formiraju oružane jedinice protiv partizanskih odreda? Zar osim komunista i njihovih simpatizera nema drugih jugoslovenskih patriota s kojima biste se mogli boriti protiv okupatora?

*Teško je saglasiti se s tim da London i jugoslovenska vlada idu sa okupatorom. Tu mora da postoji neki veliki nesporazum. Mnogo vas molimo da ozbiljno razmislite o čitavoj vašoj taktici i delovanju i da proverite da li ste učinili sa svoje strane sve što je moguće da se stvori istinski i jedinstveni nacionalni front svih neprijatelja Hitlera i Musolinija u Jugoslaviji radi ostvarenja zajedničkog zadatka - isterivanje osvajača i porobljivača, a ako ne, hitno preduzeti mere i obavestiti nas”.*³⁹²

Tito je u svojstvu generalnog sekretara KPJ odgovorio IK KI 9. marta 1942. godine radiogramom.³⁹³ Njegova prva rečenica: “Na osnovu naših informacija vi ste donijeli pogrešne zaključke”. U vezi sa držanjem pristalica izbjegličke jugoslovenske vlade u Londonu kaže se da oni “ne svi i ne otvoreno, saraduju s okupatorom u borbi protiv partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije”. Za odrede Draže Mihailovića rečeno je da im okupatori daju ratni materijal za borbu protiv nas.

392 Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941-1945 - Dokumenti i materijali, Beograd, 1986.; Knjiga sadrži 604 dokumenta sa bogatim naučnim aparatom.

393 Dokumenti i materijali, str. 263 i 164.

U jesen 1942. NOV je narasla na oko 150.000 boraca svrstanih u brigade, divizije i korpusse. Stvorena je prostrana i jedinstvena slobodna teritorija *Bihacka republika*. Ona je imala široku mrežu civilnih i vojnih vlasti. Anglo-američke trupe su se iskrcale u sjevernu Afriku, približile se Italiji i Balkanu, vodstvo KPJ je smatralo da su stvoreni povoljni i međunarodni uslovi da NOP formira svoju vladu koja bi onemogućila izbjegličkoj vladi da narodu preotme dotadašnje plodove NOB-a. Tito je o toj namjeri 12. XI 1942. go-preetotme dotadašnje plodove NOB-a. Sedam dana kasnije, 19. novembra, dine obavijestio IK KI i sovjetsku vladu. On podržava stvaranje NKOJ-a (Narodnog odgovorio je Georgi Dimitrov. On podržava stvaranje NKOJ-a (Narodnog komiteta oslobođenja Jugoslavije). Naglašava da se u datom trenutku ne pokreće pitanje o ukidanju monarhije, pa ukazuje: "Vodite računa o tome da je *Sovjetski Savez u sporazumnim odnosima sa jugoslovenskim kraljem i vladom i da bi otvoreno istupanje protiv njih stvorilo dodatne teškoće, u zajedničkim ratnim naporima i u međusobnim odnosima između Sovjetskog Saveza, s jedne, i Engleske i Amerike, s druge strane*".

JUGOSLOVENSKA IZBJEGLIČKA VLADA I "SLOBODNA JUGOSLAVIJA"

Već od jeseni 1942. godine, u stvari, britanska je strategija na Sredozemlju dosegla onu tačku na kojoj je Mihailović morao pokazati dobru volju i efikasnost. Sve se više učvršćivao stav da se on mora nekako uvjeriti, direktno ili preko vlade u izbjeglištvu, da promijeni kurs: da prestane kolaborirati sa Italijanima i kvislinškim režimima, da obustavi borbe protiv partizana, te da se borbeno okrene protiv sila Osovine. To mora otpočeti samostalno, na svoju ruku, ili, još bolje, zajedno sa partizanima. S namjerom da postigne takvu promjenu Mihailoviću je upućena i Bejljeva (Baileyeva) vojna misija u decembru 1942. godine. Istovremeno je zamjenik podsekretara u Forin ofisu (Foreign Officeu) Sir Orme Sargent (Sardžent) 20. decembra 1942. godine zakazao razgovor o tome sa pomoćnikom jugoslovenskog ministra vanjskih poslova Vladimirom Milanovićem.

Prvo je Vladimir Milanović poslao ed-memoar Sardžentu. U tom dokumentu se govori o kampanji radiostanice *Slobodna Jugoslavija*. Sad je htio da zamoli i ubrza odgovor na taj ed-memoar. Tako bi propagandisti kraljevske vlade mogli da na te emisije reaguju preko stanice *Karadorde*.

Prema tome, Milanović je i na taj razgovor krenuo sasvim drugim povodom. Došao je na susret sa zamjenikom podsekretara u britanskom Ministarstvu spoljnih poslova sa unaprijed razrađenom temom. Htio je da zatraži britansku pomoć kako bi se nešto učinilo protiv NOP-ovske propagande i odgovorilo na emisije partizanske radiostanice *Slobodna Jugoslavija*. Namje-

ravao je da Britancima stavi do znanja kako više nema nepoznanica: emisije *Slobodne Jugoslavije* emituju se iz Sovjetskog Saveza. Izbjeglička vlada je, naime, htjela da u korist četnika izdejstvuje odlučnu britansku izjavu koju bi širila po svijetu. Emitovala bi je i za slušaoce u Jugoslaviji preko radio stanice *Karadorde*. Iako se u ed-memoaru kaže da je ta stanica u rukama kraljevske jugoslovenske vlade i da joj je sjedište u Kairu Britancima je bilo poznato da je *Karadorde* u Jerusalmu. Počela je emitovanje 27. novembra 1942. godine. Imala je jugoslovensko osoblje ali pod čvrstim britanskim nadzorom. Njene emisije imale su čisto četničko usmjerenje - na vladinoj i na liniji Dražinog pokreta u zemlji. Obustavila je, na kraju, rad kao žrtva britansko-četničkog neslaganja. Njeno djelovanje je prekinuto 27. marta 1943. godine britanskom naredbom.³⁹⁴

Vladimir Milanović se vratio nesvršena posla iz Forin ofisa. Nije stigao ni da započne zamišljenu temu kad mu se nametnuo svojom argumentacijom zamjenik podsekretara Sardžent. Kratko, gotovo telegrafski ga je obavijestio: "... da su komunisti mnogo aktivniji od generala Mihailovića, da se sad oni jedini bore u Jugoslaviji, da se ovaj već od oktobra prošle godine više ne bori, što otežava mogućnost suzbijanja sovjetske propagande protiv generala Mihailovića".³⁹⁵

Šta je Milanoviću odgovorio ser O. Sardžent? Milanović piše: "Rekao mi je, sa ravnodušnošću i cinizmom, da su komunisti mnogo aktivniji od g. Mihailovića, da se sada oni jedini bore u Jugoslaviji, da se ovaj već od oktobra prošle (1941. - op.a.) jeseni više ne bori, što otežava mogućnost suzbijanja sovjetske propagande protiv Mihailovića..."

Na Milanovićevu primjedbu da je Dražina aktivnost jedno vrijeme bila svedena po uzajamnom sporazumu naših i engleskih nadležnih krugova, na minimum, i da je general u posljednje vreme ponovo vrlo aktivan u borbi protiv okupatora, Ser O. mi je sa istim cinizmom odgovorio da ga čudi da je ikada neko od engleske strane mogao da se složi da gen. Mihailović umanjuje aktivnost, da mu uopšte nije poznato da se sad generalovi četnici bore..."

Da su partizani mnogo aktivniji te da se Mihailović ne bori protiv okupatora do kraljevske vlade i njenog predsjednika S. Jovanovića stizale su vijesti i sa drugih strana a ne samo od podsekretara Idnovog pomoćnika Sardženta. Predsjednik vlade Slobodan Jovanović je, 24. decembra 1942. godine, čak, zamjerio poslaniku svoje vlade u Bernu što dostavlja takve podatke i saznanja. *Maraš često dostavlja podatke koje mu podmeti ustaška organizacija i propaganda. Vesti o više partizanskih grupa u Zapadnoj Bosni i borbi koju, tobož, vode samo partizani i o neaktivnosti odreda Dražinih, ne odgovaraju stvarnim činjenicama... Budite oprezni pri slanju ovakvih izveštaja.*³⁹⁶

394 Dušan Petković, Četnička radio stanica *Karadorde*, Glasnik SIKD Njegoš, juni 1959., str. 43-48.

395 Dušan Petković, Isto, str. 43-48.

396 Ibid. br. 3/196.

Ishod istovjetan Milanovićevoj imao je i razgovor majora Živana Kneževića, tvorca i voditelja emisije za Jugoslaviju, šefa vojnog kabineta predsjednika izbjegličke vlade sa britanskim majorom Pitom Bojom (Piterom Bougheyom). Pit je bio član Mastersenove grupe. Bila je to tzv. SOE jedinica odgovorna za pomoć Mihailoviću i za veze s njim. Posjetio je Kneževića u želji da raspravi slanje primjeraka vladinih *Službenih novina* u Jugoslaviju, te o zahtjevu kralja Petra premijeru Čerčilu od 9. decembra 1942. godine da se Mihailoviću pošalje oružje i hrana. Pit se iskreno otvorio: rekao je da kao pripadnik Mastersenove službe mora dati o tome svoje mišljenje. To mišljenje može poslužiti kao osnova za odgovor na zahtjev kralja Petra britanskom premijeru. Pitovo mišljenje je da isporuka oružja s kojim će se Mihailović boriti protiv partizana ne dolazi u obzir. Partizani su jedini koji se bore protiv Osovine u Jugoslaviji.³⁹⁷

Među onima koji su otvoreno nagovijestili da su zvaničnoj Britaniji poznate izvjesne stvari o saradnji četničkih odreda sa Italijanima bio je, dakle, i Pit Boj. On je informisao Kneževića da Britanci imaju sigurne podatke od ekipe u Jugoslaviji van sastava *generala Mihailovića*. Prema tim podacima, zabilježio je Knežević, poznate su im izvjesne stvari "da *general Mihailović* otvoreno saraduje sa *Talijanima* a njegovi odredi, potpuno naoružani, prebacuju se talijanskim kamionima u zapadnu Bosnu za borbu protiv partizana i to u zajednici sa talijanskim trupama. Kaže da se baš danas vodi bitka severno od Mostara između jednog *Dražinog* odreda od 2.400 ljudi iz *Crne Gore* u zajednici sa *Talijanima* protiv partizana." Major Boj je rekao: "*Draža Mihailović* je *kvisling* isto kao i *Nedić*, jer *Nedić* saraduje s *Nemcima*, a *Draža* sa *Talijanima*".

Štaviše, major Boj je bio mišljenja da se Mihailovićevi odredi u to vrijeme nisu uopšte borili. Smatra da treba prinuditi Mihailovića da se počne boriti smjesta, a ne nakon što se Britanci iskrcaju na Balkan; tada će biti prekasno. Britancima će tada biti svejedno ko će im se pridružiti - Nedić, Antonesku (iz Rumunije) ili Mihailović. Predložio je da bi, zapravo, trebalo Mihailovića možda maknuti s položaja i zamijeniti ga nekim drugim. Mihailović bi trebalo da, prije nego Britanci odluče hoće li mu pomagati ili ne, dobije instrukcije od izbjegličke vlade s obzirom na njen stav o Jugoslaviji i njenom (budućem) uređenju, jer se on bori za *Veliku Srbiju*. Moraju mu se dati precizne upute o tome kakvi bi trebalo da budu njegovi odnosi sa partizanima i sa okupacionim silama.

Knežević to nije prihvatao. On je u zaključku razgovora primijetio da su četnici nezamjenjivi Britancima. *Da li vi Englezi hoćete boljševičku Jugoslaviju i građanski rat, ili hoćete demokratsku Jugoslaviju i red i mir? Ako hoćete ovo drugo, vi morate pomagati jugoslovensku vladu i generala Mihailovića.*

Pokazaće se, domalo, da Boj nije ništa rekao napamet. *Jozo Tomasević* je u arhivama pronašao dokaze da su njemu bile dostupne informacije od Bejljijeva dolaska u Mihailovićev štab u Jugoslaviji. I Bejli i Hadson su putem radija otpremali informacije svojim pretpostavljenima. Onima što su ih tako uputili. Oni su u više od 200 telegrama podastri mnoštvo činjenica o kolaboraciji četničkih vojnih formacija sa Italijanima, sa Nedićem, u izvjesnoj mjeri i sa hrvatskim kvislinškim vlastima, te posredno i sa Nijemcima.

Avgusta 1943. veza između Mihailovića i izbjegličke vlade uspostavljena je isključivo britanskim vojnim kanalima. Funkcionišući tako ona je predmet čestih rasprava u prilogima objavljenim od četničkih emigranata koji su živjeli u zapadnim zemljama. Autori tih tekstova objavljenih nakon rata smatraju da su te veze u potpunosti pod britanskom kontrolom. Pojedinci pišu o tome kako su Britanci zadržavali, iskrivljavali i klištrili ili naprosto propuštali da šalju poruke u oba smjera. Zato oni govore o tome da su Britanci na taj način narušili suverena prava jedne savezničke zemlje. Predstavnici izbjegličke vlade su na to gledali kao na otvoreno vrijeđanje. Održavanje veza uzrokovalo je mnoge teškoće kako između izbjegličke vlade i Mihailovića tako i Britanaca s druge strane.³⁹⁸ Kasnije će biti omogućeno izbjegličkoj vladi i Mihailoviću da uspostave druge kanale za vezu bez britanskog posredovanja i kontrole. Od avgusta 1943. godine uključen je i jednosmjerni kanal između Jugoslavije i ambasadora Konstantina Fotića u Vašingtonu. Taj kanal je funkcionisao do septembra 1944. godine. Ali, veza je trajala preko uređaja američke mornarice.³⁹⁹ Jovan Đonović piše da su još kasnije proradili i kanali preko Istambula i Alžira.⁴⁰⁰ Ti kanali su, međutim, počeli da funkcionišu pošto su već donesene savezničke odluke sudbonosne po Mihailovića i njegov pokret. Tako pišu ovi autori u emigraciji nakon rata. Kada su ti kanali uspostavljeni bilo je kasno za podršku Mihailovićevih predstavnika u inostranstvu i stranih pristalica.

Bilo kako bilo, oči britanskim vojnim i političkim vlastima otvorili su Bejli i Hadson. Oni su im svojim mnogobrojnim depešama takoreći približili istinu sa lica mjesta. Njihove informacije su se dojmile svih onih do kojih su dospijevale. Nisu, dakako, samo Bejli i Hadson otkrivali stvarno stanje stvari na jugoslovenskim ratištima. Preispitivanju odnosa Velike Britanije s Mihailovićem, pa zatim, i radikalnoj promjeni britanske politike, osim njihovih

397 Tekst zabilješki koje su načinili Milanović i major Knežević nakon razgovora sa Sardžentom i Bojom objavljen je u završnom nastavku članka Radoja L. Kneževića *Jugoslovenska vlada i Dražin Trial of Draža Mihailović*, Windsor, Canada, 1956., str. 464-465. Za tekst zahtjeva kralja Petra vidjeti: Živan L. Knežević, *Why the Allies Abandoned the Yugoslav Army of General Mihailović*, Washington, D.C., 1945.; Za nastojanja izbjegličke vlade da dobije pomoć za Mihailovića, Dušan Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata*, Beograd, 1962., str. 128-130, 153-154.

398 Radoje L. Knežević, *Jugoslovenska vlada i Draža Mihailović*, Društvo br. 15, str. 10-11 i br. 23, str. 7-10.

399 K. Fotić, *The War We Lost*, New York, 1948., str. 228.

400 Jovan Đonović, *Veze sa generalom Mihailovićem sa Bliskog i Srednjeg Istoka i Severne Afrike*, Glasnik, SIKD Njegoš, 1962., str. 28-42.

informacija, stanoviti doprinos davala su i saznanja drugih namjernika i misi-onara na jugoslovenskim ratištima. S njima i neprestani izvještaji radiostanice *Slobodna Jugoslavija*. Ona je djelovala iz Sovjetskog Saveza. Osim na njenim talasima, vijesti iz Jugoslavije su stizale i posredstvom nekih listova i časopisa, novinskih agencija, te drugim kanalima iz Švedske, Švajcarske i Turske. Mnoge od njih su pružale objektivne činjenice o četničkoj kolaboraciji i partizanskoj borbi u Jugoslaviji.

Promjena britanske politike je nagovještavana i unutar Londonskog radija. Ona je uočljiva i na relacijama odnosa vodstva te radijske kuće, državnog organa nadležnog za ratnu propagandu sa propagandnim aparatom kraljevske izbjegličke vlade. Vremenom je postajala sve očiglednija i u emisijama BBC-a. I sam Draža će se ubrzo požaliti na Radio-London. Reći će da je ova radiostanica napustila podršku *staroj svetoj srpskoj stvari*. Oštru kritiku na tu adresu uputiće i u februaru 1943. godine u selu Gornje Lipovo kod Kolašina u Crnoj Gori.

Tim govorom će, međutim, iskopati još dublji ponor sebi, svom pokretu i izbjegličkoj vladi.

LAŽNE, TAJNE, ILEGALNE I PARTIZANSKE RADIOSTANICE

Uz tajne i lažne radiostanice što su se predstavljale partizanskim, NOP je, uistinu, imao svoje predajnike. Još od prvih ustaničkih dana oglasile su se i prve *partizanske radiostanice*. Nastale su u okupiranim gradovima, montirane krajnje oskudnim sredstvima, u najstrožoj ilegalnosti, kasnije i na oslobođenim teritorijama - u Zapadnoj Srbiji, Crnoj Gori, Beloj Krajini itd. Prva se javila u Zagrebu kao sastavni dio tehnike CK KP Hrvatske. Na pripremama za njihovo djelovanje prije aprilskog rata radili su Rade Končar i Pavle Pap, a prve probe vršio je Đuro Pavlović. Ovaj potonji je manji predajnik prenio u dva kofera u stan braće Engel u Tuškanovoj 15, odakle je krajem jula 1941. godine data prva emisija.

Na oslobođenoj teritoriji prva radiostanica je počela rad u Zapadnoj Srbiji, u rudniku Stolice, na putu Loznica-Krupanj. Prve emisije su date krajem septembra 1941. godine. Oslobođenjem Užica prenesena je u taj grad, odakle je otpremljena u Glavni štab Crne Gore. Novi predajnik zaplijenjen je u okolini Čačka, montiran u Užicu i počeo emitovanje 13. novembra 1941. godine. Prilikom evakuacije Užica 29. novembra 1941. godine evakuisan je i predajnik radiostanice, ali je na Zlatiboru propao.⁴⁰¹

Te stanice su doprinosile širenju istine o ciljevima NOB-e i ratnim operacijama partizanskih odreda, te raskrinkavanju uloge Nedića, Pavličića, četnika, ustaša i zločina okupatora. Da bi paralisao njihov mobilizacioni uticaj okupacione vlasti su 28. oktobra 1941. godine u Beogradu montirale i pustile u rad provokatorsku radiostanicu u organizaciji Gestapoa i specijalne policije. Predstavili su je kao *Partizansku radiostanicu*. Zato je Vrhovni štab 20. novembra 1941. godine izdao saopštenje da bi raskrinkao taj pokušaj okupatora.

Pomenuta stanica delo je provokatora u službi fašističkih okupatora, koji pokušavaju gnusnim nespregnim zamaskiranim lažima, klevetama i provokacijama da pokolebaju poverenje srpskog naroda u partizanski pokret. Stanica je ubrzo obustavila emitovanje programa.

Ilegalna radiostanica postavljena je i u Ljubljani od septembra 1941. godine. Probna emisija data je 1. novembra, a redovni program od 17. novembra na talasima 20 i 40 metara preko malog predajnika *Krušića*, kako su ga nazvali aktivisti Osvobodilne fronte. Emisije *Radio Osvobodilne fronte* primane su u mnogim krajevima Slovenije i Hrvatske. Pošto nisu uspjeli da ga otkriju i unište, Italijani su na istim talasnim dužinama počeli da daju emisije svoje radiostanice - tzv. *Radiostanice poštenih Slovenaca*. Kako ni tom podvalom nisu uspjeli da ga spriječe oni su 4. aprila 1942. godine pod prijetnjom kazne objavili naredbu o obaveznoj predaji svih radio-prijemnika. *Krušić* je nakon toga prekinuo svoju djelatnost.

Osvobodilna fronta Slovenije je i u Beloj Krajini obezbijedila jači predajnik i nastavila emisije. Potkraj rata u Črnomelju je formirana nova *Partizanska radiostanica* koja je emitovala program od jeseni 1944. do aprila 1945. godine.

U selu Orahu kod Nikšića u februaru 1942. godine javila se partizanska radiostanica sa probnim emisijama. Njene emisije su trajale od 15 do 30 minuta. Kasnije, pri povlačenju partizanskih snaga iz Crne Gore, zakopali su je u Plužinama. To su učinili rukovodioci stanice Slobodan Nakićenović i Pavle Bojčević, računajući da se predajnik osigura za kasnije korišćenje. Ubrzo su je pronašli četnici i kad su je otkopali objavili su da su zaplijenili *Slobodnu Jugoslaviju*.

Od 2. XII 1943. godine iz slobodnog Jajca se javila radiostanica AVNOJ-a osnovana zajedno sa Novinskom agencijom TANJUG. Imala je dvije emisije - u 12,45 i u 20,35 dajući *vesti iz naše zemlje, komentare i člankе*.

I makedonski partizani su u septembru 1943. godine zarobili veću radiostanicu od italijanske divizije *Firenze*. Preko nje je iz sela Crvena Voda na području Debarca uspostavljena prva veza Štaba Makedonije sa Vrhovnim štabom pomoću šifara koje je donio Svetozar Vukmanović - Tempo.

401 Radivoje Marković, *Razvostak radija i televizije u novoj Jugoslaviji*, *Novinarstvo*, JIN, Beograd, br. 1-2, god. XI, 1975.

Drugi dio

PROPAGANDA S MOSKOVSKO STRANE

PRVI MOSKOVSKI POMEN PARTIZANA

U prislusnoj službi BBC-a je 20. oktobra 1941. godine uhvaćena kratka poruka pročitana na radiju u Moskvi. *Mi, ruski partizani, šaljem o plamene bratske pozdrave partizanima i vojnicima Jugoslavije. Čuli smo o vašim herojskim podvizima u borbi protiv nemačkog fašizma. Duboko smo uvereni da ćete i vi, kao i mi, istrajati, u ovoj herojskoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja sve dok zajedno sa slavnom Crvenom armijom konačno i potpuno ne uništimo nemački fašizam.*

Iz prislusne službe poruka je upućena na mnoge relevantne punktove u BBC-u, ali i drugdje izvan toga radija. Svima koji su je primili stavljeno je do znanja ko se, u stvari, i kako bio u Jugoslaviji. *Partizani* - magična riječ je odranije kod njih zabilježena i zapamćena. Ona je bila i do tada poznata, ali nije spominjana u radio-emisijama zbog ograničenja koje je otprije uvela politika dviju vlada - one britanske i one kraljevske emigrantske.

Osim *partizana* u moskovskoj radio-emisiji spominju se i *vojnici Jugoslavije*. Britanija je s kraljevskom vladom tih vojnika imala saveznički odnos. Ne napušta se lako onaj s kojim se održavaju dugogodišnji prijateljski odnosi. Njih nastavlja da populariše britanska propaganda. Trebalo je da protekne još dugo vremena dok ta propaganda ne prihvati partizane kao novu pojavu na jugoslovenskim ratištima.

Sa partizanima Radio-Moskva je i 22. oktobra iste godine ponovo uzburkala međunarodnu javnost. Rekao je da su oni dobro naoružani i da stalno naoružavaju narod, koji se diže na otvoreni ustanak. Zbog toga ustanka u Crnoj Gori Italijani su prinuđeni da svoje okupatorske trupe koncentrišu po većim gradovima. Teritorija Srbije, jugozapadno od Beograda, odavno je oslobođena od okupatora. U Šapcu i oko Šapca vode se žestoke borbe. *Narodnooslobodilački pokret zahvatio je tri četvrtine Jugoslavije. Srbi su koncentrisali velike snage oko gradova u kojima su nemački garnizoni... Nemački komandant Beograda tražio je iz Berlina nova pojačanja za borbu protiv partizana*".

To je vrijeme zajedničke, nažalost, kratkotrajne opsade mnogih srbijanskih gradova od strane četničkih i partizanskih snaga.

Emisije Radio-Moskve praćene su, pomno, svuda u svijetu. One su hvatale i ukomponovane u razne druge radio-vijesti država saveznica i oslobodilačkih pokreta otpora u mnogim zemljama. Izuzetak je britanska radio-stanica koja riječ *partizani* uporno zamjenjuje drugim pojmovima. Te druge riječi ne odgovaraju pravom stanju stvari na bojištima. Taj odnos Radio-Londonu su nametnutli britanska i jugoslovenska vlada. One su priznavale da u Jugoslaviji postoji samo ono što se nalazi u njihovoj službi. Činjenice života su olako protjerivane iz radio-emisija. Pojedini radio-poslenici, doznaće se mnogo kasnije, nisu se mirili s takvim diktatom, koji je bio jači od njihove profesionalne novinarske savjesti. Ljutilo je to i mnoge slušaoce u Jugoslaviji.

Dan nakon moskovske emisije o opsadi gradova u Srbiji Radio-London dovodi u studio gospodina Emerija, britanskog ministra za Indiju. I oglasio ga kao velikog prijatelja Jugoslavije, Emeri se obraća Jugoslovenima, Srbima i Hrvatima. *Svima hrabrim četnicima, koji su svojom borbom osvojili jedan dio zemlje, svim seljacima koji tako nesebično (oslobadaju)... rodnu grudu, želim da u ime engleske vlade kažem reči ohrabrenja i divljenja.*

SVIJET JE POČEO DA SAZNAJE O ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI U JUGOSLAVIJI

Zahvaljujući, uz sve ostalo, i *Slobodnoj Jugoslaviji*, svijet je, ipak, počeo da saznaje o NOP- u i njegovoj borbi. U vrijeme dok je Londonski radio glorifikovao Dražu i četnički pokret, NOP je bio u zapečku propagandnih aktivnosti izvan Jugoslavije. Njegove oružane formacije su jedino na talasima *Slobodne Jugoslavije*, katkad, doživljavale satisfakciju u sklopu propagande s moskovske strane - iz Sovjetskog Saveza. O tome 22. maja 1942. godine piše Vladimir Dedijer.⁴⁰² *Veliku nam pomoć sada ukazuje Sovjetski Savez, u prvom redu Sovjetski informacijski biro. Juče je istakao borbe kod Foče i Nikšića. To su davale sve sovjetske stanice na svim jezicima sveta. Posle, vrlo korisno deluju i drugovi iz Radio-Moskve u emisijama na srpskom jeziku. Vlahovičev komentar je odlična stvar. Njega još od ranije poznaje ovde mnogo naroda. I naša Slobodna Jugoslavija dobar uspeh ima. Znači, počeo je svet da saznaje o našoj borbi. To je šamar Londonskoj vladi i najvećem hobštapleru svih vremena Draži Mihailoviću. Oni su se nešto učitali, nemaju šta konkretno da iznose. A mi svakog dana izlazimo pred svet sa uspesima u borbi protiv okupatora. Još kad pođemo u Srbiju!*"

Dedijerov utisak o šutnji Radio-Londona nije posve pouzdan. Onog istog dana kada je Dedijer zapisivao taj utisak u svoj *Dnevnik*, dakle 22. maja 1942. godine. Predsjedništvo vlade kraljevine Jugoslavije⁴⁰³ upućuje akt načelniku štaba Vrhovne komande potpisan od Živana L. Kneževića, đeneralštabnog majora, i kaže: "U prilogu dostavlja se vojna emisija, koja je na dan 21. maja tekuće godine, u 20,45 časova pročitana na BBC-u u Londonu, s molbom radi znanja." A u toj emisiji, u naznačeno vrijeme, major Knežević je na Radio-Londonu održao pomen majoru Bošku Todoroviću. "Pao je još jedan neustrasivi borac za veliku Jugoslaviju, pao je još jedan viši oficir Srbin - Beogradanin u krvavim borbama u Bosni, pregalac i poslanik na narodnom delu još iz vremena mira, pao je junak kakvog majka retko rađa, dobar drug i hrabar čovek, sin staroga đenerala Petra - artiljerijski major Boško Todorović. Roden..."

Hvalospjev sa talasa Radio-Londona posvećen je onom istom majoru koga spominju Moša Pijade i F.V.D. Dikin dajući opis sastanka četnika sa italijanskim okupacionim vlastima kod Nevesinja. Pominju ga i partizani. Radio je stalno svojim talasima zapljuskivao s porukama kao što je ova pomenutog majora. Uticao je na ljude kao slušaoca. Major Knežević je nastavljao: "Roden u čestitoj oficirskoj porodici đenerala Petra Todorovića, 19. aprila 1905. godine, odgojen i vaspitan da kroz život ide samo poštenim putem..."

... Među prvim borcima u planinama, pod komandom legendarnog đenerala Mihailovića, vidimo i artiljerijskog majora Boška Todorovića, prvo kao komandanta odreda pod Tuzlom, a zatim do svoje smrti kao komandanta odreda u Bosni...

Dragi moj Boško, naš mladi i viteški Kralj, obavešten o tebi kao čoveku, oficeru i kao neustrasivom borcu, odlikovao te je mrtvog Karadordevom Zvezdom sa mačevcima četvrtog stepena."

Da li su oni koji su znali šta se sve zbivalo sa majorom Todorovićem i njemu sličnima mogli da poveruju u sve ostalo što im je stizalo sa talasa Radio-Londona? Znali su, a ipak su slušali, očekujući i promjenu na onome što su slušali. I drukčije obojene talase - stvarnim zbivanjima i istinama.⁴⁰⁴

ŠTA JE SVE DIKTIRALO PRAVCE I KARAKTER PROPAGANDNIH AKTIVNOSTI?

Medusobni prigovori zbog propagandnih sudaranja prema jednoj ili drugoj strani cirkulisali su i u zvaničnim kontaktima sovjetskih i jugoslovenskih kraljevskih diplomata. Sudari te vrste nisu se mogli ni vidjeti ni čuti u propagandi rasprostriranoj sa teritorije SSSR-a. Svoje primjedbe su Sovjeti, na odgovarajući način, stavljali do znanja izbjegličkoj vladi u Londonu.

Ne uvidamo dovoljno da je Mihailović nosilac narodnog otpora u Jugoslaviji. To je rekao sovjetski poslanik pri izbjegličkoj vladi Bogomolov u razgovoru sa jugoslovenskim premijerom Slobodanom Jovanovićem. Izgovorio je to kada je Jovanović predložio da sovjetska vlada dostavi oružje onoj strani koju jugoslovenska vlada označi kao vrhovnog vođu narodnog otpora u Jugoslaviji. Razgovor je voden 16. maja 1942. godine u Londonu. Ali, tada je, s obzirom na sovjetske obaveze koje su proisticale iz odnosa u Antifašističkoj koaliciji, Bogomolov dodao još i ovo: "Odnosi između đenerala Mihailovića i partizanskih odreda (vaša) je unutrašnja stvar u koju Sovjeti ne žele da se mešaju".

402 V. Dedijer, *Dnevnik*, II, str. 129.

403 V. K. br. 589, od 22. V. 1942.

404 "Sve" Miroslav Jevtić, *Šta kaže Radio-London*.

Nemiješanje u unutrašnje stvari kao princip nije značio i odsustvo spremnosti na međusobno ispomaganje. Sovjeti su nudili izbjegličkoj vladi pomoć koja je za nju neprihvatljiva, a nisu udovoljavali zahtjevima što su pred njih stizali od jugoslovenske vlade. Umjesto oružja i druge opreme, što je traženo za potrebe četničkog pokreta, sovjetska strana je ponudila drugu vrstu pomoći Mihailoviću. Bila je to inicijativa upravljena prema emigrantskoj vladi. O toj ponudi predsjednik Jovanović obavještava depešom Mihailoviću 20. novembra 1942. godine. ... *Rusi nam predložili da pošaljemo nekoliko oficira u Vrhovnu komandu kao i obrazovanje naše eskadrile u Rusiji za dotur pomoći vama... i zajedničke radio-emisije... Ove sovjetske predloge Kraljevska vlada Jugoslavije nije prihvatila...*

Zbog svoje deklarativne neutralnosti sovjetska propaganda je početka duго zaobilazila narodnooslobodilačku borbu (NOB) koju su u Jugoslaviji predvodili komunisti. To se može vidjeti i iz telegrama koji je poslao Tito Kominterni 20. septembra 1942. godine. Postavio je direktno pitanje: *"Zašto Kominterni 20. septembra 1942. godine, u emisijama na srpsko-hrvatskom jeziku, ne populariše moskovsku radio-stanicu, u emisijama na srpsko-hrvatskom jeziku, ne populariše NOB? Svi u Jugoslaviji su nezadovoljni takvim radio-emisijama, jer ne pružaju čak ni moralnu podršku borcima i pristalicama narodno-oslobodilačke borbe..."*

Toga istog dana uzvratila je Radio Slobodna Jugoslavija. Ona je u 21,35 to Titovo pitanje potvrdila novim činjenicama. *"... Naša vlada u Londonu i putem emisija Radio-Londona objavila je proklamaciju prema kojoj Draža Mihailović svojom akcijom pomaže našu rusku braću. Svako tko je dobro informisan o pravoj situaciji u zemlji, čudi se zašto je vlada to objavila... Mi imamo da objavimo, da su onog istog dana, kada je okupator započeo svoju ofanzivu protiv Mrkonjić-Grada, Mihailovićeve snage napale našu 2. i 8. brigadu istočno od Banja Luke, pomagajući neprijatelju da nas izbací sa naših pozicija... Toga istog dana, kada je radio-puteš objavljena vladina proklamacija, održana je konferencija Mihailovićevih komandanata u Hercegovini. Glavni predmet bio je borba protiv partizana, a ne protiv okupatora... Naše trupe... smatraju svetom dužnošću uništavanje okupatora ali oni traže od onih koji su ovlašteni davati izjave, da objave pravu istinu o njihovim velikim naporima..."*

Ta saznanja su počela da se javljaju i u sovjetskoj štampi. Otuda i u agencijskim vijestima. S prvim nagovještajima kritičkog stava prema Draži i njegovim četnicima narogušila se izbjeglička vlada. Ona je odlučno reagovala. Iz Londona je 5. novembra 1942. postavila ultimatum vladi SSSR-a. Energično je tražila da se obustavi kampanja preko radija i štampe protiv četnika Draže Mihailovića. Zahtijevala je da Sovjeti pozovu partizane da prekinu napade na četnike i da se stave pod komandu jugoslovenske izbjegličke vlade.

Ukupni odnosi između zemalja antihitlerovske koalicije, napose SSSR-a i Velike Britanije, pa uspostavljene relacije prema izbjegličkoj jugoslovenskoj vladi i ravnogorskom pokretu diktirali su karakter i pravce propagandnih aktivnosti. Na tu djelatnost uticala je, istovremeno, i surova zbilja na jugoslovenskim ratističkim. Pod pritiskom te stvarnosti sve manje su se mogle zaobilaziti

objektivne činjenice, naročito u pozicijama dva spomenuta pokreta u zemlji. Tako je *Slobodna Jugoslavija* otpočela u svojim emisijama da odslikava Mihailovića u onim bojama što su skrivane od svjetske javnosti. Primjerice, da je stupio u kolaboraciju sa italijanskim okupacionim vlastima i nekim kvistlinškim režimima uspostavljenim pod okupacijom. Na to je promptno reagovao Georgi Dimitrov iz Kominterne. Skrenuo je pažnju Veljku Vlahoviću da ta radiostanica *više ne govori na dosadašnji način o Draži Mihailoviću, jer bi to izazvalo nezgode sa Jugoslovenskom vladom i vladama Velike Britanije i SAD. Jer Draža je ministar u vladi...*

Tako su viši interesi krojili sudbinu čitavih pokreta. Prevladali su i u Kominterni koja je poručila CK KPJ: *"Sovjetski Savez se nalazi u ugovornim odnosima sa Jugoslovenskom Kraljevskom vladom... Zato probleme partizanske borbe ne treba posmatrati sa 'svoje' nacionalne tačke gledišta, nego sa internacionalne tačke gledišta englesko-sovjetsko-američke koalicije..."*

POSTANAK "SLOBODNE JUGOSLAVIJE"

Godine u kojima je radio dobijao krila na listovima papira

S prvim nagovještajima Drugog svjetskog rata, pogotovo s njegovim početkom, IK KI (Izvršni komitet Komunističke internacionalne) je preuzeo veliku akciju: organizovao je mrežu emisionih radiostanica za političku propagandu komunističkih partija. U tom sklopu je nastala i *Slobodna Jugoslavija*. Dávala je četiri emisije dnevno i to: u 6.10 ujutro između 40 i 41 metar talasne dužine; u 7 sati na istoj talasnoj dužini, u 13,5 sati na 25 met. tal. dužine, te uveče u 19,35 sati između 40-41 m. tal. dužine.

Djelovala je svakodnevno. Najprije na srpskohrvatskom i slovenačkom jeziku, a od 1944. godine i na makedonskom. Za narode porobljene Evrope dávala je emisije od 1943. na više stranih jezika. Ta radiostanica je značajno pomogla širenju NOP-a u Jugoslaviji i upoznavanju svjetske javnosti sa jugoslovenskim zbivanjima. Njenom djelatnošću rukovodio je Veljko Vlahović pod neposrednim rukovodstvom IK KI. On je nakon učešća u španskom građanskom ratu upućen u Moskvu za predstavnika SKOJ-a (Saveza komunističke omladine Jugoslavije) u Komunističkoj omladinskoj internacionali.

Njeno djelovanje je nailazilo na izvanredan prijem među antifašistima, simpatizerima i pripadnicima partizanskih odreda u zemlji. U formacijama NOP-a širene su parole: *Širite svuda naše vesti. Širite svuda glas rodoljuba, glas Slobodne Jugoslavije, koja govori svakog dana u 6 i 10 ujutro i 7,35 uveče na 40-41 metara kratkih talasa po srpskom vremenu.*

Sve više se slušala i brzo sticala svoje redovne slušaoce. Njene vijesti su umnožavane u *Radio-vijestima* i biltenima. Prepričavane su među ljudima. Interesovanje je raslo i zbog djelovanja Radio-Londona. Glad za informacijama.

Traženi su radio-aparati u jedinicama NOP-a odreda jajačkog koji 17. marta traži radio-aparate da bi bar donekle začutkali bombardovanje Londonske radio-stanice, koja preko Drenovičevog radija (četnički komandant - o.a.) trubi po ceo dan i dovodi kako narod tako i same borce u zabludu".⁴⁰⁵

Nasuprot preporukama iz Londona da se čeka odsudni čas i da se okupatori ne uznemiravaju, *Radio-vijesti* Vrhovnog štaba br. 101 od 23. aprila 1942. godine donose emisiju Radio-Moskve. Taj radio je prenio poruku Sr-bima Božidara Maslarića, predsjednika Sveslovenskog komiteta. *Ne dajte ni minuta mira okupatorima. Izazivajte nesreće vozova, rušite mostove, uništavajte garnizone, sjećite telegrafsko-telefonske žice. Ne služite Nedićevoj i njemačkoj vojsci. Pojačavajte i širite partizanski rat u Jugoslaviji.*

... Seljaci i seljanke!... Ne dajte da okupator izveze trunku hrane iz naše zemlje.

Radio poziva radnike na oružje, inteligenciju da vjerno služi svome narodu, a omladinu da produži još jače vojne tradicije srpske omladine te da svi stupaju u partizanske odrede.

PK KPJ za Srbiju 15. avgusta piše Okružnom komitetu za Srem: *Slobodna Jugoslavija* daje u svakoj emisiji izvještaje Vrhovnog štaba. *Potrebno je da te izvještaje naročito široko popularišete kao izvještaje Vrhovnog štaba u razobličavanju Draže Mihailovića. Obatite pažnju kako se to iznosi, te i vi u svojim publikacijama sprovedite tako pravilan i izdiferenciran stav po svim tim pitanjima, izdiferenciran po osnovnom pitanju danas, pitanju borbe protiv okupatora i njegovih slugu. Ne smete dozvoliti padanje u sektaštvo zbog takvog stava Londonskog radija i vlade, ali isto tako morate po osnovnom pitanju razobličavati Dražu Mihailovića i ne dozvoliti mu da pocepa jedinstvo naroda Srema stvaranjem bratoubilačkog i građanskog rata na vašoj teritoriji.*

Radio je dobijao krila na listovima papira. Čim se završi tok iz radio-studija ono što je javljao pretakano je i umnožavano u *Radio-vijesti*. U biltene za najrazličitiju upotrebu. Time je produžavan život te radio-emisije. Još duže i šire je živjela u usmenom prenošenju u narodu, posebno u sredinama gdje je pisana riječ neupotrebljiva zbog nepismenih korisnika.

POHVALE SINDIKATA AMERIČKIH NOVINARA

Veljko Vlahović i Đuro Salaj kao urednici "Slobodne Jugoslavije"

Radiostanica *Slobodna Jugoslavija* je u prvo vrijeme radila u okviru Kominterne. Bila je locirana u Ufi na Uralu, a od aprila 1942. godine do marta 1945. u Moskvi. I redakcija je, zajedno s njom, bila smještena u podrumima

Kominterne. Prve emisije su se oglasile 2. novembra 1941. - rad je obustavila 1. marta 1945. kada je njene funkcije preuzeo Radio-Beograd.

Veljko Vlahović je ujedno pripremao tekstove za 90 odsto ovih emisija. Kažu da je napisao ukupno 8.400 strana teksta. Prvi spiker je bio Dragutin Đurđev. Od svog starta *Slobodna Jugoslavija* dugo nije uspjela da uspostavi bilo kakvu vezu sa zemljom. Materijali su pripremani prema sovjetskim izvorima sve dok kanalom preko Istanbula nije počela da se doprema okupaciona štampa *Novo Vreme*, *Hrvatski Narod*, slovenačka štampa, uključivši i crnogorski antikomunistički list *Pakao*. Redakcija je time snabdjevena novim izvorima, posebno za polemičke članke i komentare. Među izvorima su bile i okupacione radiostanice koje su primane u prislušnoj službi u Moskvi. Vezu sa Vrhovnim štabom, te sa Glavnim štabom Slovenije, uspostavljena je u drugoj polovini 1942. godine. Pouzdane i provjerene informacije *Slobodna Jugoslavija* je počela dobijati od osnivanja *Tanjuga* u Jajcu 5. XI 1943. godine.

Veljko Vlahović je nakon rata pisao da je redakcija u početku radila samostalno. Ta samostalnost je ubrzo ugašena kada je otpočela kampanju protiv Draže Mihailovića. Kako piše Vladimir Dedijer u svom *Dnevniku*, to je naročito intenzivno počelo 6. jula 1942. godine. Tada je objavljena rezolucija crnogorskih rodoljuba, koji su osudili Mihailovića kao izdajnika. Ta kampanja je pružila povod ministru inostranih poslova SSSR-a Molotovu da zavede cenzuru. Domalo je ta cenzura znatno ublažena, pa svedena na formalnost. Ukinuta je nakon Teheranske konferencije Trojice velikih - 28. novembra - 1. decembra 1943. godine.

Iz Ufe na Uralu redakcija je preseljena u Moskvu u aprilu 1942. godine. Od tada su u njoj radili još i Đuro Salaj, Lazar Stefanović i Marija Preželj. Njima će se u radu, od juna 1944. godine, sa Visa preko Italije pridružiti Ranka Stefanović, Magda Bren (za emisije na slovenačkom jeziku) i Ilija Džuvalekovski (za emisije na makedonskom jeziku).

Na svom startu je *Slobodna Jugoslavija* davala emisije svako veče u 20,30 na talasnoj dužini 30,9 m. Vremenom je povećan broj emisija i njihovo trajanje. Od 1943. godine one su davane na talasnim dužinama 25, 36, 41 i 42 metra. Povećanim obimom programa za Jugoslaviju omogućeno je uvođenje emisija na slovenačkom i makedonskom jeziku, uz one na češkom, njemačkom i drugim stranim jezicima.

Na jezicima južnoslovenskih naroda, uz *Slobodnu Jugoslaviju*, svoje emisije davala je i Radio-Moskva. Njima je rukovodio Božidar Maslarić koji je najčešće preuzimao ulogu spikera.

Ono što je govorila *Slobodna Jugoslavija* pomno je praćeno na raznim stranama svijeta. Slušane su u Jugoslaviji i većem dijelu Evrope. U jedinicama NOV-a i POJ-a su na osnovu njenih emisija radene *Informacije* ili *Radio-vijesti*, koristili su ih aktivisti i ilegalci na okupiranoj teritoriji, u zarobljeničkim i koncentracionim logorima u Njemačkoj i Italiji. Redakcija je pripremala i emitovala i razne druge programe - za omladinu, za propagandu među domo-

⁴⁰⁵ Br. Službeno - Izvještaj o radu i stanju III odreda, u potpisu Nemanja Vlatković.

branama u NDH i dr. Na njima je radio Đuro Salaj. On je uz Veljka Vlahovića bio najpredaniji djelatnik u redakciji. Njegov biograf piše: "U studiju radio-stanice provodio je nekada i po dvadeset i četiri časa bez ikakvog odmora. Svakoga dana trebalo je spremati po šest emisija. Kao što je čitavog života izbegavao da govori o naporima koje je podnosio, tako je i o svom radu u radiostanici Slobodna Jugoslavija malo govorio, tako da se o tom razdoblju njegovog rada malo zna... Inače, vesti iz zemlje skoro su uvek stizale na vreme. Salaj ih je sa nestrpljenjem očekivao, da bi ih često samo nekoliko minuta kasnije slao u eter - slušaocima u Jugoslaviji i širom sveta.

... Naši narodi su slušali njegov glas. On im je prenosio izvještaje Vrhovnog štaba i obavještavao ih o bitkama, žrtvama i poredama Narodnooslobodilačke vojske, upućivao im pozive da istraju do kraja, da je pobjeda nad neprijateljem blizu i da će uskoro kucnuti čas slobode".

U inostranstvu su veoma pozitivno ocjenjivani napori Slobodne Jugoslavije da slobodoljubivom svijetu učini dostupnom istinu o partizanskom pokretu i borbama njegovih formacija. Na osnovu toga je u anketi sindikata američkih novinara za najveći postignuti uspjeh u obavještavanju javnosti u 1943. godini prvo mjesto dobila partizanska i narodnooslobodilačka radiostanica Slobodna Jugoslavija.⁴⁰⁶

TRN U OKU ČETNIČKIH LETAKA

U ljeto 1942. godine Slobodna Jugoslavija počela je iz Tbilisija da emituje vijesti o četničkoj izdaji i kolaboraciji.

Za svoje neutemeljene tvrdnje četnička propaganda je često iznalazila izmišljene dokaze. Zato je bila trn u oku Dražinog pokreta i predmet napada četničke propagande. Primjer za to je i njeno opovrgavanje informativnih emisija Slobodna Jugoslavija. Ta stanica je, po četničkimlecima, dobila utočište u Paveličevoj Hrvatskoj. A zna se da je iz Tbilisija emitovala svoj program. Okriviljena je da sa ustaša skida odgovornost za pokolje nad Srbima. Na njene emisije su se ti leći pozivali da je sovjetski ministar inostranih poslova SSSR-a Molotov pismeno izjavio ono što nije rekao itd.

Komunistička radio-stanica takozvana 'Slobodna Jugoslavija' napada i vređa samo Srbe, Kralja Petra II, Dražu Mihailovića i ostale naše borce, nalazi se u Paveličevoj Hrvatskoj. Ona sada brani ustaše tvrdeći da oni nisu izvršili nikakve pokolje nad Srbima nego samo domaći Nemci, koji sada zbog toga moraju da se sele u Nemačku. Lažu neobavešteni narod da će mu Rusija ubrzo poslati pomoć.

Međutim ruski ministar inostranih poslova g. Molotov nedavno je dao pismenu izjavu u Londonu da Rusija nema nikakve veze sa jugoslovenskim komunistima, niti ima nameru da se meša u naše unutrašnje uredenje. To je najbolji dokaz da je laž bila i ostala glavno oružje jugoslovenskih komunista.

I ovaj i mnogi drugi leći bez datuma i mjesta izdanja otkriva da je Slobodna Jugoslavija bila trn u oku četničke propagande. Nacionalni povjerenici, kako su se zvali referenti za propagandnu djelatnost, teško su se nosili sa njenim veoma slušanim emisijama. Bili su primorani da, kako tako, reaguju i na njene vijesti i informacije koje su potkopavale politiku i vojne ciljeve emigrantske vlade i ravnogorskog pokreta.

Četnički letak nosi naslov: "Čuj! - SLOBODNA JUGOSLAVIJA JAVLJA." Ona je uz mnoge druge objavila vijest da je "... 20. divizija N.O.V. u svojim posljednjim operacijama zauzela tvrdo uporište između Knina i Drniša-Petrovo Polje. U borbama pobijeno 144 četnika dok je 50 zarobljeno". Pošto citira ovu vijest, u letku se čini pokušaj da, polemičkim osvrtom, demantuje tu vijest i u njoj obznanjene činjenice. Pa piše: *Tako javlja partizanska radio-stanica 'Slobodna Jugoslavija'. Koliko je to istina znaju svi četnici, zna sav narod Drniške, Sinjske, Kninske i Vrličke krajine.*

Prava je istina da je u tim operacijama 20 divizija pretrpjela strahovit neuspjeh. Ona se je u stvari razbježala pored silnim naletom četnika ostavljajući na bojištu što zarobljenih, pobijenih i ranjenih oko 390 družkana-školjara, 9 mitraljeza, 5 pikavaca i oko 50 pušaka.

- To je prava istina, koju je svak mogao vidjeti, čuti i opisati: a ne ono što javlja Slobodna Jugoslavija koja po svom starom običaju sve stvari potpuno preokreće te se tako sama hvata u svojim sramnim lažima.

Ko joj vjeruje - teško njemu! Da Bog da mi uvijek doživljavali ovakve poraze, a partizani ovakve uspjehe kao na Petrovom Polju.

RAŽALOVANI I OPTUŽENI OFICIRI ZATO ŠTO SU U PARTIZANIMA

I na opsežne londonske izvještaje o ražalovanim oficirima odgovorila je Slobodna Jugoslavija iz Moskve 14. septembra 1942. godine. U emisiji tog radija kaže se da je ... ražalovanjem i optuživanjem nekolicine jugoslovenskih oficira Jugoslovenska vlada u Londonu izazivala veliko nezadovoljstvo u mnogim krugovima u zemlji. Ti oficiri, nepravедно ražalovani, bore se sada za oslobođenje svoje zemlje i slobodu svoga naroda. Na svojim novim borbenim dužnostima ti oficiri su vrlo zaslužni kao vođe u borbama za našu narodnu slobodu. Takve vesti koje daje Radio London ne primaju se ni sa najmanjim odobravanjem u našem narodu.

⁴⁰⁶ Šire o tome R. Marković, *Razvatak radija i televizije u novoj Jugoslaviji*, Novinarstvo, JIN, Beograd, br. 1-2. god., XI, 1975.

Ovaj prigovor sa talasa *Slobodne Jugoslavije* odjeknuo je i u nadležnim krugovima BBC-a, ali i u Ministarstvu spoljnih poslova Velike Britanije. Ralf Mjurej je 18. septembra 1942. godine, posredstvom Kancelarije kraljevske jugoslovenske vlade, uputio pismo dr. Večeslavu Wilderu kao šefu Odjeljenja izbjegličke vlade. Mjurej upućuje zahtjev jugoslovenskoj kraljevskoj vladi u vezi sa specijalnim izvještajima koji stižu i emituju se na Londonskom radiju. *Možda ste zapazili da je komunistička propaganda napala jugoslovensku kraljevsku vladu zbog javne osude nekih komunističkih ličnosti preko emisija BBC-a. Ne znam je li to tačno, ali sada treba da saznamo od jugoslovenske vlade da li o ovom pitanju pregovara sa sovjetskom vladom i, uzgred, da im stavimo do znanja da broj ovakvih osuda smanje na najmanju moguću meru. Predlažem da osim u slučajevima kada postoje kompletne informacije, javne optužbe ne emitujemo, jer to može štetno uticati na napore koje činimo da pronađemo rešenje ovog pitanja. To je, morate priznati, veoma osetljiv predmet, a ja Vam se obraćam u dogovoru sa Forin ofisom.*

Mjurej, dakle, traži da se pregovorima sa sovjetskom vladom na Radiju *Slobodna Jugoslavija* smanje kritike Londonskog radija na najmanju moguću meru. On, doduše, smatra da se javne optužbe nekih komunističkih ličnosti (a riječ je o oficirima bivše jugoslovenske vojske koji su se svrstali u partizanske oružane formacije) ne emituju.

Ralfovo pismo, načinjeno pod pokroviteljstvom Forin ofisa, otkriva i razlike u gledištima između Britanaca i propagandista kraljevske vlade u Londonu. Nastale su na saopštenjima i izvještajima izbjegličke vlade i njenih odgovornih oficira u Vojnom kabinetu u kojem su fabrikovani. I prije ovog raskoraka ili nesporazuma takva saopštenja su emitovana više puta na Londonskom radiju. Može li se već reći da je tih septembarskih dana druge ratne godine počelo urušavanje nesmetanog djelovanja u propagandi za Jugoslaviju koju su vodili izbjeglička vlada i oficiri iz njenog Vojnog kabineta putem BBC-a?

Samo dan kasnije, 19. septembra 1942. godine, taj isti Ralf Mjurej svojim novim pismom Kirk Patriku i Harisonu načiniće jedan od prvih dokumenata kojim se otvara pitanje četničko-partizanskih odnosa i njihovog tretmana u emisijama BBC-a. On otvoreno traži da se stavi na dnevni red taj problem u Jugoslaviji i njegovo tretiranje u sadržajima koje emituje ova moćna radijska korporacija. Prije toga, u junu mjesecu te godine, Harison je u svojim obraćanjima jugoslovenskim slušaocima sa *Dragi prijatelji* spomenuo tada još bogohulnu riječ *partizani*. Mjurej je sada zatražio od Kirk Patrika razgovore o problemu Mihailović-partizani. *Razgovarao sam sa Odelenjem iz koga je predlog potekao. Otkrio sam da nije celo Odelenje odgovorno za predlog, već samo jedan njegov član. Mišljenje Odelenja je da je predlog zanimljiv i verovatno vredan pažnje. Sa tačke interesa Odelenja ipak postoje određene prepreke, i pre nego što stvar ode suviše daleko oni bi želeli da sve pažljivo razmotre.*

Mislim da je moguće učiniti po Harisonovim idejama, ali zamolio bih te da se stрпиš dan, dva, dok u Odelenju ne rasprave problem i dok se ne uklade sa Forin Ofisom. Jako mi je žao što odugovlačimo, ali mislim da je jako važno da se sve dobro razmotri pre nego što nešto poduzmemo. Verovatno da sve može biti završeno početkom iduće nedelje.

Tako je *Slobodna Jugoslavija* zakotrljala još jednu sniježnu kuglu i napravila lavinu niz brdo četničke propagande.

Treći dio

SUMRAK ČETNIŠTVA I NJEGOVE PROPAGANDE

Sovjetskog Saveza. Još je tada, nakon bjekstva kralja i kraljevske vlade iz zemlje, Vrhovna komanda jugoslovenske vojske bila u Kairu, a njen načelnik Bogoljub Ilić. Otuda Jovan Đonović 6. decembra 1941.⁴⁰⁷ piše potpredsjedniku izbjegličke vlade Slobodanu Jovanoviću u London. *Prekjuče, 4. decembra objavila je štampa prvi komünike sa jugoslovenskog ratišta naše Vrhovne komande iz Kaira... U njemu se govori, uglavnom, o borbama trupa generala Drag. Mihailovića sa nemačkim vojnim snagama u Srbiji... Da Vam skrenem pažnju na sledeće: ... To su podaci uzeti iz prislušne radio-službe... Sinoć je Nedić preko radija objavio da je Srbija očišćena od 'komunističkih bandi'. Oni već slave pobedu... Da me ubuduće obavestavate o Vašim namerama i uputite g. Ilića. On ipak nije upućen toliko u poslove propagande... Nije stigao da proceni da je nezgodno naše ustanike i naše četnike nazivati partizanima. Vi znate da se ovaj naziv odomaćio kao izraz za Komunističke borce u pozadini neprijatelja... Mislim da bi trebalo biti tendencija da i komuniste proglasimo nacionalnim borcima, a nikako da nam ih nazivamo terminima za komunističke borce... Nezgodno je naše ustanike i naše četnike nazivati Partizanima... Borci u Srbiji nisu komunisti, naročito oni sa Mihailovićem. Nezgodno je krstiti ih imenom uobičajenim za komuniste..."*

S. Jovanović je kraljevskom delegatu Jovanu Đonoviću dopisao na njegovom pismu: *da je izdavanje Biltena nadležnost Vrhovne komande i da to ne spada njemu.*

Slično dobrim vijestima Jovana Đonovića iz Kaira, i poslanik jugoslovenske izbjegličke vlade u SSSR-u sa sjedištem u Kujbiševu ohrabruje svoje ministarstvo inostranih poslova u Londonu. *"S Višinskim razgovor o pokretu ustanika kod nas... na osnovu izveštaja beogradskog radija. Smatra da je tamo već jedan mali front... Na svečanoj sednici ovde, u prisustvu Kalinjina i Vorošilova i celog diplomatskog kora, u izveštaju koji je podneo partijski sekretar, naročito je istaknuta Jugoslavija, upravo je ona jedina od svih okupiranih zemalja poimenice pomenuta i njena današnja borba naročito podvučena. I u listovima naša zemlja zauzima jedno od prvih mesta..."*

Taj propagandni optimizam sa prostora SSSR-a uskoro će splasnuti, a kasnije posve nestati.

JALOVI POKUŠAJI ČETNIKA DA DOĐU U DODIR SA CRVENOARMEJCIMA

Svi pokušaji Mihailovića da dođe u dodir sa Rusima ostali su bezuspešni: misiju poslata u Turn Severin Rusi su vratili. Srpski narod dočekao je sasvim hladno

ruske trupe i Rusima to teško pada. Oni uvidaju da den. Mihailović u stvari predstavlja ceo srpski narod. (Ovu činjenicu g. predsednik smatra utesnom..."

"Predimo sada na jedno drugo pitanje" - obraćaju se autori četničkog letka Srbima - partizanima kao svojim pretpostavljenim čitaocima. Vi znate, svakako, da je Ruski narod u svojoj zemlji uzdigao komünizam, ali možda ne znate da će taj isti Ruski narod taj isti komünizam i da vruci i da će na njegovim rukovodima da izgradi veličanstvenu tvorevinu nove demokratije. Vi u to nećete verovati, jer ne znate kakvu silu i moć u svetu čine i predstavljaju ostali narodi koji neće ruski komünizam. I ko su ti narodi? Mi ćemo vam neke od njih spomenuti: Čibe Amerike (Severna i Južna) najveće sile na ovoj kugli koja se vrte u Vatima, onda Engleska koja dolazi odmah iza Amerike, onda Japan kao treći po redu kolos i snaga, onda ostali narodi Afrika, Azija i Evropa.

'Manji potok u veći uvire na uvoru svoje ime gubi'. Samo zanesenjaci i ludaci mogu verovati da će se svi narodi i sve moćne zemlje i države uliti i utopiti u ideologiju koja se u Rusiji izgrađivala... Dakle, nije ni Ruski narod lud da tera mak na konac i da protivu sebe okrene čeli svet. Danas je svakome jasno da se ruski narod počeo prilagođavati i okretati novim putevima i to onim koji vode u smeru novog i pravog demokratskog uređenja jedne države. Samo činjenice kao je Ruski narod držao rame uz rame u ovoj gigantskoj borbi sa dva demokratskim velesilama govori ovo isto što Vam mi samo uzgredno napominemo.

Ulecima se polemise sa partizanskom propagandom. *Tako nam prilaju da su Sovjetske trupe već ušle u našu zemlju, da će pobiti sve četnike itd. Od svega toga ništa nije istina i niko se neće mešati u naše stvari. Zato ne verujte partizanima i ne obazirite se na njihove pretnje i na njihove očajničke pozive za stupanje u njihove redove. Ne bojte se nikoga i ničega! Pobeda je naša, i to sigurno..."*

I oni koji su pisali taj letak, i oni koji su ga rasturali, pogotovu čitaoci, znali su da četnička stvar ne stoji onako kako je napisano: *"Nikada nismo stajali bolje nego danas. S nama su Bog i Pravda, i narod i Krst..."*

"SVAKI DAN GUBIMO LJUDE I VERU I U NAS I U NAŠU STVAR"

U svim oblicima svog javnog ispoljavanja četnička propaganda je pobijala bilo kakve tvrdnje o ulasku trupa Crvene armije na jugoslovensko tlo. Dok na bezbroj puta upotrijebljeni, izandali način pokušavaju da diskredituju NOP i

408 VII, akv, k 164, rog br. 26/103

409 AH, CA, k 238, rog br. 1/0

410 AH, CA, k 238, rog br. 1/0

komuniste četnici i njihove komande se povlače zajedno sa Nijemcima ispred Crvenoarmejaca. *To znači punu našu propast – upozoravaju Mihailovića svojim depešama. Svaki dan gubimo ljude i veru i u nas i u našu stvar. Propaganda vraća svojim kućama. Suočen s tom propašću i gubitkom ljudi i vere pukovnik Borota 3. oktobra 1944. godine Istaknutom delu štaba Četničke Vrhovne komande zajedno s komandantom Račićem otvara suštinska pitanja koja ostaju bez odgovora: Obzirom na ulazak Rusa u Srbiju, a neiskrcavanje saveznika, šta treba kazati vojnicima, šta građanima? Kakav stav treba da uzme naša propaganda? Teško će biti sačuvati milicije koje inkliniraju partizanima. Da li postoje kakve instrukcije V.K.? Da li ima kakvih izgleda za iskrcavanje? Imate li podatke o postupku Rusa prema našim u Srbiji? Potreban najhitniji odgovor.*⁴¹¹

Pokazalo se da je uzaludno bilo čekanje na iskrcavanje saveznika na Balkan da bi se započela borba s okupatorima. U odsudnom času Rusi ih ne prihvataju, drugih saveznika nema da se iskrcaju, a četverogodišnje odgađanje početka borbe i dalje se odlaže i produžava. U toj situaciji i glasine, ako su podudarne sa dugim željama, mogu biti spasonosne. Makar zakratko. *ovde kruže glasovi da su došli Englezi i Amerikanci. Javite da li je tačno kako bi se koristilo za propagandu* – piše komandant jurišnih korpusa Račić nadređenoj komandi.⁴¹²

411 VII, Ča, k. 238, reg. br. 179.
412 XIV-4, dok. br. 132.0.

RECENZIJU

Delo koje doprinosi podizanju nivoa istoriografskog saznanja

U proučavanje četništva i četničke propagande Fadil Ademović je uložio deset godina rada, i kao rezultat ponudio rukopis od preko hiljadu stranice. Podeljen u četiri knjige, Ademovićev rukopis Četništvo i četnička propaganda u južnoslovenskim zemljama u Drugom svjetskom ratu predstavlja, u suštini, dve celine: u prvoj je sveobuhvatno data geneza četništva od njegove pojave pre Prvog svjetskog rata do kraja Drugog svjetskog rata, u drugoj je, na dosada nijiscrpniji način u istoriografiji, analizirana četnička propaganda kao «politika drugim sredstvima». Ove celine jedna drugu dopunjuju i objašnjavaju.

Ademović je pošao od naučne i publicističke literature o četništvu koja je nastala u zemljama bivše Jugoslavije i u svetu posle Drugog svjetskog rata. Jedan broj savremenih, naročito srpskih autora, ovu literaturu generalno odbacuje kao jednostranu, ideološki pristrasnu. Otuda je Ademovićev osvrt na ovu literaturu ne samo metodološki ispravan nego je i ljudski etičan.

Jer, brojni domaći i strani autori (Elizabet Barker, Jožo Tomasević, Jovan Marjanović, Branko Petranović, Branko Latas, Milija Stanišić, Fikreta Butić-Jelić, Bogdan Krizman, Erver Redžić, Miša Leković) pokazuju da četništvo nije bilo tabuizirano niti jednostrano interpretirano. Generalno negiranje njihovih rezultata, inače nesvojstveno nauci, posebno u Velikoj Britaniji i SAD-u. To je neizbežno vodilo ne toliko u istorijski revizionizam koliko u pripremu osnova za politički revanšizam i opravdanje ratova 90-tih godina u bivšoj Jugoslaviji.

Dugoročno, proizvodnja «vlastite istine» vodi u zatvaranje kao način da se održi velikodržavna ideja, koja je sržna ideja četništva kroz celu njegovu istoriju. Tako Ademovićev rukopis, koji ovaj proces dešifruje, ne korespondira sa najnovijom istoriografskom produkcijom u Srbiji o četništvu, ali je zato na tragu savremene istoriografije u svetu. Bilo bi vrlo zanimljivo uporediti štampanu verziju Ademovićevog rukopisa sa delom mladog britanskog istoričara Marka Atila Hoare Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and Chetniks 1941 – 1945, koje je krajem prošle godine objavila Britanska akademija.

Rukopis Fadila Ademovića zasnovan je na impresivnom broju izvora različite provenijencije. Oni sadrže i niz dosad nepoznatih činjenica koje doprinose podizanju nivoa istoriografskog saznanja. Detaljan opis izvora, saopštavanje novih izvora u celini, naročito u delovima rukopisa koji se odnosi na propagandu četnika, izbegličke vlade i emigracije uticali su i na dužinu rukopisa i na njegovu strukturu. Istovremeno, takav pristup izvorima doprinosi uverljivosti zaključaka autora i predstavlja svojevrsnu riznicu za nova istraživanja. Koncentracija na Bosnu i Hercegovinu proizilazi iz mesta koje je ta zemlja imala u srpskom velikodržavnom projektu.

Bogata faktografija je u funkciji rekonstrukcije ideologije Ravnogorskog pokreta i njene perspektive u istorijskom svazu u Drugom svjetskom ratu. To je optika kroz koju autor propušta analizu četničkog i partizanskog pokreta, njihovog međusobnog odnosa, i odnosa Saveznika prema jednom i prema drugom pokretu. U tom smislu, Ademović vraća klatno istoriografske i publicističke literature koje je otišlo ka realnoj prošlosti i njenim dramatičnim kontroverzama u Drugom svjetskom ratu. Autor ne skriva otpor prema krivotvorenju ne samo konkretnih činjenica nego jednog istorijskog vremena kakvo je vreme Drugog svjetskog rata u koje je smešteno i «zamašno klupko jugoslovenskog ratista».

Odnos prema silama Osovine, prema nacizmu i fašizmu, kao kriterij za razlikovanje četničkog i partizanskog pokreta, nije ustanovio Ademović. Ali, on je otišao napred u analizi karaktera ovih pokreta iz čega je i proizišla i njihova različita strategija prema okupatoru. Četnički milje je partijanhalan i zarobljen organicističkim shvatanjem nacije, tačnije idejom svesrpske etničke države. Ravnogorski pokret bio je potreban izbegličkoj vladi koja želi da se vrati na staro uz kaznu Hrvata za ustaški genocid nad Srbima u Hrvatskoj; ne samo da će biti anuliran sporazum Cvetković – Maček nego je upitna sudbina Hrvata posle Drugog svetskog rata. U nacionalističkoj propagandi srpske emigracije u Velikoj Britaniji i SAD-u promovise se stanovište o Hrvatima kao genocidnom narodu.

Izbeglička vlada, Ravnogorski pokret i srpska emigracija, dele ideju svesrpske države, koja zatvara perspektivu čak i onakve Jugoslavije kakva je stvorena na kraju Prvog svetskog rata. U istorijskom sukobu u Drugom svetskom ratu, ova ideja vodi u kolaboraciju sa okupatorom, u genocid nad Muslimanima i Hrvatima.

Nerazumevanje vremena načinilo je tragičnim vodu Ravnogorskog pokreta. Na kraju Drugog svetskog rata, Draža Mihailović je ostao sam. Okrenuli su mu leđa: Kralj, izbeglička vlada, građanski političari, vlastiti komandanti i njegova rođena deca. Strategija čekanja da se Saveznici iskrcaju na Balkan, pa onda digne ustanak da bi se sačuvao monarhistički oblik države i omogućila srpska dominacija: Velika Srbija u Velikoj Jugoslaviji – pokazala se kao nerazumevanje istorijskog trenutka. Ili, kako je to kvalifikovano u historiografiji četništva nastaloj posle Drugog svetskog rata, kao izdaja srpskog naroda.

Saveznici su bili zainteresovani za aktivan otpor okupatoru. To je odredilo njihov odnos prema partizanskom pokretu, mladom revolucionarnom i višenacionalnom pokretu, koji je težio obnovi jugoslovenske države kao zajednice naroda. Saveznicima nije bilo lako da se orijentišu na zamršenom jugoslovenskom ratištu.

Ademović je iscrpno analizirao evoluciju odnosa Saveznika prema Ravnogorskom i partizanskom pokretu i pokazao kako se kao kriterij kristalisala aktivna borba protiv okupatora. Ravnogorski pokret i izbeglička vlada računali su na ideološkim razlikama među saveznicima. Čerčil je, međutim, pobjedu nad Hitlerom, kao glavnom opasnošću nad zapadnom civilizacijom, smatrao vojnim i političkim prioritetom. Pobjedu nad komunizmom, kao ideološkim protivnikom, odlagao je za postnacističku i postfašističku Evropu, za razdoblje hladnog rata.

Izbeglička vlada i Ravnogorski pokret bili su zarobljenici velikosrpskog nacionalizma. To ih je okrenulo protiv partizanskog pokreta kao ideološkog protivnika, uvelo u genocid nad Muslimanima i Hrvatima i dovelo do kolaboracije sa okupatorom. Time je bila određena njihova istorijska sudbina, a ne, kako je tvrdila njihova propaganda, izdaja Velike Britanije i, posebno, Vinstona Čerčila, koji će, kako je tvrdila četnička propaganda, «čim pobedi Hitlera, biti smenjen».

U svom govoru u Donjem domu, 22. februara 1944. godine, Čerčil je precizirao: »Ne samo Hrvati i Slovenci, već i veliki broj Srba podržali su maršala Tita i on u ovom trenutku ima više od četvrt miliona boraca i velike količine oružja koje su oteli od neprijatelja, a da nisu izgubili svoje gerilske kvalitete, uz znatan broj divizija i korpusa. Ta vojska u ovom času drži u šahu 14 njemačkih divizija od 20 koliko se nalazi na Balkanskom poluostrvu. Naravno, partizani maršala Tita su jedini koji se zaista bore u ovom trenutku protiv Nemaca». Upravo ta činjenica je odlučila o ishodu Drugog svetskog rata i na jugoslovenskom ratištu i o mogućnosti obnove jugoslovenske države. Saveznici su kao pobjednika priznali ideološkog protivnika izbegličke vlade i Ravnogorskog pokreta, delom i vlastitog ideološkog protivnika, ali svog vojnog i političkog partnera u njihovom ratu protiv sila Osovine.

Hladni rat, koji je ideološki rat između saveznika u Drugom svetskom ratu, između zapadnog i istočnog bloka, ispunio je drugu polovinu 20. veka. Na kraju 20. veka, taj se rat završava porazom komunističke ideologije. Vraćanje na velikodržavni projekat srpskog nacionalizma kao na alternativu komunizmu predstavljao je promašeni pokušaj rezizije ishoda Drugog svetskog rata. Taj pokušaj je novi izraz nerazumevanja istorijskog vremena na razmeđu 20. i 21. veka. Tako je Fadil Ademović, zaokruživši sliku o četništvu i četničkoj propagandi, pokazao da je velikosrpska ideja u Drugom svetskom ratu, još jednom, istorijski poražena. Vraćanje na nju u razdoblju posle hladnog rata dovelo je do sukoba sa realnošću, čije su posledice raspad jugoslovenske države sa velikim ljudskim žrtvama, materijalnim razaranja, privodljivanjem nepoverenja i zaostajanjem čak za zemljama bivšeg istočnog bloka. U razbijanju, pak, da se dublje sagledaju uzroci i posledice raspada jugoslovenske države, i nakon poraza u ratovima 90-tih godina, nalazi se poslednja rezerva velikodržavne ideje. Tako, bez obzira na cenu, ta ideja, još uvek, utiče na razvitak srpskog naroda i na njegove odnose sa susjedima i sa svetom. Razorivši Jugoslaviju kao složenu državu, idealistički velikodržavne ideje pogotovu ne mogu da zamisle Srbiju u okvir složene zajednice evropskih naroda.

Posvećena četništvu, istraživanja Fadila Ademovića su, u stvari, nezahvalna u razumevanju devetnaestovekovne ideje o svesrpskoj državi i njenih učbenika u moderno doba. Muguća je, naravno, i drugačija struktura rukopisa, Četništvo i četnička propaganda u Drugom svetskom ratu (1941 – 1945). Dala bi se izbeći ponavljanja, a neki izvori preciznije označiti. Ali, ništa od svega toga ne bi bitno uticalo na krajnji rezultat višegodišnjeg rada Fadila Ademovića. Stoga izdavaču – KULT-B koji mi je poverio ocenu njegovog obimnog rukopisa, taj rukopis svesrdno preporučuje.

U Beogradu, februara 2007,

Dr Latinka Perović

materijalnoj istini. Sovjeti su u početku taktizirali i pragmatično uvažavali emigrantsku vladu Kraljevine Jugoslavije. Međutim, nikad nije izostajala podrška NOP-u što se u Jugoslaviji poricalo posle Rezolucije 1948. Podrška SSSR-a NOP-u uz raskrinkavanje uloge Ravnogorskog pokreta bila je veoma značajna.

Pomno sam pročitao ovaj rukopis o jednoj i danas aktuelizovanoj pojavi koja se kontraverzno tumači. Objavlivanje ovog dela koje čini izvesnu inovaciju u literaturi ove vrste bilo bi obogaćivanje postojećeg sveta kniga o jednoj pojavi koja je toliko uzburkala duhove. Do te mere da se i danas daju različiti čak dijametralno suprotni sudovi u javnosti. Nažalost i u udžbenicima kojima se uče i vaspitavaju mlade generacije. Zato valja omogućiti štampanje ovog dela od interesa za čitavo jugoslovensko pa i šire područje.

Beograd, 10.02.2007.

Dr Dragoljub Petrović

NEDOPISANI PREDGOVOR MILOŠA MINIĆA

(*Na izričit zahtjev autora, a nakon dugih rasprava o sadržaju ovog priloga urednik je, ipak, odlučio objaviti ovaj tekst*)

Kao ljudska stvarna sudbina smrt uvijek dolazi nezvana. I u neviđenje. Kao ona htjedne i gdje ona hoće. Iza te neminovnosti ostaju dani, godine, život. Ispred nje, nadstajajući je, do brota ljudskog srca i stvaralačko djelo. Prispjela mu je u trenucima u kojima je svoj impozantni opus htio da osoci još jednim dosegnućem. Potisnula je i zaustavila ispisivanje Predgovora na marginama rukopisa posvećenog četništvu i četničkoj propagandi u Drugom svjetskom ratu (1941-1945). U predahu i pri blagom oporavku, prije njenog dolaska, u sebi je kao misaona tokove svog novog, tek začetog autorskog ostvarenja. I taj predgovor, kao i njegovo ukupno spisateljsko djelo, izvirali su iz života. I na život, i na svoje životno preglaštvo, gledao je očima što su, bezmalo, čitavo stoljeće iskazivale živahnost objektivnog posmatrača i analitičku raskoš ljudskog duha i uma. U njima je neprestano bdio pronicljiv pogled ispunjen blagoviu i toplinom ljudske duše. I obasjavao lik koji je zračio beskonačnom dobrotom. A iz te blagosti topline iskrila je ličnost beskraino plemenita i dobrodušna čovjeka. Koji je mijavao toplinu iskrene bliskosti i prisnosti prema ljudima. Vedrinom osoćavao sagovornike. Plijenio plemenitošću misaona čovjeka prostranih horizonata. Koji je srcem govorio. Njegovo govorenje je uvijek bilo prožeto znanjem i mudrošću. I u poznom dobu saćuvao je poslovičnu staloženost, svježinu misli, sjećanja i svjedoćenja, nerijetko bitnih za istoriju. Svojim životom i djelom je odslikavao cijelu jednu epohu. Maltene sve etape kroz koje je prolazilo ex-jugoslovensko društvo u dugom povijesnom razdoblju počev od 30-tih godina preko vremena Drugog svjetskog rata do kraja drugog milenija. Smireno i tiho izgovarao je dubokoumne i razgovijetne rezone. Činio je to krepko i odlučno sa neizmjernim strpljenjem da sasluša druga i drugačija, pa i suprotstavljena mišljenja. Privlačio je ljude poslovičnom tolerancijom. I osvajao sve oko sebe. Pred očima njegovih sagovornika u njemu se stalno otkrivala svijetla i stamena ličnost. U svemu: u ljudskom, humanom, psihološkom, etičkom, mentalnom, političkom i svakom drugom smislu i pogledu. Uzvišena moralna gromada. Rijetka ličnost, dosljedna i principijelna, prožeta nikada iznevjerenim vlastitim humanističkim postulatima.

Taj čovjek je, eto, dugo vremena, u minulim desetljećima, veći dio dana provodio čitajući i pišući. Na tom poslu ga je i smrt zatekla. Nezvana i u neviđenje. U kasnim noćnim satima prekratila neiskazanu misao. Nedopisani Predgovor. Petog septembra 2003. godine zaustavila je njegov, i u poodmaklim godinama, intenzivan i neumotran rad.¹

¹ Miloš Minić je rođen 1914.godine u Prelljini kod Čacka. Završio Pravu fakultet u Beogradu. Član KPJ od 1936. Od 1941.godine bio je organizator ustanka u valjevskom i ćacarskom kraju, istaknuti politički i državni funkcioner u Srbiji. Rezervni general-majori. Nakon Drugog svjetskog rata, u svojstvu zamjenika vojnog tužioca NR Srbije, bio je razlika na sudjenju Draži Mihailoviću, grupi četničkih komandanata, ministara u kvilinskih vladi generala Miloša Nedića, te grupi ljotićevaca. Bio je član vlade i predsjednik Izvršnog vijeća NR Srbije, te potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća. U više saziva poslanik u republiknoj i Saveznoj skupštini, predsjednik Saveznog vijeća Savezne skupštine, potpredsjednik Savezne skupštine, član CK SKJ i Izvršnog komiteta CK SK Srbije. Nosilac je mnogih društvenih priznanja i odlikovanja. U svojoj političkoj djelatnosti dugo vremena se bavio pitanjima spoljne politike tadašnje federativne države i međunarodnih odnosa. U bivšoj SFRJ vršio je dužnost Saveznog sekretara za inostrane poslove od kraja 1972. do polovine 1978.godine, a od 1978. do 1982. predsjednik Savjeta za međunarodne odnose SFRJ. U to vrijeme bio je aktivan u oblasti međunarodnih zbivanja,

Bio je zaokupljen pisanjem do zadnjeg daha, takoreći. I njega je, s vremena na vrijeme, kao i svako živo biće, obuzimala slutnja u skorij kraj života. Izvirala je, katkad, i u našim neposrednim razgovorima. Iskazivana je i u pismima koja smo uzajamno razmjenjivali. Jedno od mnogih mi je poslao elektronskom poštom. Kratka poruka u njemu je bila tužna i toplu u isti mah: „Kad vam kažem, dragi moj prijatelju, da pomislim kako se može desiti da ovo bude moja posljednja knjiga, onda će vam sve biti jasno”²

Podsjetio je, u tom pismu, i na misao Rodoljuba Čolakovića - zvao Ročko. Kaže da se Ročko, u poznim godinama, požalio Miloševoj supruzi Milki: „Starost je, draga Milka, u isto vrijeme i bolest”. Ročko je bio u pravu – poručuje Miloš. „Sada i ja vidim koliko u tome ima istine. I moje zdravstveno stanje je od proljeća ove godine sve slabije i gore. Najteže mi pada što sve manje mogu da radim”.

Izvorište predošjećanja nadolazećeg kraja osobito je pojačano Miloševim trajnim rastankom od supruge Milke. Njena smrt je unijela bezdan praznine u njegov život. Odaslao sam mu, tim povodom, telegrafsko saosjećanje: „Smrt je, eto, presjela i život naše drage Milke. Iz surove zbilje života otišla je spokojno, čista srca, prostrane duše, svagda odmjerena i sa beskrajno strpljivim taktom i odnosom prema ljudima. U svom antifasističkom i antinacionalističkom opredjeljenju, baš kao i njen životni saputnik Miloš, izabrala je vlastiti način i smisao življenja. Na tom putu je istrajavala dosljedno i do kraja. Hvala joj”.

Minić i njegovo stvaralaštvo

Njen odlazak, između nas i od nas, tako su doživljavali svi njegovi iskreni drugovi i prijatelji, poštovaoci njene i Miloševe ličnosti. Oni su, jedno uz drugo, proveli 67 godina. Sve njima bliske ljude, Miloša pogotovo, ona je svojim odlaskom osiromašila za divno veliko ljudsko srce. Za dobrotu kojom je raskošno svugdje obasipala ljude oko sebe. Krhka zdravlja i načete fizičke kondicije, Miloš je na moje saučesće uzvratio ovim riječima: „Prema Vama kao jednom od malog broja najbližijih prijatelja mogu do kraja da budem otvoren. Mogu da Vam kažem i ono o čemu s drugim ne razgovaram”. Te riječi on je ispisao prije nego što će saopštiti kako bez supruge Milke preživljava „ne može biti teže vreme u svom životu. Nastala je praznina koja me svakodnevno pritiskuje. Pokušavam se posvetiti nekom radu, ali mi to teško polazi za rukom. Teško se mirim sa novom stvarnošću. Još nisam dospao do unutrašnje ravnoteže, stabilnosti i moći koncentracije. Kaže se: vreme leći sve; i ja sam imao prilike da prijatelje tešim tim rečima. Ali sad mislim da to nije baš potpuna istina”.

2 međunarodnog položaja i uloge u tim zbivanjima SFRJ. Bio je u mnogim međunarodnim misijama, istupao na brojnim međunarodnim skupovima. Iz tog perioda datiraju Minićevi politički eseji, rasprave, studije i članci iz spoljne politike i međunarodnih odnosa. Kao istaknuti političar i publicista, autor izuzetne angažovanosti i lucidan analitičar, objavio je više zapaženih knjiga iz oblasti političke analize zbivanja na prostorima doskorašnje SFRJ.

Tom svojom slutnjom, kao zadnju, označio je svoju obimnu knjigu objavljenu u Sarajevu pod naslovom „Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995”. Izdavači su KULT-B Minhen-Sarajevo, MIR Novi Sad, RAZLOG Zagreb i Društvo za ugrožene narode Sarajevo, 2002. Iz te knjige se može vidjeti da je Minić posredni svjedok ratnim događanjima. Najveća njena vrijednost je u Minićevim komentarima, koji su proistekli iz njegovog temeljnog poznavanja nacionalizma u južnoslovenskim prostorima. Prije svih, ipak, srpskog nacionalizma. Zna se da ideja Velike Srbije nije fikcija, ali ta istina, nažalost, nije i svačija istina – govorio je i pisao on.

Peklo ga je i započeto a tada još nedovršeno djelo o ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. „Sve sam Vam ovo izrekao da razumete da još ne ispevam, mada pokušavam da počnem sa ozbiljnim radom i dovršim svoju novu knjigu na osnovu mojih opritrenih beležaka, kojima sam pratio ratove u Hrvatskoj i Bosni 1991-1995. i razvoj jugoslavenske krize u tom periodu”.

Mnogo puta smo vodili široke razgovore u toku dugog njegovog rada na tom rukopisu. Na njih i on podsjeća. „O tome sam Vam govorio u našim razgovorima. A osiram veliku obavezu da to uradim pre kraja mog života, jer sam se sa Milkom dogovorio, na mesec i nešto više dana pre nego što nas je zauvek napustila, i čvrsto joj obećao da ću tu knjigu pripremiti. Ona je rekla: 'Pa makar se i ne objavila dok smo mi živi'. Bila je uverena da ja tu moram da uradim, jer je bila upoznata sa sadržinom tih mojih beležaka, poltu su gotovo sve one prozalle iz naših razgovora i razmene mišljenja u toku krize i ratova na ex-jugoslavenskim prostorima”.

Nije, ipak, gubio nadu. Smogao je snage, i ispunio obavezu preuzetu pred suprugom Milkom. I pred sobom. Rukopis pod naslovom „Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995” dostavio mi je u Sarajevo po zajedničkom prijatelju Stosanu Čelicu. Od mene je zatražio da ga pripreim za štampu, da obavim uredničke i korektorske poslove. Funkciju recenzenta, uz dr Milana Šahovića, poverio mi je Mustafa Kapušić, vlasnik izdavačke kuće KULT-B koja je preuzela ulogu izdavača. Tom izdavačkom poduhvatu pridružila su se još tri izdavača – Živan Berisavljević („Mir” – Novi Sad), Stipe Šušar („Razlog” – Zagreb) te Fadila Memišević (Društvo za ugrožene narode).

Obistinilo se baš ono što je nagovještavao. Bila je to, uistinu, zadnja knjiga u njegovoj autorskoj angažovanosti i zamašnom stvaralačkom opusu. Ali to nisu bili i posljednji radovi pisani njegovom rukom. Nakon tog djela, pošto se zdravstveno malo oporavio, konstatirano su nastajali i u javnosti mogli biti uočeni novi autorski priloz. Poticali su ispod znalačke ruke vrhunskog političkog analitičara istorijskih i aktuelnih zbivanja na rta doskorašnje zajedničke države. Bio je obdaren izuzetnom sposobnošću za analitičnost. Autentičnost njegova svjedočenja prožeta je čistotom političkog morala. Najprije je napisao svoje obraćanje učesnicima zanimljivih rasprava upriličenih i potaknutih na promocijama spomenutog djela u Sarajevu, Zagrebu i Novom Sadu, budući da im nije mogao prisustvovati.

Bio sam jedan od promotora te knjige u Novom Sadu. U tom gradu promocija je održana u organizaciji Živana Berisavljevića i njegove izdavačke kuće „Mir”, te Igmanske inicijative koju vodi Aleksandar Saša Popov. Dupke ispunjena velika sala Skupštine grada očekivala je da će, osim što će obilježiti predstavljanje toga djela najširoj javnosti, među sobom vidjeti i autora, čiji je dolazak spriječen zdravstvenim razlozima. Sutradan je promocija toga djela pred javnošću Beograda i Srbije upriličena u Beogradu. Miloš se toga dana, sa klerkom ljubom i unukom Dunjom, pojavio u Media centru. S njima su bili i svi ostali članovi Miloševe obitelji. U dvorani toga centra lično je pročitao svoje slovo povodom izlaska te knjige. To je bila prilika za još jedan naš susret i razgovor prije i nakon beogradske promocije. Do duboko u noć časkali smo u njegovom stanu. Tih i nenametljivo usputno je ponovo provela slušnja o skorom kraju spisateljske aktivnosti. I pored takvog nagovještaja, uskoro je napisao članak „Antifasizam danas” objavljen u sarajevskom časopisu „Glas antifasista”, organu SUBNOR-a Bosne i Hercegovine.

U bliskosti i prisnosti prijateljskih odnosa među nama, kroz dugi niz godina, odnjegovano je duboko uzajamno povjerenje. U tom razdoblju je bilo posve uobičajeno i normalno da se jedan drugom ispovjedamo, obostrano otkrivajući svoje natananije spisateljske ideje i zamisli, još daleko od idejnih skica i akamoli od oblikovanih rukopisnih planova. Tako podrštitim vlastitim preokupacijama pred sobom obojica smo se osočavali svježim unutrašnjim podsticajem. Još češće su te preokupacije cirkulisale u našim pismima što su otpremena s

jedne i druge strane. I bez toga se, iz obznanjenih knjiga i ukupnog djela, moglo uočiti kako je Minić fenomen nacionalizma smatrao za opasnu bolest planetarnih razmjera. Nije nimalo slučajno slovio kao najbolji poznavalac istorijskih korijena i manifestacija nacionalističke pošasti u izvedbi balkanskih prostora. Poznato mi je da je dugo vremena, u godinama pred kraj života, bio opsjednut monumentalnim projektom koji je u radnoj fazi nazvao „Svjetski fenomen nacionalizma“. Za djelo pod tim radnim naslovom otpočeo je i strpljivo istraživanje, sakupljajući relevantnu građu i konsultujući odgovarajuću literaturu; činio je i prve skice i zabilješke svjestan da mu predstoji veliki put do finalnog djela. Ta zamisao je, nažalost, ostala neostvarena. Ono što je činio cijelog života, iz dana u dan, takoreći, iskazivalo se u nastojanju da pomogne ljudima u njihovom suočavanju sa istinom. Težio je da ih iščauri i uzdigne iznad močvare nacionalističke i šovinističke mržnje. Polazio je od uvjerenja da je to suočavanje preduslov da svako društvo bude zdravo, tako što bi građani odagnavali netoleranciju i zlu nakanu prema drugom i drugačijem. Činio je to ustrajno i prije izbijanja ratnih požara i u toku oružanih sukoba u južnoslovenskim prostorima. Mogli smo ga zapaziti po aktivnom suprotstavljanju zlu. Kritikovao je zaglušnu buku mitomanije, vještački izazvanu nacionalnu ksenofobiju, primitivizam i sklonost ka nasilju i destruktiji. U našim društvenim okolnostima u toj istrajnosti je ponajviše ukazivao na onaj nacionalizam što je predstavljao bolest „koje se ozbiljni ljudi s razlogom plaše više nego kuge ili ptičje gripe“. Upravo tim riječima je, podudarno sa Minićevim stavom, nacionalizam označio kolumnista „Oslobođenja“³ Gojko Berić, koji je, takođe, spadao među njemu drage bosanske prijatelje, kako ih je zvao. Sve one što su bili nosioci te zarazne bolesti, inspiratori, ili su bandoglavo pristajali na tu zarazu, Minić je podsjećao na stvarne uzroke koji su doveli do ratova u bivšoj SFRJ, pod kakvim je zastavama činjeni krvoproliće i kako su u njima izvršeni zločini i genocid.

Podrobno, sa čednom iskrenošću, izvještavao me o tome ko mu je sve uputio pozive da sudjeluje na okruglim stolovima, simpozijima, u naučnim i stručnim raspravama o različitim tematskim sadržajima. Takvi skupovi su organizovani u nekim gradovima i novonastalim državama. Slao mi je pojedine svoje referate ili saopštenja pripremljena za te svrhe i potrebe. Tražio je mišljenje i kritičke ocjene o njima. Za Okrugli sto „Dejton i budućnost Bosne i Hercegovine“ napisao je referat naslovljen „U prilog postojanja i napretka nezavisne i suverene Bosne i Hercegovine“. Pod patronatom sarajevskog Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univeziteta u Sarajevu bio sam jedan od organizatora Okruglog stola pod naslovom „Zločini u Bosanskoj krajini za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991-1995“. Privolio sam i Minića, sa još petnaestak beogradskih intelektualaca, da sudjeluju na tom međunarodnom naučnom skupu. On je podnio referat „Cena ratova na prostoru bivše SFEJ 1991-1995. sa posebnim osvrtom na stradanja Bosne i Hercegovine“.⁴

Minić i Bosna i Hercegovina

I inače, saobraženo bosanskohercegovačkim sadržajima tih referata, mora se reći da su od imena i ličnosti Miloša Minića nerazdvojni Sarajevo i Bosna i Hercegovina u konkretnom i suštinskom značaju. Istorijske i trajne savremene vrijednosti, te mukotrpana sudbina ove zemlje

³ Oslobođenje, 01.12.2005.

⁴ Taj skup je održan u Bihaću od 22.-24. septembra 2000. godine.

u sadašnjosti, predstavljaju jednu od bitnih odrednica cjeline njegovog životnog djela. One zauzimaju nezaobilazno mjesto u stvaralačkom opusu te ličnosti, sazidane od ranih postulatata kojima je prožeta njegova ukupna javna i spisateljska djelatnost. I u vrijeme Miloševićevog režima bitisao je usred nacionalističkog osinjaka i militarizovanog šovinističkog militea. Smiono je, uprkos tome, spoznao i podržavao mikroskopsku analizu ne samo onoga što se zbiva u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, te Srbiji i Crnoj Gori, nego i u međunarodnom okruženju. Protivio se i otvoreno kritički istupao u nezavisnim printanim medijima u vrijeme dok su Sarajlije i cijela Bosna i Hercegovina gurali u parnjama svojevremeni usvajanom grozlu ratnog pakla. On je i tada te ratove kvalifikovao istinskim imenom, agresijom na suverenu i nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu.

Na toj liniji su, uostalom, i njegova otvorena pisma Slobodanu Miloševiću. On u tim pismima bespoštedno podvrgava argumentovanim kritikama Miloševiću ratnu politiku. Odlučno razobličava i osuđuje opstanak i raspirivanje hegemonističkih ideja i pretenzija na srbijanskim tlu.

Otkriva i pred licem retrogradne i diktirane domaće javnosti upozorava na sve pogubne posljedice koje će nastati njihovim prenošenjem na podneblje Bosne i Hercegovine i drugih država stvorenih na tlu bivše SFRJ. Pisao je i u javnim istupanjima podržavao i podsticao svaki vid otpora koji se pružao ratovima i hegemonizmu u redovima pripadnika srpskog naroda u Srbiji. Žigosao je osvajačke nakane Miloševića i Tuđmana; raskrinkavao njihove ratničke agresivne pretenzije prema Bosni i Hercegovini u tim ratovima. Iz takvih poruka se, i izvan njegovog neposrednog ambijenta, postupno rađalo saznanje da postoji drugi i drugačiji Beograd i druga Srbija, a ne samo oni koji su bili u službi proizvođenja ljudske nesreće – razaranja, pljačke, ubijanja, progona i genocida.

Obavještavao me i o svojim dosegućima u radu na svim zahtjevnijim naslovima svojih novih knjiga, eseja, studija i rasprava. U fokusu naših razgovora, razmjene mišljenja i pisama, bili su ciljevi tajnih susreta Miloševića i Tuđmana u Karadordevu 1991 godine. Kako je u tajnosti dogovoreno preokretanje postojeće savezne države! Zbog čega su glavni akteri tih dogovaranja urotnički skrivali svoje namjere ne samo od ostalih republika i državnih institucija jugoslovenske federacije nego i od legalnih rukovodstava svojih republika, pa i od svojih partija?

Minić se tri godine posvetio istraživanju monstruoznog sporazuma Miloševića i Tuđmana o podjeli Bosne i Hercegovine između Srbije i Hrvatske. Njegovim otkrićima sam dopao u poziciju da postavljam pitanja, a on da daje odgovore. Ti razgovori su istakli kazivanja potkrijepljena do tada nepoznatim činjenicama. Na njima sam sazdao i objavio feljtonizirani esej ekskluzivno u sarajevskom magazinu „Svijet“ u 10 nastavaka. Feljton se pojavio u brojevima ove revije u decembru 1997., u januaru i februaru 1998 pod jedinstvenim naslovom „Urota u Karadordevu – kazivanje Miloša Minića“.

Tih dana, kada su zapisana ta njegova kazivanja, Minić je navršio osamdeset treću godinu života. I u tim godinama je, logikom odabranog životnog pravca, branio Bosnu i Hercegovinu. Dugo vremena njegova djela, među njima i spomenuti „Dogovori ...“, nisu imala pravo građanstva u Beogradu i Srbiji. Tamošnji izdavači, osim novosadskog „Mira“ i „Cvetnika“, godinama su zaobilazili njegove rukopise. I sami naslovi tih knjiga otkrivaju zbog čega. Sarajevo je, stoga, iskazalo spremnost da ga zdušno prihvati.

On je meni povjerio, za bosanskohercegovačko izdanje, pripremu tog rukopisa za štampu. U svojstvu njegovog zastupnika u autorskim pravima i izdavačkim poslovima uvjerio sam se u široko interesovanje domaćih izdavača za to njegovo djelo. U njemu je Minić predočio svoja viđenja sastanaka i dogovora dvojice predsjednika Srbije i Hrvatske o komadanju susjedne suverene države Bosne i Hercegovine. Rukopis mi je dostavljao u dijelovima, pa

smo se naknadno, nakon konačne pripreme, dogovarali o najcjelishodnijim kompozicionim i drugim pitanjima koja iskrstavaju u editorskim poslovima sve dok rukopis ne ugleda svjetlo dana kao finalni produkt među koricama.

Pojavila se u izdanju sarajevskog „Rabica“ i njegovog direktora Gorana Mikulića u trenutku kada se u javnosti još, takoreći, ništa nije znalo o tim susretima u Karadordevu. Krišom, više šapatom, naslućivalo se da se nešto sudbonosno prelomilo preko Bosne i Hercegovine. Minić je bio prvi koji je na širim južnoslovenskim prostorima obznanio mnoge tajne duboko skrivane od javnosti. Njegova saznanja su objavljena pod naslovom „Dogovori u Karadordevu o podeli Bosne i Hercegovine“⁵

Čim se pojavila ta njegova knjiga, pod izdavačkom rukom dr Atifa Purivatre, u biblioteci „Posebna izdanja“ VKBI, u Sarajevu je štampana posebna publikacija posvećena promociji Minićeve knjige „Dogovori u Karadordevu o podeli Bosne i Hercegovine“. U toj publikaciji objavljeni su integralni prilozi promotora pred više od 400 sudionika toga društveno-kulturnog i političkog događaja. Raif Dizdarević je govorio o knjizi Miloša Minića kao vrijednom političkom i istorijskom svjedočenju. „Privrženik stava da se mora potpuno i neuvijeno govoriti o grijesima vlastite sredine“ naslov je saopštenja Ivana Lovrenovića. Dr Žarko Papić je svoje izlaganje naslovio „Bez proizvodnje rata ne može funkcionisati ni totalitarni režim ni koncept „Velike Srbije““. Ja sam govorio o Milošu Miniću kao baštiniku demokratskih tradicija u srpskom narodu. U toj publikaciji je objavljena i poruka Miloša Minića „Dogovori u Karadordevu o podeli Bosne i Hercegovine otvorili su put ratovima, agresiji i genocidu“.

Njegovu nepomirljivu borbu protiv svakog nacionalizma, napose velikosrpskog, nikada mu nisu zaboravljali ideolozi i protagonisti projekata i ciljeva usmjerenih na razgradnju i uništenje Bosne i Hercegovine. Bio je stalno na udaru Miloševićevog režima, pa i aktuelne tobožnje opozicije u liku Vojislava Šešelja i njegovih radikala, Vuka Draškovića i njegovog Srpskog pokreta obnove i drugi. Ni režimska štampa ga nije ostavljala na miru.⁶

5 Nasuprot srbijanskim izdavačkim kućama, Minića je objeručke prihvatila izdavačka produkcija Sarajeva i Bosne i Hercegovine. U toj zemlji su se, u toku šest godina, pojavile tri knjige u Minićevom autorstvu. Najširoj javnosti su najprije učinjeni dostupnim „Dogovori u Karadordevu o podeli Bosne i Hercegovine“ („Rabic“ 1998.). Druga knjiga je, kod istog izdavača, štampana pod naslovom „Ratovi na Kosovu (1998/99) i u Čečeniji (1994/96)“. Vlasniku i uredniku minhenskog i sarajevskog „KULT-B“ Mustafa Kapidžiću pripada inicijativa da se uspostavi koprodukcija u izdanju treće Minićeve knjige „Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995“. Tako su na zajedničkom poduhvatu okupljene četiri ugledne izdavačke kuće iz četiri države: „KULT-B“ Minhen-Sarajevo (Mustafa M. Kapidžić), „MIR“ Novi Sad (Živan Berisavljević), „RAZLOG“ Zagreb (Stipe Šušar) i Društvo za ugrožene narode (predsjednik Tilmann Gilh i Fadila Memišević, direktorica ureda za Bosnu i Hercegovinu).

6 Baš kada su obznanjena njegova kazivanja u sarajevskom „Svijetu“ o uroti u Karadordevu, beogradski „Blic“ je objavio čudnu informaciju: „Miloš Minić se zakaluderio“ (?). Skrasio se, veli ta novinska vijest, kao kaluder u jednom fruskogorskom manastiru. Nevelika novinska informacija prenesena je tada i u dijelu sarajevske štampe. Kad sam ga o tome obavijestio, slatko se nasmijao: „Nije to prvi put da o meni naklapaju izmišljotine. To što je objavljeno u „Blicu“ verovatno su te sarajevske novine nekritički prenale“. Nekritički ili zlučudo? Vijest u beogradskom „Blicu“ demantovala Patnjiarska Srpske pravoslavne crkve, ukazujući na njenu neistinitost. Taj demant, međutim, nije prenesen u dijelu one štampe koja je objavila čistu izmišljotinu. Nije prvi put da tako, i još gore, pišu o tom čovjeku u Srbiji. Pomislio sam da će biti prvi i posljednji put to što su o njemu na taj način obznanile i pojedine novine u Sarajevu. Ali nije bilo tako. U tom gradu ponovo je, u aprilu 1998. godine, uzdignuta avet „Minićevog monastira“, izmišljenog njegovog „kaluderovanja u fruskogorskom manastiru“. U novinskom prikazu Radovana Marušića knjige Vuka Draškovića „Noc denerala“, kao povijesna ličnost spomenut je Miloš Minić, kako je rečeno, „nekada poznati ministar nostrarnih poslova Titove Jugoslavije. DANAS MONAHI (podvukao EA.) a inače javni tužilac u sudskom procesu protiv Draže Mihailovića“, da bi se, na kraju,

Posjedovao je začudujuću radnu energiju. Kao da je praktično primjenjivao primarna psihijatrije i psihologije kao naučnih disciplina o mentalnom zdravlju. Po tom shvatanju i vječitom odnosu između ljudskog organizma i sredine u kojoj egzistira, specifično i ključno mjesto zauzima ljudski rad. S radom i iskustvom su rasi mudrost i razumijevanje. Zato nije neobično, a ni rijetkost, da mnoge osobe poput Minića održavaju ili povećavaju svoju radinost i afirmaciju i u starosti. I tome blagodareći, do kraja je ostao ocijenjen kao znaменit čovjek, ličnost istaknuta u svom pregalaštvu i živo prisutna u društvenom, kulturnom, političkom i javnom životu, te aktuelnim zbivanjima u svojoj i široj sredini. Prihvatao je i svojim iskustvom potvrđivao terapeutsko dejstvo rada. Iz zadivljujućeg intenziteta njegova angažovanja slijedile je i rukopis „Ratovi na Kosovu (1998/99)“ i u Čečeniji (1994-96)“. Kako je privodio kraju pojedine dijelove te knjige, slao ih je meni sa zahtjevom da se njegova saznanja i obrada ukrine sa eventualno novijim i drugačijim otkrićima i pristupima. Kako je sam njegovom otvorenost i neposrednost u odnosima s ljudima, tako je, tolerantan spram primjedaba, insistirao na nedvosmislenim i kritičkim opservacijama, bile one povoljne ili negativne ocjene onoga što je napisao.

Umjesto primjedaba, stručna i naučna kritika je ocijenila kako je on tom svojom knjigom čitaocima pružio preciznu sliku zbivanja u dva aktuelna krizna žarišta savremenog svijeta. Sliku koja spaja inače rijetko udružene kvalitete – akribična je i lucidna. Iz njenog sadržaja, uz obimnu, pažljivo interpretiranu faktografiju i logičku analizu predodređenih činjenica sa zavidnom jasnoćom izbija kontekst globalnih međunarodopolitičkih zbivanja i kretanja.

Tako je bilo i sa rukopisom „Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995“ Radeći na tom djelu, opet je više puta podsjećao na Ročkovo poimanje starosti kao bolesti i kao karakteristike svog životnog doba. To piše i 23. jula 2003. godine: „Ja sam Vam ovo pisao o mišljenju našeg druga pokojnog Radoljuba Čolakovića o starosti. Vec nepunu godinu dana počinjem da osjećam svoje godine kao mora koja me pritiska. To primite kao obznanjenje zašto Vam tek sada odgovaram na jedno od Vaših pisama u vezi sa ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini“.⁷

otvorilo pitanje: „Zbog čega je, ustalom, on (Miloš Minić) postao monah?“ U svom mišljenju odgovorom i razobličio korijene i motive takvog pitanja. Kad sam mu, predao primjerke tih novina i kad je vidio šta se sve kako piše o njemu, blagi je, sdmahnuto rukom. Kao da se bilo reći: „Paštie. Nije važna. Neće takvo pisanje o meni biti pouzdano. Istina se ne može skrivati.“

7 Minić je o svojoj ekskomunikaciji u Beogradu govorio i na promociji te svoje knjige u Sarajevu: „Teško ćete povjerovati, ali zaista nisam mogao u Beogradu stati i razgovarati sa svim kolegama i nastaviti na Kosovu i u Čečeniji. Kada sam u Beogradu i ostao izdavačima pisane odgovore i primam mi primenak rukopisa, pretpostavljam vam da se pokušavali da obavijaju ovaj knjiga, ut se njome sadržajima veoma bliska njegovim mnogo puta iskazanim uvjerenjima. Ali, nije bilo drugog izbivanja, on je više usudio da je objavi. Razlog mi nije rekao, ali pretpostavljam da se u pitanju bio strah... Zna, pretpostavljam, danas su u Srbiji takve prilike.“

8 U tom svom djelu, kao i u drugim iz njegovog opusa, bez ostataka izostavlja i omogućevo potpuno poznavanje konteksta nacionalizma i nacionalizama. U njima su u isto vrijeme, obrađivani i glavni uzroci tragičnih zbivanja što su zadesila kako Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u ratovima od 1991. do 1995. godine, tako i sva druga područja bivše Jugoslavije: njihove narode, uključivši i srpske. Kritika je ocenila kako je on, u tom knjigom, u metodološkom pogledu, realno još jedno ponećemo jedinstveno djelo u novijoj političkoj i sociološkoj literaturi na prostorima bivše SFRJ. Učimo ga je rjetkim po formi, analitičnim u osvjetljavanju uloga i uloga glavnih aktera u ratnom Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, realno predstavlja ulogu i ponašanja glavnih aktera u ratnom požaru, te ponašanja koja su bila moguća na putu do mira. Ukazao je i na zajedničke imenitelje ratnog pakla u te dvije države, ozračanih sukoba u njima, agresivnih i osvajačkih nakana

možu da zamislom kakav Vas ogroman rad očekuje. Neka Vas zdravlje i snaga posluže da uradite sve što ste zamislili i izdržite do kraja. Bile to ogroman doprinos istraživanju istorije razbijanja Jugoslavije i tragičnih jugoslovenskih ratova 1991-1999. godine, kao i uloge unutrašnjih aktera, među kojim i vukovima - tj. je uloga bila golema i, na nesreću naših naroda, krajnje nesretna, pa u izvesnom smislu i kobna. Nadam se da ćete i u ovoj Vašoj knjizi naći primere dobre grade za ovu Vašu veliku studiju"

Minić i opcija Velike Srbije

Minićev Predgovor knjizi u vašim rukama - da je kojom srećom dopisan do kraja - ne bi mogao mimoći opservacije o četništvu i velikosrpskom nacionalizmu. Bitkama protiv njih je ispunjena čitava njegova politička i javna djelatnost. Na toj osnovi je u cjelini svoga djela ukazivao na svu pogubnost te opcije po sudbinu srpskog naroda. Velikodržavni projekti i ideja Velike Srbije u sanjanim granicama - govorio je i pisao on - na kraju će opustošiti i njene sopstveno srpsko stanovništvo. Tu opustošenost unutar srpskog nacionalnog korpusa i njene vrstom unutrašnjeg genocida". Minićeva ocjena o tome je danas mnogima shvatljivija. Otuda ne iznenađuje oštrina njegove kritike Miloševićevog režima. On je napisao da su dogovori u Karadordevu o podjeli Bosne i Hercegovine, te „veliko razumevanje i sporazumevanje između Miloševića i Tudmana o tom pitanju", otvorila put ratovima u SFRJ u procesu njenog razaranja. I Srbi su velike žrtve u tim ratovima. Njihovo žrtvovanje je posljedica i jednog pogrešnog izbora. Taj režim, nastao na tom izboru - piše on - Srbe u Hrvatskoj i Srbe u Bosni i Hercegovini „gurnuo je u ratove iskoristiši ih kao instrument za ostvarenje tih ciljeva, a toga, nažalost, mnogi od njih ni do danas nisu postali svesni". Smatrao je da će srpskom narodu biti potrebne „mnoge decenije da preboli teške posledice, koje mu je nanela hegemonistička politika Miloševićevog rukovodstva Srbije u sudbonosnom razdoblju razaranja SFRJ. Još teže će mu biti da stekne poverenje bratskih naroda, kojima je velike nesreće nanela politika onih koji su ga vodili u ovom razdoblju".

Proročanski su tu opustošenost, nastalu na krhotinama velikodržavnih projekata, kroz istoriju nagovještavali svi razumni i razboriti Srbi. Oni su, poput Minića, baštinili najsvjetlije stranice napisane u istoriji demokratskih snaga koje su postojale u okrilju srpskog nacionalnog korpusa. Minić je ustrajno dokazivao kako je velikodržavna, nacionalistička, šovinistička i hegemonistička opcija direktno suprotstavljena demokratskom razvoju srbijanskog društva i životnim interesima ne samo drugih nego i srpskog naroda.

Ali, opcija Velike Srbije, uprkos svojim porazima, još nije mrtva. Minić je stalno izlagao oštroj kritici sve one koji je i danas začuđujuće proizvode svojim nehumanim idejama. Nasuprot neminovnim istorijskim kretanjima, oni time uzrokuju ogromne patnje sopstvenog naroda. Naglašavao je, za njihove protagoniste, da se i do ovog trenutka - protivno skorašnjim porukama - ponašaju kao da se ne ništa nije dogodilo. Oni danas žive u tih „njihovih", po kvalifikacijama novosadskog profesora Veljka Radovića, „petnaestak kanibalskih godina". I sada jašu na krilima velikih iluzija. Siju ih kao da ne uviđaju da su one praktično neostvarive, istorijski osuđene i od demokratski usmjerenog svijeta zauvijek pokopane. Njegovi se nosioci uzdaju kako će se taj projekat - vele oni - ostvariti u mitskoj budućnosti. Čekaju samo u svojoj izvedbi prognoziranu propast Amerike i Evrope.

Imajući u vidu nastojanja tvorca „kanibalskog nacionalizma" na ovdašnjim prostorima on je, ne bez zehnje, otvarao pitanje: da li su sa završetkom skorašnjih ratova okončane i velikodržavne pretenzije prema Bosni i Hercegovini? Otvorio ga je u svom slovu u

beogradskom Media centru prilikom promocije svoje knjige „Ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995". Zapamćeno je da je to ujedno bilo njegovo posljednje javno istupanje. Tom prilikom je konstatovao da se na to pitanje ne može pozitivno odgovoriti. Pri tome je objašnjavao kako i na strani Srbije i na strani Hrvatske postoje jake nacionalističke snage koje se nisu pomirile sa pokopavanjem velikodržavnih pretenzija i planova. Te snage, rekao je, ne miruju. One su aktivne i svakim povodom javno, a česti i agresivno istupaju. Da se na toj osnovi ne bi izazvale nove krize i sukobi, on je osobito polagao nađe u odlučnije ponašanje međunarodne zajednice.

Minić i njegov Predgovor za ovu knjigu

A nedovršeni autorski prilog početka ove priče, s riječima u kompjuteru ukucanim Minićevim prstima, trebalo je da bude Predgovor za djelo koje držite u rukama „Četništvo i četnička propaganda u Drugom svjetskom ratu (1941-1945)". Molba da ga napiše njemu je iskazana oprezno i sa mnogo obzira zbog njegovog narušenog zdravlja. Da je prihvati, kod njega je prevagnulo osjećanje prijateljske privrženosti, isto i privlačnost tematskog sadržaja kojim se i lično bavio decenijama. Njegovo zdravstveno stanje nije dopuštalo angažovanje na iole većem projektu. Odluci da se prihvati toga posla prethodila je napomena kako „nije siguran hoće li uspeti da ga dovrši". Pa je dodao: „Pokušaću da ga napišem, ipak". Pisanje Predgovora je blago uslovio sugestijom da izdavač i autor imaju u vidu „i nekog drugog kao alternativu". Pa je opet dometnuo: „Za svaki slučaj, ako ga ja ne budem dovršio".

Uistinu, nije stigao da ga dovrši. Nastojao je da ga napiše, nabacio je početni dio radne verzije, ali ga nije dopisao. Završio je riječima koje je kao autorski prilog u svoji kompjuter ukucao smrtonosne noći - 5. septembra 2003. Desilo se onako kako je i naslutio: nije ga dopisao do kraja. Smrt ga je u toj nakani pretekla, takoreći, na startu. Nezvana je stigla četiri dana nakon što je zakoračio u 90-tu godinu života. I tri dana pošto mi je internetom uputio pismo znano i po tome što će ostati zadnje u njegovoj korespondenciji sa bliskim prijateljima. Prisjetio se u tom pismu kako taj rad o četništvu za njega nije nepoznat. Mnogo godina prije nego što su do njegovih ruku stali dospijevati dijelovi konačno oblikovanog rukopisa kao podloga za Predgovor, još početka minulih ratova njemu sam, iz opkoljenog grada, doturio idejnu skicu svoga projekta i angažovanja u istraživanju i obradi četništva i četničke propagande. Ta skica je nastala i do njega u Beograd dospjela iz grada u opsadi, iz opkoljenog Sarajeva zasutog hicima snajperista, mitraljeskim rafalima i salvama topova i minobacača. Pod neprestanim granatiranjem i eksplozijama nije bilo struje, kompjuteri su mirovali, telefoni bili van upotrebe, građani ostavljeni bez vode i hrane, ali je ljudska komunikacija dosta živo cirkulisala. Na relaciji Beograd - Sarajevo među nama je održavana posredstvom dobrih ljudi koji su i u takvim okolnostima prelazili vatrene linije i dospijevali u grad ili izlazili iz njega. Čim se upoznao sa tim projektom o četništvu Minić nije, po ustaljenom običaju, propustio priliku da podstakne i ohrabri. Uzvatio je ovim pismom:

„A sada o sadržaju Vaše knjige o četništvu i četničkoj propagandi. Vaša zamisao je kolosalna. Vi ćete popuniti veliku prazninu u našoj istoriografskoj literaturi sa tom knjigom. Samo ostvarite to kako ste zamislili. Moja knjiga „Oslobodilački ili građanski rat 1941-1945" govori o četništvu uopšte, a posebno četničke propagande se samo dotiče. Naprimjer, materija Vaše Knjige i go d o u g e jedva usput dodiruje. Budite uvereni da će i za mene biti vrlo interesantna Vaša Knjiga d r u

9) U toj drugoj knjizi je riječ o četničkoj propagandi iz Velike Britanije spomenio u jednom naslovu

ga i Knjiga treća¹⁰. Divim se kako ste sakupili građu za te knjige. One imaju osobito veliku vrednost, jer o tome niko nije sistematično napisao sve što je trebalo napisati, a što razotkriva sa čim se Narodnooslobodilački partizanski pokret morao nositi u toku rata.
 Inj jednom, divim se Vašem poduhvatu, koji ima izuzetan značaj za izučavanje naše moderne istorije¹¹!

Minićeve sedam decenija duge bitke protiv četništva

Taj Minićev nedopisani autorski prilog u obliku Predgovora za knjigu o četništvu i četničkoj propagandi otvara mnoga pitanja. Među njima je neizostavno jedno: da li su puka slučajnost, ili neobjašnjivi prst sudbine, htjeli da on skonča svoju spisateljsku djelatnost nadnesen nad još jednim u nizu mnogobrojnih priloga posvećenih četništvu kao svojoj intelektualnoj i spisateljskoj preokupaciji od praiskona, takoreći? Sudbina je, valjda, htjela da jedan život i počne i zgasne, zajedno sa sedam aktivnih decenija borbe u tom životljenju; život ispunjen bitkama protiv velikosrpskog nacionalizma i četništva kao instrumenta i sredstva velikodržavne ideologije. Poznat je začetak te Minićeve borbe: u đачkim i studentskim danima rane mladosti 1936.godine. U to vrijeme su se, u obzoru na globalnom planu, uz nacionalizam, prikazali nastupajući fašizam i nacizam. Prema tim pošastima se svrstao s druge strane barikade još od rane mladosti. Tada je otpočeo svoj „hod po mukama“ sve do posljednjeg životnog daha.

Upravo zato što s toga puta nikada nije skretao i što je na njemu istrajavao do kraja života bilo je najprirodnije što je izdavač ovog djela Mustafa Kapidžić u svojstvu vlasnika Izdavačke kuće KULT-B odlučio da se za pisanje Predgovora za rukopis o četništvu zamoli Miloš Minić.

sa onom koja se prema Jugoslaviji rasprostirala i usmjeravala sa Bliskog i Srednjeg istoka.

- 10 Knjiga treća obrađuje četničku propagandu na tlu Sjedinjenih Američkih Država (1941-1945).
 11 Neposredno nakon Dejtona, zahvaljujući dobroti naših zajedničkih prijatelja, odvijala se intenzivna komunikacija i sa Minićem i sa drugim ličnostima. Uz pomoć Bogdana Čelića, Novaka Anđelića, Seada Hadžovića, Oskara Danona i još jednog broja ljudi prenošene su, u jednom i drugom pravcu, pisma i rukopisi, tako sam Miniću slao njegove knjige štampane u Sarajevu, sarajevske novine i časopise sa objavljenim njegovim autorskim priložima, listove sa prikazima njegovih djela, sa izvještajima o predstavljanju objavljenih djela bosanskohercegovačkoj javnosti, kao i prikazima tih knjiga u sarajevskim medijima. Nevidljivim, da ne kažem prikrivenim i tajnim kanalima, strujale su veze među ljudima i u toku rata. Na taj način je, uostalom, nastala moja knjiga "JNA – beznadežla" (izdanje Međunarodni centar za mir Sarajevo, 1997). Načinjena je u ratu od intervjua sa jednim brojem Beograđana, Zagrepčana, Ljubljana i Splitsana. Pitanja su volšebno dospjevala do određenih ličnosti – Miloša Minića, Svetozara Ore, Mehmedalije Bojića, Rahmije Kadenića, Milana Baste, Jovana Veinovića, Ahmeta Donlagića, Miroslava Hadžića, Dušana Plenče, Ibrahima Alibegovića, Rade Vukosava, Ilije Radakovića, Ivana Veselinovića, te do ličnosti iz Zagreba, Ljubljane i Splita – Staneta Potočara, Martina Špegelja, Antona Tusa, Brune Vuletića, Davora Kriške. Od njih su, uzvratno, na isti način stizali odgovori na postavljena pitanja. Obezbijedene su izjave Radomira Konstantinovića, Ivana Stambolića, Stipe Sikavice, Seada Hadžovića, Veljka Miladinovića, Koče Popovića, Miroljuba Vasića, Rade Hamovića. Neposredno nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma završeni rukopis knjige je uz pomoć Džemila Šarca dospio do ruku akademika Dušana Bilandžića u recenzije, sve objavljene u prilogu te knjige. Oni su, uz sarajevskog generala Jovana Divjaka, napisali Džemilom Šarcem, Antonom Lukežićem, Salihom Osmanbegovićem, Ahmetom Džubom, pi dijelili istu ratnu sudbinu i mogli se sastajati pod granatama i snajperskom vatrom sa okolnih

Osim njega, na južnoslovenskim prostorima nije, zacijelo, bilo moguće pronaći nikako vrhunog poznavaoča te materije. Utoliko prije i utoliko više što se, istim pisanim djelima, sedam decenija odlučno i aktivno suprotstavljao ravnogorskom pokretu i četništvu. Činio je to i prije, i u toku Narodnooslobodilačke borbe (NOB-e), ali i nakon svršetka Drugog svjetskog rata. Od početka te borbe bio je organizator antifašističkog ustanka u valjevskom i čačanskome kraju. On je – zajedno sa Josipom Brozom Titom – u ime antifašističkog partizanskog pokreta pregovarao sa vođstvom ravnogoraca. Četničku delegaciju je predvodio lično Draža Mihailović, a partizansku Tito.¹² Jedna od više Minićevih knjiga, u sklopu razmatranja posvećenog četnicima i njihovoj ulozi u vrijeme narodnooslobodilačkog rata, govori i o tim pregovorima sa Mihailovićem.¹³ Poseban prilog u tim okvirima čini III dio „Moj susret sa Dražom Mihailovićem“. U njemu su, u sklopu obrade početka razvoja i uloge četničkog pokreta u tom vremenu, opisani i pregovori sa rukovodstvom ravnogorskog pokreta. Svi susreti su bili prožeti htijenjem da se četnici i njihov pokret pridobiju i priklone borbi protiv fašističkih okupacionih formacija i kvasilniških režima u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji. S tim ciljem Minić se u toku prve ratne godine tri puta susreo sa Dražom Mihailovićem na Ravnoj gori i jedanput u Struganiku. Igra slučaja ili, kako se u narodu kaže, sudbina je učinila da je bio jedan od prvih ovlaštenih predstavnika partizana koji se sreo 1941. godine sa Mihailovićem na samom početku oslobodilačkog rata u Srbiji i Jugoslaviji.

Susreti i vođeni pregovori iz prve ratne godine bili su bezuspješni. Četnici i njihov pokret, zajedno sa rukovodstvom, ostali su tamo gdje su bili – do kraja u službi italijanskog i njemačkog okupacionog sistema, te u stalnoj saradnji sa kvasilnicima. Kada je rat završen odigrao se i peti posljednji Minićev susret sa Dražom u Beogradu 1946. Tada je Minić u svojstvu zamjenika vojnog tužioca, zastupao optužnicu u sudskom procesu Mihailoviću: grupi njegovih komandanata, ministara u kvasilniškoj vladi Milana Nedića u Srbiji, te grupa ljoticjevaca.

Namjeru i želju autora i izdavača da Miloš Minić bude pisac Predgovora djelu o četništvu i četničkoj propagandi pojačavao je veliki i šaroliki mozaik kojim on svoje bitke protiv četničkog pokreta obogaćuje studioznim i opsežnim spisateljskim aktivnostima u svojoj aferi. Minić je autor veoma značajnih, trajnih, dokumentarno-istorijskih štiva o četništvu u južnoslovenskim prostorima. Za prvo i drugo izdanje Enciklopedije Jugoslavije napisao je obiman prilog o četnicima u Drugom svjetskom ratu. Tom fenomenu je posvećena i njegova knjiga „Četnici i njihova uloga u vreme Narodnooslobodilačkog rata 1941-1945“. Pisavi četništva i njegovom razvoju i krahu posvetio je odgovarajuću pažnju i u svom zapaženom i mnogo citiranom djelu „Građanski ili oslobodilački rat 1941-1945“.¹⁴

Smrt je prekratila demokratski usmjerenu misao časnog i čestitog čovjeka, te zaokružila čitavu jednu epohu koju je ta ličnost obilježila i odslikavala u minulom stoljeću. Onemogućila ga je u namjeri da napiše Predgovor ovoj knjizi. Ali, nije mogla oskrnaviti uzvišenu moralnu i

- 12 M. Minić, "Oslobodilački ili građanski rat u Jugoslaviji 1941-1945", Agencija "Miroslav" iz Beograda, Novi Sad, 1994.
 13 Ta knjiga se u dijelu sadržaja podudara sa njegovim knjigom iz 1982. godine objavljenom pod naslovom "Četnici i njihova uloga u vremenu narodnooslobodilačkog rata 1941-1945" i tim što je taj sadržaj značajno proširen. Sire su obrazloženi i objašnjeni argumentovani nalazi i zaključci na osnovu istraživanja istorijskih dokumenata i literature. Zato u ovom ima više poglavlja kojih nema u knjizi iz 1982. godine, tako da se može reći da to nisu samo izmjene i dopune prethodne knjige već da je to, ustvari, nova knjiga sa pregledno novim sadržajem o četnicima razgovorima na autentičnim dokumentima i uvjerenja u "Oslobodilački ili građanski rat" kao njen drugi dio.
 14 "Miroslav i "Četnici", Novi Sad, 1992.

stamenu figuru, od postanka dosljednu sebi, onakvim kakvim ga je poznavala najšira javnost. Nije mogla izbrisati te osobine koje je u dubini vlastite realne konstitucije baštinio i iskazivao u svojoj ukupnoj javnoj i spisateljskoj djelatnosti. Nije mogla ukloniti njegovo ukupno djelo trajno poučno za svakog. Ono što je postigla – lišila ga je mogućnosti da te pouke, kao i u svim drugim prilikama, iskaže i u nedopisanom Predgovoru za djelo „Sudionici velikih obmana“ (prvi tom) i „Drama istorijskog zaokreta (drugi tom) - Četništvo i četnička propaganda u Drugom svjetskom ratu 1941-1945“. Te pouke su upravljene nalogodavcima i počiniocima zla – da im ukaže na istinu. Za žrtve – da sačuvaju u istorijskoj memoriji ono što ne smiju zaboraviti. Njegove pouke su dragocjene za sve koji politički misle. Podjednako za istraživače i znanstvenike, za istoričare i sociologe. Pa i za najširu javnost.

*

U povodu i osnovi postanka ovog priloga nije i ne može biti ni smrt, ni nekrolatrija tako osebujnoj ličnosti kao što je bila Minićeva. Njegovi sadržaji, dati makar i u relativno grubom preglednom obliku, bez neophodne širine i analitičnosti, od odrednica posmrtnog slova otimaju trajuce njegovo djelo i sve dobro što je kroz svoj dugi vijek učinio za čovjeka. To djelo, i spisateljsko i životno, nadrasta granice fizičkog kraja. I žive kroz svoje ustrajavanje gotovo samostalno i nepobitno kao istorijske činjenice. To djelo je, htjeli ne htjeli, zaslužno po vlastitom doprinosu različitim područjima ljudskog stvaralaštva. Baš zato što je u cjelini bilo u službi istne i dobra za čovjeka, za sve građane i narode. Svojim hodom kroz život olakšavao im je pamćenje prošlosti i podsticao okrenutost budućnosti. Zahtijevao njihovo sučeljavanje sa istinom. Sva njegova sudbina i ukupna uloga, uprkos ostrašćenim protivnicima, smješteni su i utemeljeni u stanovitim istorijskim događanjima, dajući im svojevrsan pečat i potvrdu uvjerljivosti. To svoje mjesto on je odabrao od mladih dana i ostao mu stalno odan u nezaustavljivom kretanju ljudskog društva, napose u istorijskim zbivanjima svoga i šireg okruženja. I na tom pravcu opstao i istrajavao do kraja, u sklopu beskrajnog vremenskog lanca čovjekovog trajanja. Te njegove vrline i vrijednosti su i danas, bez obzira na protok vremena, od višestruke društveno-kulturne, naučne, dokumentarno-publicističke, teorijsko-praktične i političke važnosti u mjeri i u razdoblju u kojima objektivno budu saobraženi savremenim uslovima društvenog bitisanja. Minićev habitus i njegove bitne oznake potvrđene su i određene njegovim pregalaštvom na povijesnim koordinatama kretanja ljudskog društva na ovdašnjem podneblju.

Eto, u tom njegovom istorijskom mjestu i u tom trajanju utkana je i ova riječ posvećena Milošu Miniću, njegovom djelu u životu i vremenu. Umjesto njegova nedopisanog Predgovora ovaj prilog, u isto vrijeme, predstavlja osobni moralni dug autora knjige „Sudionici velikih obmana“ (prvi tom) i „Drama istorijskog zaokreta (drugi tom) - „Četništvo i četnička propaganda u Drugom svjetskom ratu 1941-1945“. Za tu knjigu je htio i počeo, ali nije stigao da napiše Predgovor. Ovaj prilog autor posvećuje Milošu Miniću kao svom bliskom drugu i prisnom prijatelju.

Dr Fadil Ademović